

LINEÁRNÍ KERAMIKA V PŘEDOVÝCHODNÍCH I EVROPSKÝCH SOUVISLOSTECH

IVAN PAVLŮ

1. Úvod

Tato práce si neklade za cíl vyřešit genezi lineární keramiky, ani popsat neolitizaci celé Evropy. Obojí byl nepochybně dlouhodobý a složitý proces, jehož jednotlivé části se daří postupně objasňovat. Geneze lineární keramiky byla s neolitizací Evropy v historii archeologických teorií úzce spojována a podmiňována. Autor první ucelené teorie o neolitizaci našich zemí právě díky své důvěrné znalosti tehdejšího stavu předovýchodní archeologie dospěl k představě, že „... celá neolitická civilizace je předoasijského původu“, což se dělo „... postupným osidlováním...“, (SOUDSKÝ 1950, 141). Předpokládalo se, že toto postupné osidlování bude archeologicky doložitelné novými nálezy i jejich přesnější chronologií, jak rozvoj archeologie ve druhé polovině dvacátého století spolehlivě sliboval. Zdánlivá jednota lineární keramiky i jejího pokračování v době vypíchané keramiky je vnímána jako archeologický doklad jednoty soudobého obyvatelstva: „...je archeologickým projevem lidských společenstev, náležejících k určitému etnickému proudu staršího a středního neolitu...“ (viz PLEINER - RYBOVÁ, eds. 1978, 174). Její původ je spatřován v přílivu kolonistů do krajiny, o níž se předpokládá, že byla předtím více méně vylidněná: „...Kolonizační proud zasáhl pravděpodobně východní Čechy přes Českomoravskou vrchovinu...“ (viz PLEINER - RYBOVÁ, eds. 1978, 178). Geneze lineární keramiky nepochybně souvisí, i když zřejmě jiným způsobem, s jedním směrem postupné neolitizace Evropy, a je to právě tento jeden směr, který zde sledujeme podrobněji. Chceme doložit, že jednotlivé regiony, které se na cestě postupující neolitizace nacházely, prodělávaly svébytný a dlouhodobý vývoj neolitu ještě předtím, než se lineární keramika archeologicky zviditelnila ve střední Evropě.

Prvním cílem práce je ukázat, kam až tento vývoj na různých místech dospěl zhruba v době počátků nejstarší lineární keramiky případně v několika stoletích předtím. Tomuto cíli je potom podřízena jak metoda, tak i terminologie této práce, které obojí by měly odpovídat změnám, jež prodělaly dosavadní představy o neolitických kulturně-keramických celcích. Druhým cílem práce je proto ukázat především na keramice, jak se změnilo její postavení v archeologii oproti pojetí, jež tradičně provázelo interpretace

dvacátého století (PAVLŮ 2007). Vzhledem k dlouhodobému vývoji neolitu v oblastech mimo území pozdější lineární keramiky si klademe otázku, který neolit představuje vlastně lineární keramika a její další vývoj ve střední Evropě. A ve druhém plánu potom, jaké úrovně dosáhla neolitická společnost v okolních oblastech v době, kdy vznikala lineární keramika. Chceme zde proto stručně shrnout, co se odehrávalo v různých oblastech za hranicemi budoucí středoevropské neolitické oikumeny v době, která předcházela vzniku lineární keramiky.

Původní zahrnování různých keramických stylů do velkých kulturních skupin a kultur je dnes odmítáno ve prospěch diverzifikovaného regionálního i chronologického vývoje. Personifikace keramiky, která se odráží v pojmech „kultura lineární keramiky“ nebo „lid s kulturou lineární keramiky“, neodpovídá v současnosti ani metodickým ani interpretačním možnostem archeologie jako studijného oboru. Dobře to odráží nové pojetí tradičních keramických kultur na Předním východě, jako jsou Halaf nebo Hassuna aj.: „...the straightforward „pots-and-people“ associations of the early decades now shift towards models allowing for a much more fluid and heterogenous Neolithic world. Instead of neatly bounded cultural groupings, we find a wide variety of crosscutting patterns and features and, most probably, overlapping social networks of varying intensity.... There were, in short, many late Neolithic cultures and histories, localized in space and time.“ (AKKERMANS - SCHWARZ 2009, 101). Toto není ojedinělý případ, ale zřejmě problém všech neolitických a možná i pravěkých kultur definovaných v prvním plánu jako keramické celky. Geograficky tak široce rozšířené technologie, jako jsou například „kultura Starčevo-Kriš“ nebo „kultura Impresso“ a samozřejmě i „kultura s lineární keramikou“, je nutno chápat jako souhrn malých regionálně vymežitelných stylistických celků se svébytným vývojem, jejichž sociální a kulturně antropologickou identitu poznáváme a definujeme v detailu jen velmi obtížně. Proto zde používáme vědomě zjednodušený termín „lineární keramika“ jako archeologickou charakteristiku pro středoevropský střední neolit, případně „starší lineární keramika“ pro starší neolit, jako označení charakteristického keramického celku určité doby bez dalších apriorních implikací.

Terminologie

Za oblast vnitřní neolitizace jsou zde označovány země Předního východu, jako jsou tzv. Levantský koridor, Horní Mezopotámie včetně dnešního jihovýchodního Turecka a další území Turecka zahrnující historickou Anatólii s řadou regionů a okrajovými územími včetně Kypru, které byly ohraničeny mořem. Vnitřní neolitizace proto, že na uvedeném území existují dodnes

předchůdci v neolitu domestikovaných rostlin a zvířat. Potenciálně mohli obyvatelé celé oblasti přejít do neolitu vlastním úsilím, i když dnes víme, že k tomu došlo jen na omezené části ve jmenované horní části Mezopotámie. Na neolitizaci se bezprostředně podílelo pozdněpaleolitické osídlení jak v levantském koridoru, tak ve zbývající části dnešního Turecka. A to i přesto, že mohlo přitom docházet k různým pohybům obyvatelstva.

Zbývající oblasti na evropském kontinentu, jejichž neolitizace byla inspirována vývojem v uvedených krajích, označujeme jako oblast vnější neolitizace. Ostatní území Evropy byla neolitizována postupně, rozdílně zřejmě kontinentální oblasti a přímořské oblasti. Jak ukazuje analýza radiokarbonových dat na Balkáně (THISSEN 2000) probíhala neolitizace kontinentální části Evropy s určitými přestávkami. Ty jsou přepokládány v teorii pojmenované jako arytmiická neolitizace (GUILAINE 2002, 199; srov. SCHIER 2009).

Odpovědi na naše otázky budeme hledat v přehledu archeologických nálezů z vymezené oblasti Evropy a to především v době, jež předcházela vzniku lineární keramiky. Toto období představuje zhruba první polovina šestého tisíciletí před Kristem, případně druhá čtvrtina tohoto tisíciletí. Celý časový úsek zde označujeme jako předlineární horizont. Sledujeme jednak území, kde probíhala vnitřní neolitizace, jednak ta území Evropy, která jsou tradičně považována za přepokládaný prostor, jež se přímo nebo nepřímo měl podílet na vzniku lineární keramiky. Tato území se nacházejí v určitém geografickém pásu, který prochází jakoby diagonálně celou jihovýchodní Evropou. Zahrnuje od jihovýchodu Egejidu, středozápadní Balkán a Karpatskou kotlinu. Připojujeme sem i adriatickou oblast východního Středomoří, protože soudíme, že i z této oblasti mohl být evropský neolit také inspirován. Nezahrnujeme sem naopak Pontickou oblast, která se vyvíjela svým způsobem samostatně, a to včetně východního Balkánu, dnešního Bulharska a Rumunska. Tento samostatný vývoj se projevil především v okruhu keramiky a architektury, přestože v okruhu figurální plastiky zde najdeme řadu příbuzných projevů, které souvisejí se širší neolitickou ideologií. Svěrázně se projevuje Potiská oblast na východě Karpatské kotliny, kde se vývoj příbuzný evropské diagonále setkával s vývojem v Pontické oblasti.

Metoda

Otázka z úvodu této kapitoly, který neolit vlastně dosáhl do střední Evropy po jeho dlouhodobém vývoji v oblastech evropského jihovýchodu a Předního východu, nás povede ke sledování genealogie neolitu v různých oblastech jeho rozšíření. V popisu jednotlivých regionů vycházíme především

z charakteristik, jak je můžeme zachytit v době předlineárního horizontu a sledujeme jejich starší kořeny případně i jejich pokračování již do doby, která byla současná s nejstarší lineární keramikou. Ne ve všech regionech je relativní i absolutní chronologie natolik vypracovaná, aby to dovolilo přesnější sestavení synchronních projevů. Platí to zejména pro oblast středozápadního Balkánu a Karpatské kotliny. Nepostupujeme proto i s ohledem na stanovené cíle práce tradičním stylem od nejstarších nálezů k nejmladším, ale vědomě naopak vycházíme ze situace v uvedeném předlineárním horizontu a podle možností sledujeme jak jeho starší tak následný vývoj.

Vznik a šíření zemědělství včetně dalších artefaktuálních charakteristik je již řadu desetiletí předmětem rozsáhlé diskuse, která se shoduje na několika poznacích. Postupné šíření neolitu do Evropy probíhalo ve dvou hlavních směrech, které jsou dány právě zpřesňující se radiokarbonovou chronologií. Jeden vedl do středu kontinentu přes Egejdu, Balkán a Karpatskou kotlinu a druhý zřejmě mořskou cestou do celého Středomoří až na Atlantické pobřeží Francie (Obr. 1). Při postupu vnější neolitizace sehrály úlohu populace z oblastí již dříve neolitizovaných, které podnítily některé lokální

Obr. 1. Mapa lokalit. Map of the localities. Arrhythmia of the European neolithisation (according to Guillaime 2002; Whittle 2005).

populace ke změně jejich dosavadního způsobu života. Velikost podílu alochtonních populací je předmětem interpretací paleogenetických analýz. Pripouští se, že byl nižší ve Středomoří než v kontinentální Evropě a že postupně klesal při šíření neolitu směrem severozápadním (JOBLING aj. 2004, 320-323). Vzhledem k mobilitě původního obyvatelstva nelze vyloučit ovšem mnohosměrné pohyby, proto je dosavadní pohled na diagonální trajektorii evropské neolitizace od jihovýchodu na severozápad přinejmenším historickým zjednodušením.

V oblasti Levanty, severní Mesopotámie a jihovýchodní Anatolie proběhl proces vnitřní neolitizace, protože je zde jednoznačně prokázán postupný a dlouhodobý vývoj v postpaleolitickém období. Zhruba po roce 12000 BC se postupně a s různou intenzitou dosavadní lovecko-sběračské společnosti v těchto regionech přetvářely v zemědělské společnosti. Nemuselo to být ihned zemědělství spojující obilnářství s dobytkařstvím, protože postup záležel na různých společenských podmínkách, které v regionech ovlivňovaly postup domestikace rostlin a zvířat. Proces nebyl ve všech oblastech jednoznačně úspěšný, neprobíhal v následných krocích ve smyslu lineárního pokroku a nevyklučoval ani retrogradní vývoj. V určitých obdobích zřejmě vznikly již v těchto dobách samostatné mobilní pastevecké společnosti vedle relativně usedlých zemědělských.

2. Časový a geografický rámeček

Chronologické otázky již pomalu z prací o lineární keramice vymizely, alespoň ve srovnání se situací ve druhé polovině minulého století. Podrobnější srovnávání v celém prostoru od Předního východu až po západní Evropu ztěžují do jisté míry přetrvávající chronologické problémy. Předovýchodní chronologie je založena na konfrontaci stratifikovaných morfologií keramiky a dalších artefaktů spolu se systematickým a dlouhodobým měřením radiokarbonových dat (CANeW). Přehledné shrnutí periodizace v Levantě, Anadolii a na Kypru je v práci E. Asouti (2006). Na internetových stránkách jsou systematicky evidována, komentována a doplňována radiokarbonová data z celé oblasti Levanty (Obr. 2), Anatolie a Egejidy (Obr. 3). Předovýchodní chronologii je dlouhodobě věnována velká pozornost, a to jak relativní chronologii (AURENCHE aj. 1981), tak kalibrovaným radiokarbonovým datům (CAUVIN - SANLAVILLE 1981; EVIN 1995; AURENCHE aj. 2001; KUIJT - GORING-MORRIS 2002). Podobná metoda je využívána ještě v oblasti Balkánu a Karpatské kotliny, i když se srovnatelně menší intenzitou a méně spolehlivými výsledky. Velké pozornosti se těší klimatický výkyv směrem k suchému a teplému podnebí,

SE Anatolia	JE Anatolia	Central Anatolia	J Anatolia	Syria	S Euphrat/Tigris	J Levant	14C BC	Linear Pottery	Bylary
							4800		
		GUVERCIN-KAYASI			DEED	MIDDLE CHALCOLITHIC	4900	IVb	25
							5000	IVa	22-24
							5100	IIIb	19-21
		KÖPKÜYÜK					5200	IIIa	17-18
			XXXV				5300	IIIc	15-16
		TEPEÖK		ROUJ 3			5300	IIIa	8-11
							5400	IIIc	1-7
	Karsay				HALAF	WADI RABAH	5500	IIIc	
VA VB			XXXV				5600	IIIa	
ILIPINAR VII		CATAL HÜYÜK WEST		ROUJ 2a		JERICHO III	5700	Bronza	
IX X	II +		XXXVI		EARLY HALAF		5800		
					TRANSITIONAL		5900		
	HAOLAR						6000		
	V III	FINARBAZI B	XXXVII	ROUJ 2c	PREHALAF		6100		
			XXXVIII			YARMLUKEN	6200		
	HÜYÜCEKE			ROUJ 2b	EARLY POTTERY NEOLITHIC		6300		
							6400		
						PPNc	6500		
Thessen 2000	Duro 1994	ÖANw 2007	Balossi 2006	Balossi 2006, 276	Gambell 2007, 113	Banning 2007	14C BC	Pavů 2000, 270	phases

Obr. 2. 0A Synchronizace regionálních chronologií v oblastech Levantu a Anatólie. Synchronisation of the regional chronologies in the Levantite and Anatolian areas.

Cepatan	Balkan	Thrace	Macedonia	Thrace	Thrace	Flopones	14C BC	Linear Pottery	Bylary
		OTZAKO II	Late Neolithic				4800		
		OTZAKO I					4900	IVb	25
		ARAFI					5000	IVa	22-24
	VINČA A TURDAŠ	TSANGLI				FCP 4	5100	IIIa	17-18
		LARISSA					5200	IIIc	15-16
IVb		III	Middle Neolithic				5300	IIIa	12
IVa	IV	SEKLO				FCP 3	5400	IIIc	8-11
STARČEVO #PPI	STARČEVO #PPI	II					5500	IIIa	
IIIb	III	I		IVb1-2j	I		5600	Bronza	
IIIa	II	III		IVa1-4j	II		5800		
III	I	PRESEKLO	Early Neolithic	IVb1-2j/Classical Seklo IIIa		FCP 2 Utensils ware	5900		
IIa		II		IIIa	Proto Çayme		6000		
IC		I	IIIa Nikomedeus	IIb Proto Seklo IIIa IIb	III		6100		
IIa				Ia Early Çaymece	IV	FCP 1	6200		
		PROTOSEKLO				Franziska Pottery Phase	6400		
Lezavici 1979	Nikolova 1999	Winen 1993	Thessen 2000	Gambatas 1989	Özdoğan 2007	Vitelli 1999		Pavů 2000	phases

Obr. 3. 0B Synchronizace regionálních chronologií v oblastech Egejidy a Balkánu. Synchronisation of the regional chronologies in the Aegean and Balkans areas.

ke kterému došlo v poměrně krátkém období okolo roku 6200 BC. Tento klimatický zlom je srovnáván s kulturními změnami na počátku předovýchodního keramického neolitu, případně i s počátkem neolitizace Egejidy (WENINGER aj. 2005).

Směrem od Karpatské kotliny dále do střední Evropy se chronologické metody mění v závislosti na odlišných archeologických situacích. Je to především absence vertikálních statigrafií a nesystematické měření radiokarbonových dat orientované spíše jen na absolutní zařazení podrobných relativně chronologických schémat. Ta jsou zde založena především na relativní morfologii tvarů a výzdoby keramických komplexů. Pro předkeramické období zůstává k dispozici jen typochronologie štípané industrie. Obojí je více méně synchronizováno s radiokarbonovými daty, která sice dávají rámcové zařazení, ale v detailnějším srovnání často selhávají. Konfrontace všech dosud používaných chronologických metod je stále předmětem diskuse, a to zejména při srovnávání vzdálenějších regionů mezi kulturně odlišnými artefaktuálními komplexy.

Kulturně historickou chronologii neolitu v Karpatské kotlině, která je z hlediska lineární keramiky nejbližším sousedem na jihovýchodě a předpokládaným iniciátorem jejího vzniku, je nutno synchronizovat s periodizací této keramiky. Historicky je tato chronologie založena na různě pojímané typologii malované výzdoby na starčevské keramice, v menší míře na technologických variantách povrchové úpravy hrubé starčevské i křišské keramiky. Souběžné skupiny nejstaršího neolitu v adriatické oblasti nebyly přitom brány do úvahy, protože jsou považovány dosud za výsledek rozdílného proudu neolitizace Středomoří. V určitém smyslu lze pohlížet na celé území jednotným pohledem bez ohledu na současné politické hranice a označit uvnitř kontinentu kulturní komplex Starčevo-Körös-Criș jako variantu středomořského neolitu, který představuje komplex Impresso keramiky. V rámci této široké keramické jednoty se rozvíjejí lokální společnosti s odlišnými variantami obživy od zemědělství, přes pastevectví až po rybářství. Okruh Impresso se zřejmě liší také ideologicky, což se projevuje absencí figurální plastiky (HANSEN 2007b).

Základní periodizační schémata Starčeva (GARAŠANIN D. 1954; SREJOVIČ 1971; GIMBUTAS 1974a; GARAŠANIN M. 1979) byla podrobně revidována koncem sedmdesátých let v Jugoslávii S. Dimitrijevičem (1974) a v Rumunsku G. Lazarovicem (1979). Poslední pojednal chronologii komplexu Starčevo-Křiš pohromadě. Teprve koncem devadesátých let byly publikovány nové práce týkající se těchto otázek, které již konfrontují relativní typologii s radiokarbonovými daty v Srbsku

JV Data	Adriatic	Mediterranean	2 Balkan	2 Balkan	2 Balkan	2 Balkan	5 Balkan	Italy	14C BC	Linear Pottery	Years
									4800		
									4900	IVb	25
									5000	IVb	22-24
									5100	IVb	19-21
		EARLY VINÇA							5200	IVa	17-18
				II					5300	IVa	16-18
						STARČEVO	FINAL	Krasovo	5400	IVa	13-14
								IV	5500	IVa	12
									5600	IVa	8-11
									5700	IVa	1-7
									5800	IV	
									5900	IV	
									6000	IV	
									6100	IV	
									6200	IV	
									6300	IV	
									6400	IV	
									6500	IV	
									6600	IV	
									6700	IV	
									6800	IV	
									6900	IV	
									7000	IV	
									7100	IV	
									7200	IV	
									7300	IV	
									7400	IV	
									7500	IV	
									7600	IV	
									7700	IV	
									7800	IV	
									7900	IV	
									8000	IV	
									8100	IV	
									8200	IV	
									8300	IV	
									8400	IV	
									8500	IV	
									8600	IV	
									8700	IV	
									8800	IV	
									8900	IV	
									9000	IV	
									9100	IV	
									9200	IV	
									9300	IV	
									9400	IV	
									9500	IV	
									9600	IV	
									9700	IV	
									9800	IV	
									9900	IV	
									10000	IV	

Obr. 4. Synchronizace regionálních chronologií v oblastech adriatického Středomoří a Karpatské kotliny. Synchronisation of the regional chronologies in the Adriatic Mediterranean and the Carpathian basin.

(N. N. TASIČ 1998) a v Bulharsku (NIKOLOVA 1998). Kalibrovaná radiokarbonová data překonávají individuální diskusi o keramické typologii a zároveň umožňují synchronizaci vývoje s jinými regiony (Obr. 4). Přes veškeré pochybnosti o platnosti radiokarbonových dat a problémy jejich dendrochronologické kalibrace se dostáváme zatím jen tímto způsobem k pevnějšímu rámci historického srovnávání různých archeologických artefaktuálních celků.

Periodizace lineární keramiky je dnes založena na kvantitativním vývoji výzdobných technik na velkých lokalitách s dlouhodobým vývojem (PAVLŮ aj. 1986.), nebo celých regionů (STEHLI 1994; LÜNING 2005; STÄUBLE 2005). Vzhledem k problematice nálezových celků a dosud nedořešeným otázkám formativních procesů na neolitických sídlištích bývá stanovení sídlištních fází zpochybňováno. Přesto se zdá, že stávající chronologické systémy odrážejí základní vývojové tendence v časových změnách lineárního ornamentu, což potvrzuje jejich srovnatelnost z různých regionů. Platí to především pro období klasické lineární keramiky, kdy společenská role výzdoby byla zřejmě jiná než v předcházejícím období nejstarší lineární keramiky. V nejstarším období je chronologická variabilita výzdoby velmi malá, což může být důvodem pro odhadování delšího trvání sídlištních fází. Podrobná analýza radiokarbonových dat ukazuje na druhé straně na značný nesoulad mezi těmito daty a chronologií založenou na typologii keramické

výzdoby. Přesto vzájemná konfrontace výsledků obou metod může vést k jejich ověření (STÄUBLE 2005, 259).

Na sídlišti Bylany bylo rozlišeno 25 vývojových fází sídliště, které pokrývají souvisle lineární keramiku od části jejího nejstaršího stupně až po změnu do vypíchané keramiky. Kromě toho bylo vypracováno šest časových intervalů bylanského sídliště na základě kvalitativních změn jednotlivých druhů artefaktů (PAVLŮ 2000, 270). Jejich absolutní chronologie je dána naposled sekvenční analýzou radiokarbonových čtrnácti dat (analýzy VERA686-699) pro vybrané velké domy (STADLER 2005). Keramická chronologie vychází z jednotného odhadu trvání stavebních fází 20 let, což představuje samozřejmě jen určitý průměr. Například v západních oblastech lineární keramiky se předpokládá, že fáze staršího stupně trvaly déle a mladšího stupně kratší dobu (LÜNING 2005), ale pravděpodobnější potom je, že každá fáze trvala ve skutečnosti různou dobu. Srovnání dat odhadovaných podle keramické chronologie v Bylanech (PAVLŮ 2000, obr. 8.2.a) a uvedená sekvenční radiokarbonová analýza ukazují, že vývoj podle radiokarbonových dat by měl končit poněkud dříve. Proto jsme celkové rozpětí této ideální řady absolutních dat poněkud upravili (5450-4950 BC, PAVLŮ - KVĚTINA 2008).

Jednotná radiokarbonová chronologie lineární keramiky a starčevsko-krišského komplexu v Karpatské kotlině ukazuje, že nejstarší lineární keramika trvala průběžně s mladším starčevským stupněm a klasická lineární keramika zhruba s vývojem staršího stupně kultury Vinča-Turdaš. Podrobnější chronologie klasické lineární keramiky je dána na jedné straně výzkumem velkých sídlišť s řadou zřejmě nesoučasných staveb. Na druhé straně je možno za určitých předpokladů o chování nalezené keramiky datovat tyto stavby díky velkému gradientu vývoje technik lineárního ornamentu, které podléhají jednoznačnému chronologickému trendu. Tím se liší od nejstarší lineární keramiky, která se po dlouhou dobu vyvíjí velmi monotónně. Synchronizace obou artefaktuálních celků umožní srovnat případné genetické souvislosti v bezprostředním sousedstvím. Na druhé straně můžeme v rámci Karpatské kotliny sledovat genealogii neolitu ve formách, které předcházely vzniku lineární keramiky. Můžeme připomenout, že pokusy o jinou než takto založenou keramickou chronologii, například na základě typologie stavebních konstrukcí, nepřinesly doposud konsistentní výsledky (BIRKENHAGEN 2004).

3. Vznik neolitu a vnitřní neolitizace na Předním východě

Východní Středomoří

Neolit na počátku

Komplex s lineární keramikou byl dosud považován za nejlepší příklad alochtonního vývoje, představovaný migrací usedlých zemědělců do úrodných oblastí v centru Evropy, kteří posunovali pravidelně svoje osady směrem na západ a severozápad a přitom se nemísili s původním obyvatelstvem (DEMOULE 1989). Podobné mísení příchozích neolitiků a pozůstatků případných domácích obyvatel měl vylučovat propastný kulturní rozdíl obou společenství, jak se jeví v archeologických nálezech (VENCL 1982). Neolitické kultury měly být odvozeny postupnými transformacemi až od nejstaršího neolitu v Řecku a zprostředkovaně od kultur Předního východu. Nelze však nalézt žádné styčné body v archeologickém obsahu předpokládaných oblastí, které by takovýto mechanismus šíření neolitu a vzniku lineární keramiky dokazovali (CAUVIN 2003, 140). Původní obyvatelstvo, které se živilo lovem a sběrem, nepotřebovalo do určité doby měnit svůj způsob života, protože bylo dostatečně zabezpečeno svým dosavadním. Podle koncepce J. Cauvina byla původní zoomorfní plastika nahrazována nebo doplňována antropomorfní plastikou především ženskou. Vedle toho se projevil kult býka ve formě ukládání býčích lebek do základů domů. Tyto dva vzájemně spojené symboly dominují v předovýchodních společnostech až do doby bronzové (CAUVIN 2003, 29). Proti tomu nové nálezy na Göbekli Tepe v jihovýchodním Turecku ukazují, že vývoj symbolického systému v epipaleolitickém společenství mohl být ještě komplikovanější (SCHMIDT 2006).

Na tomto místě bychom chtěli stručně shrnout základní údaje z jednotlivých oblastí o tom, co se tam odehrávalo předtím, než v předpokládaném jádru vzniku lineární keramiky došlo k prvním projevům této kultury, nebo lépe kulturního komplexu. Pro tyto účely je nutno použít dostupnou absolutní radiokarbonovou chronologii, protože srovnávání jednotlivých kulturních prvků na velké vzdálenosti vnáší rušivé hodnocení kvality těchto prvků (CAUVIN, M. 1988). Sledujeme proto především předlineární horizont ca 5800-5600 BC. V té době není v žádné z navazujících oblastí patrný nějaký zásadní posun obyvatelstva, který by se archeologicky projevil změnou kultury nebo alespoň nějakou změnou v hustotě lokalit. Na Předním východě v jádru neolitizace docházelo v průběhu jednotlivých etap předkeramického neolitu (zde podle: ASOUTI 2006, 92) počínaje PPNA (10500-9200 BC), a během staršího PPNB (9200- 8300 BC) i středního

PPNB (ca 8400- 7500 BC) k postupnému vytváření neolitizovaného území v rámci regionálně členěného procesu domestikace v hranicích původních divokých druhů flory i fauny. Tento proces vnitřní neolitizace probíhal odlišně od vnější neolitizace, která tyto hranice překračovala. Další stupeň neolitizace je možno spojovat s velkým exodem, který na Předním východě nastal na sklonku PPNB. Dnes je tento jev popisován jako náhlý a destruktivní konec sídlišť pozdního akeramika v Levantě a datován zhruba po roce 7000 BC (Rollefson - Kohler-Rollefson 1989), někdy se celý proces vzniku a přechodu ke keramickému neolitu klade do delšího rozmezí ca 7500-6300 BC (CAUVIN 2003, 141).

Území Předního východu zaujímá rozsáhlou oblast Malé Asie a severu Mesopotámie, která je v archeologii známa jako Úrodný půlměsíc. Jeho prostor se rozkládá od Sinajské pouště na jihu a stáčí se na severu v podhůří Zagrosu směrem na jihovýchod až k dolnímu toku Tigridu. Tento tvar je vymezen výskytem divokých předchůdců ječmene a pšenice dvouzrnky. Jeho hranice překračuje jen výskyt divoké odrůdy pšenice jednozrnky, která zasahuje skoro celé území Malé Asie. Jeho západní část je také nazývána Levantský koridor. Oblast Úrodného půlměsíce zasahuje do hranic několika dnešních států od Izraele na jihozápadě přes Jordánsko, Sýrii, Turecko, Irák a Irán na jihovýchodě. V těchto zemích probíhají archeologické výzkumy s různým rozsahem a intenzitou, které poskytují stále více informací o počátcích zemědělství v celé oblasti. Ta je důležitá, protože tvoří jádro vzniku zemědělství, které se odtud šířilo dále na západ. Celý proces je dnes vnímán jako účelová výměna předmětů i znalostí mezi řadou sousedících společenství (ASOUTI 2006, 118), takže nelze hovořit o jediném centru vzniku neolitu. Společenské důsledky tohoto procesu, který později zasáhl i evropský kontinent, se tam dnes označují také jako domestikace evropského kontinentu (HODDER 1990).

Počátky domestikace obilí a zvířat především ovcí, koz, později krav a prasat se kladou do druhé poloviny devátého tisíciletí (8500-8000 BC), ale přímé doklady jsou pozdější, protože proces domestikace zahrnoval zásadní genetické změny druhů, které se projeví až po mnoha generacích (GARRARD 1999). Významnou úlohu sehrálo osídlení na středním Eufratu, kam dnes genetické kladou jádro domestikace pšenice jednozrnky. Mělo k tomu dojít na svazích vrchů Karacadağ, jež se táhnou směrem od jihu k severu mezi horním Eufratem a Tigridem východně od tureckého města Siverek. Nejstarší archeologické doklady pocházejí z okolních ještě akeramických lokalit (Çafer, Nevali Çori a Çayönü) z let 7800-7500 BC (HEUN - BORGHI - SALAMINI 1998). V poněkud širší oblasti došlo také k

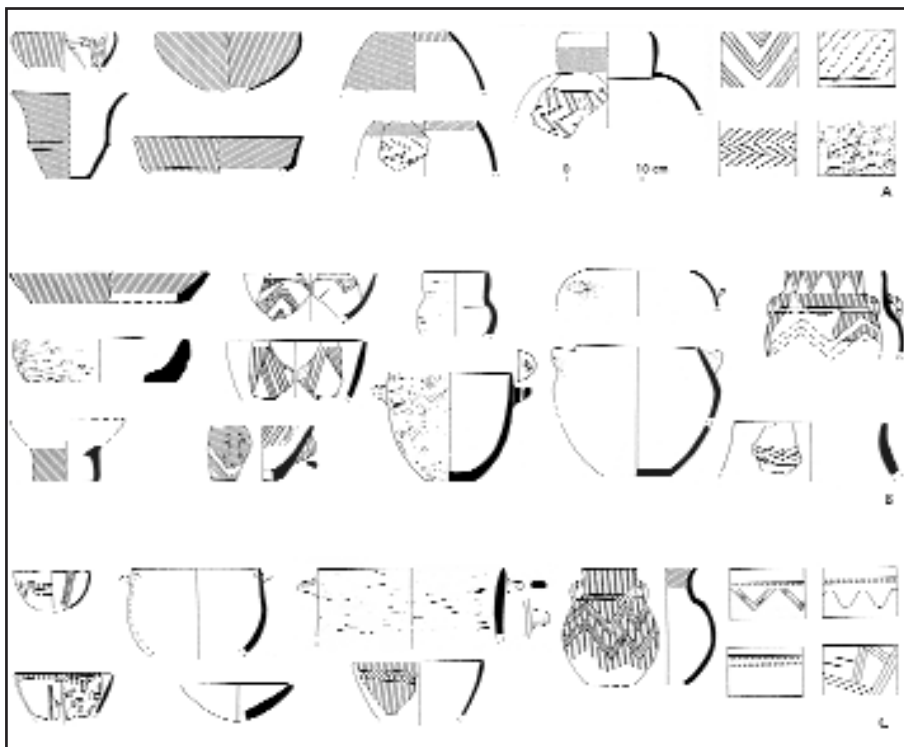
domestikaci ovcí, zatím co domestikace koz se odehrála zhruba ve stejné době dále na východ v oblasti iránského Zagrosu (BRAIDWOOD AJ. 1987; WATKINS 2007). Oproti původní představě, hledající jedno původní centrum těchto procesů, byla vypracována koncepce vzniku neolitu v řadě oddělených regionů (KOZŁOWSKI - AURENCHE 2005).

Příčiny domestikace rostlin a zvířat jsou objasňovány různými teoriemi. Jednou je zhoršení klimatu v devátém tisíciletí BC, které vedlo k omezení dosavadních zdrojů potravy lovců a sběračů. Alternativní teorií je tlak zvyšujícího se počtu obyvatel, ke kterému došlo po usazování postpaleolitických skupin na určitých místech (KOZŁOWSKI 1999). Jedním z překvapivých dokladů existence velkých sídel zvláštního poslání je výzkum lokality Göbekli tepe (SCHMIDT 2006). Pokud lovecko-sběračské skupiny omezily svůj mobilní způsob života, vedlo to ke snížení jejich akčního radiusu a tím zároveň i k přirozenému ochuzení zdrojů potravy (WATKINS 2007, 47). Přejít k pěstování rostlin a zvířat tento negativní důsledek usedlého osídlení vyrovnával. Vlastní příčiny usazování lovců a sběračů nacházejí někteří autoři ve zintenzivnění jejich animistické ideologie (CAUVIN 1998). Tato ideologie se velmi výrazně projevuje na jmenované lokalitě Göbekli tepe, kde jsou v domech kamenné pilíře zdobené tesanými reliéfy nejrůznějších zvířat a jiných symbolů. Celý proces rozvoje neolitu v dlouhém období PPNB se rozpadá na specifický vývoj jednotlivých regionů a zahrnuje velké množství variant spolupráce mezi oddělenými společenskými skupinami, které usilovaly o přežití a reprodukci svých členů v měnících se životních podmínkách (ASOUTI 2006, 119).

Keramický neolit v jižní Levantě

V jižní a střední Levantě koresponduje s předlineárním horizontem (Obr. 2) až chalkolitická kultura Wadi Rabah, jejíž genealogie sahá ke starší kultuře Yarmukien, která sama představuje první keramický neolit v této oblasti. Opravdu nejstarší výskyt nezdobených nádob z pálené hlíny se uvádí přibližně k roku 7500 BC ze středních vrstev PPNB, zatím co v pozdním PPNB a PPNC v 'Ain Ghazal jsou běžné velké zásobnice z nepálené hlíny (ROLLEFSON a.j. 1992, 459) a blíže neurčené keramické zlomky. Nejstarší nádobky z pálené hlíny ještě nesplňují kriteria keramických nádob ani způsobem tvarování ani výpalem (LE MIERE - PICON 1998, 10). Vývoj keramické technologie směřuje od nezdobeného hnědého nebo béžového zboží s organickou příměsí až k tmavému leštěnému zboží s minerální příměsí, které se objevuje již v širší oblasti Úrodného půlměsíce (LE MIERE - PICON 1998, 14). Starší kořeny užitkových nádob sahají ještě hlouběji až do sklonku staršího PPNB (ca 8500 BC), ale ty byly vyráběny ze směsi vápna

a slámy, které nese název bílé zboží (*veseille blanche*). Jim časově předcházely již v desátém tisíciletí ještě starší kamenné nádoby a samozřejmě nádoby ze dřeva, které patrně existovaly paralelně s ostatními nádobami z jiných materiálů.

Obr. 5. 01 A-Wadi Rabah (5800-5300 BC): 1-Munhata 2a; 2-Munhata 2a; 3-Jericho; 4-Munhata 2a;5-Tel Dan;6-Munhata 2a; 7-Munhata 2a; 8-11-příklady výzdobných technik. B-Jericho IX: 2-Kh ed-Dharih; 4,7- Ghurubba; 8-T. Batash IV; ostatní-Jericho. C- Yarmukien (6600-5800 BC): 1-´ Ain Rahub; 2-´ Ain Thawwab; 3-Nahal Qanam Cave; 4-Sha´ ar Hagolan; 5- Nahal Qanam Cave; 6- Sha´ ar Hagolan; 7- Meggido XX; 8-11: příklady výzdobných technik. (Podle Grafinkel 1999.) A-Wadi Rabah (5800-5300 BC): 1-Munhata 2a; 2-Munhata 2a; 3-Jericho; 4-Munhata 2a;5-Tel Dan;6-Munhata 2a; 7-Munhata 2a; 8-11-Examples of decorative techniques. B-Jericho IX: 2-Kh ed-Dharih; 4,7- Ghurubba; 8-T. Batash IV; others-Jericho. C- Yarmukien (6600-5800 BC): 1-´ Ain Rahub; 2-´ Ain Thawwab; 3-Nahal Qanam Cave; 4-Sha´ ar Hagolan; 5- Nahal Qanam Cave; 6- Sha´ ar Hagolan; 7- Meggido XX; 8-11: Examples of decorative techniques. (According to Grafinkel 1999.)

Nádoby z pálené hlíny zahrnujeme pod smluvený pojem „keramika“, přestože z technologického hlediska označuje tento termín řadu různých výrobků. Je zajímavé, že nádoby z různých materiálů byly vytvářeny ve

specifických sadách tvarů a byly zdobeny odlišnými technikami i motivy, a to i na lokalitách, kde se vyskytnou vedle sebe. Morfologicky se překrývají jen výjimečně. Nádoby bílého zboží jsou vesměs velmi hrubé a nezdobené (MARÉCHAL 1982), kamenné nádoby se vyskytují od PPNA ve velmi vypracovaných formách a bývají zdobeny rytým ornamentem (ÖZKAYA - SAN 2007; ROSENBERG 2008). Kamenné nádoby z Körtik Tepe zřejmě náhodně připomínají tvarem i rytou výzdobou o několik tisíciletí mladší pozdní lineární keramiku (ARBUCKLE - ÖZKAYA 2006). Dřevěné nádoby z Çatal Höyüku se vyznačují zcela svéráznými tvary, jak to takový materiál dovozoval (MELLART 1965).

Keramické tvary kultury Wadi Rabah (5800-5300 BC, GOPHER-GOPHNA 1993; BANNING 2007) zahrnují v několika základních formách řadu variant (Obr. 5-A). Nejčastější jsou středně veliké vejčité mírně uzavřené nádoby nebo podobné velké zásobnice. Méně časté jsou misky a pohárky různých profilů někdy s hráněným profilem. Charakteristické lahve s různě tvarovaným okrajem, který může být rovný, rozevřený nebo i vypouklý tvoří asi 10 % obsahu podle statistiky z lokality Munhata (GARFINKEL 1999, 110). Novým tvarem oproti předcházejícímu vývoji jsou misky na duté nožce někdy prolamované. Výzdoba jemné keramiky se zřejmě omezuje na červený případně černý nátěr zvenku někdy i zevnitř v pásu pod okrajem. Červený nátěr představuje technologické zdokonalení. Hrubší zboží nebo velké nádoby jsou pokryty často celoplošně nejrůznějšími otisky hřebene, kolků různého tvaru, rytím. Vyskytne se také celoplošné prstování. A plastická páska někdy prstovaná a nebo jako lizéna na pokličkách. Starší období (Obr. 5-B) na přechodu od kultury Yarmukien je v části regionu označován jako Jericho IX (6300-5500 BC).

Keramika Wadi Rabah reprezentuje nejstarší chalkolitické zboží v jižní Levantě. Postupujeme-li směrem do staršího období, shoduje se tvarovým spektrem s obsahem kultury keramického neolitu Yarmukien (6600-5800 BC), kromě misek na nožce, které dříve nebyly (GARFINKEL 1999, 150). Typická je výzdoba provedená červenou malbou nebo rytím většinou na horní části výdutě lahví, vejčitých nádob i misek (Obr. 5-C). Velmi charakteristická je tenká rytá páska vyplněná na způsob rybí kostry. Jako motiv zcela převažuje klikatka v různých variantách ve spojení s oběžnou páskou na podhrdlí. Klikatkové motivy mají zřejmě předlohy ve výzdobě vápenných omítek. Vyskytne se i motiv jednoduše ryté vlnovky. Předchůdce chalkolitické kultury je tudíž tvarově skoro shodný, ale výzdobou bohatší, přestože námětově téměř monotónní. Červený nátěr je méně častý, což by znamenalo, že keramika byla z tohoto technologického hlediska méně

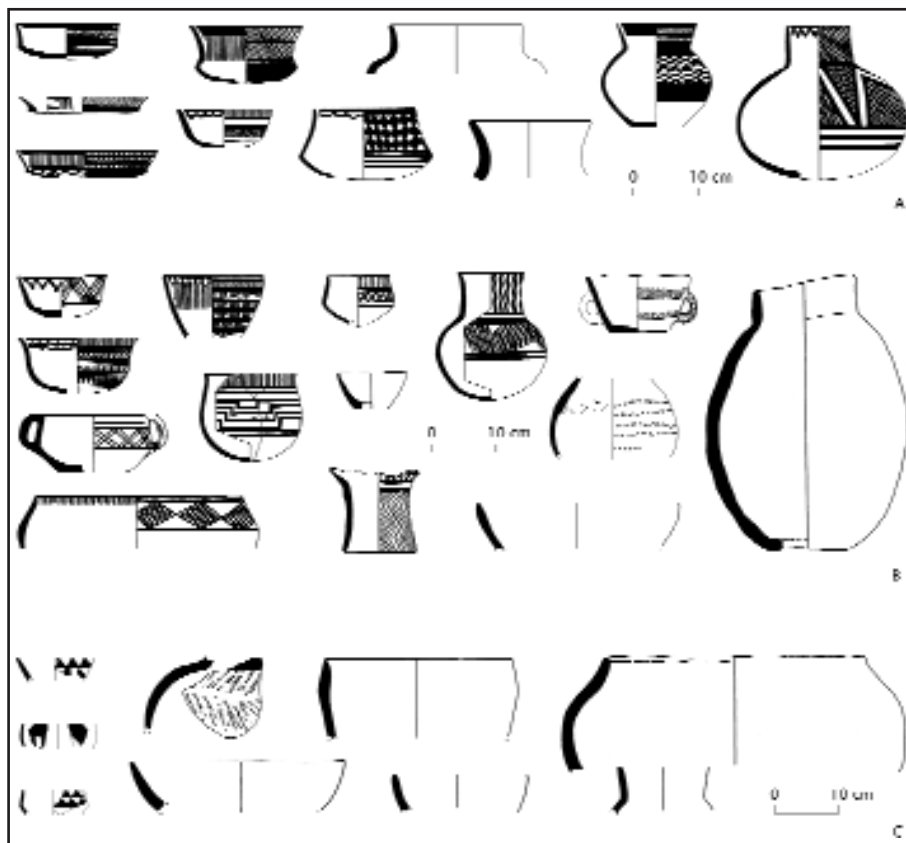
dokonalá.

Společenská role neolitické keramiky v Levantě odráží nejspíše proměňující se roli žen v průběhu celého období. Keramika Wadi Rabah nesporně navazuje na starší Yamukien, od něhož se liší bohatší variabilitou tvarů a naopak změněným systémem výzdoby. Klikatky a věčka typická pro Yarmukien jsou podějí výrazně omezena. Obojí keramika je považována za výraz ženské role ve společnosti a proto je v ní zakódována informace o věku a reprodukčním statusu členů společnosti, kteří se rozdílně podílejí na společenské kontrole reprodukce (ORRELLE - GOPHER 2000, 298). Na nádobách jsou různé výstupky, které nejen slouží k lepší přenositelnosti, ale mohou zobrazovat různé součásti lidského těla, jako jsou, oči, uši nebo ústa s velkým symbolickým významem. Změněný systém výzdoby v keramice Wadi Rabah směřujících od yarmukienských trojúhelníků a klikatek až na mladší horizontálně vyznačený symbolický prostor na nádobách je spojován s reorganizací ženské role ve společnosti (ORRELLE - GOPHER 2000, 302). Nádoby jsou spolu s dobyt看em a ženami začleněny do sítě zemědělsko pastevecké společnosti, v níž rostoucí gerontokracie soustřeďuje prostředky ve svých rukách, což později vede k projevům společenské stratifikace (ORRELLE - GOPHER 2000, 304).

Keramický neolit v severní Levantě a jihovýchodní Anatolii

Proces vnitřní neolitizace celé oblasti Předního východu zahrnuje archeologicky období od konce paleolitu (ca 10 500 BC) přes dlouhé období akeramického neolitu (ca 10 500 -7000 BC) až po zdejší keramický neolit (ca 7000-6000 BC), jehož závěr přechází v horní Mesopotámii již do období raného chalkolitu. Celé území se rozpadá na řadu drobných geograficky ohraničených regionů (KOZŁOWSKI - AURENCHE 2005). V nich bylo zkoumáno velké množství solitérních lokalit, jejichž archeologické nálezy však většinou nevytvářejí rozsáhlejší kulturní celky, jako je tomu později v Evropě. Teprve postupující analýza artefaktů především keramiky vedla v některých oblastech k vymezení širších kulturních celků. V těchto celcích zejména s nástupem masové výroby keramiky se zdánlivě ztrácí původní regionální diference. Ta byla patrná od počátku akeramického neolitu (ASOUTI 2006, 105). V dlouhodobém vývojovém procesu se projevují hlubší společenské změny patrné i v archeologických nálezech. Keramika jako masový výrobek je jen jedním z projevů těchto změn, které se vyznačují komplexním modelem osídlení, jenž odráží důraz na pohyblivost obyvatelstva a rostoucí význam pastevectví (AKKERMANS - SCHWARTZ 2009, 103).

V horní Mesopotámii to byly první keramické celky označované dosud

Obr. 6. 02 Halaf (5700-5300 BC). Halaf (5700-5300 BC) (According to Munčaev – Merpert 1981), different measures.

jako kultura Hassuna a kultura Halaf z pozdního neolitu, jejichž počáteční stadia v sedmém tisíciletí jsou označována jako Proto-Hassuna a pre-Halaf (AKSOY 1998; KOZŁOWSKI-AURENCHE 2005, 34). Dalším keramickým celkem je charakterické tmavé leštěné zboží (*Dark Faced Burnished Ware*), které vymezuje patrně tři regionální celky s maximálním výskytem tohoto zboží, přestože podobná technologie se objevuje i dále na západ. Jsou to severní Levanta, Syrsko-kilikijská oblast a území na středním Eufratu (BALOSSO-RESTELLI 2006, 284). Nové informace přinášejí výzkumy z posledních let na řadě míst, z nichž vybíráme několik lokalit s již publikovanými výsledky. Vesměs stratifikované a dobře radiokarbonově datované nálezy dokládají genezi archeologické situace, jaké bylo v této oblasti dosaženo v době synchronizovatelné s předlineárním horizontem (CARTER - CAMPBELL - GAULE 2003).

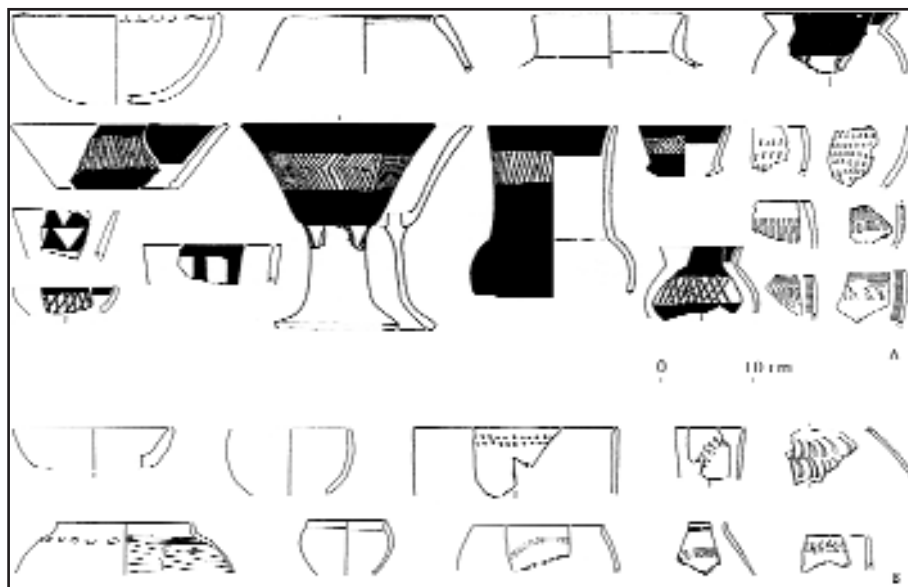
Tell Sabi Abyad I (6460-5760 BC)

Výzkum lokality, která se nachází na řece Balikh, levém přítoku Eufratu (AKKERMANS 1996), poskytl podrobné informace o prehaláfské (podle chronologie Balikh stupeň II, podle vrstev 11-7), přechodné (Balikh IIIA, podle vrstev 6-4) až nejstarší haláfské keramice (Balikh IIIB). Tento celý vývoj předchází klasickému haláfskému období a navazuje na nejstarší neolitickou keramiku zachycenou na sousedním telu Sabi Abyad II (chronologie Balikh ID, 7555-6850 BC, VERHOEVEN - AKKERMANS 2000). Nejstarší tradici zde představuje hrubé zboží polokulovitých tvarů, které imitují kamenné nádoby. Většina má světlou červenou nebo šedou barvu, má organickou příměs a je nezdobená (NIEUWENHUYSE 2000, 123-125).

V době krátce před počátkem lineární keramiky se zde již začíná období nejstarší haláfské keramiky, které má dlouhodobou předcházející genezi (5900-5700 BC: AKKERMANS aj. 2006, 127; CAMPBELL 2007). V tomto období již zcela převládá *Halaf Fine Ware* většinou zdobené černým nebo červeným malováním (Obr. 6-A). Jeho tvary vycházejí ze základních forem, ale tyto jsou již složitěji členěny zejména odsazením a tvarováním spodní části těla mísovitých nádob. V malém množství se vyskytuje zboží s červeným nátěrem nebo leštěné a také ostatní keramické kategorie z přecházejícího vývoje. Část hrubého zboží je stále organicky ostřena (*Vegetal Coarse Ware*). Je zcela výjimečně zdobeno malbou a rytím nebo otisky (LE MIERE - NIEUWENHUYSE 1996, 185; NIEUWENHUYSE 2000). Některé tvary pocházejí z typických „*husking trays*“, pánví na loupání obilí.

Ve starším přechodném období (6000-5900 BC) přistupují nové technologické kategorie keramiky především jemného zboží (Obr. 6-B), které tvoří *Standard Fine Ware*, jež v této době nejčastější, zřídka s organickou příměsí a zdobené malováním. Méně početná s klesající tendencí výskytu je keramika typu *Orange Fine Ware a Fine Painted Ware*. Tvary keramiky tvoří varianty základních tří forem: miskovité, polokulovité, a lahvovité. Nejčastější jsou mísy nově se zalomeným tělem a polokulovité tvary s esovitě prohnutou horní výdutí. Výzdoba je většinou červeně malovaná rektilineárními vzory, které se dále rozvíjejí v následujícím období. Nová keramika nenavazuje na lokální tradici, ale byla sem zřejmě importována (LE MIERE - NIEUWENHUYSE 1996, 175).

Prehaláfská keramika (6200-6000 BC) zahrnuje na telu Sabi Abyad čtyři třídy keramiky: *Dark-Faced Burnished Ware*, které není nikdy ostřeno organicky a může být různě zdobeno; *Grey-Black Ware*, které je většinou

Obr. 7. 03 Balikh chronologie: A-Tell Sabi Abyad: Early Halaf (5900-5700 BC); B- Transitional (6000-5900 BC); C-Pre-Halaf (6200-6000 BC). (Podle Le Miére – Nieuwenhuyse 1996.) Balikh chronology: A-Tell Sabi Abyad: Early Halaf (5900-5700 BC); B- Transitional (6000-5900 BC); C-Pre-Halaf (6200-6000 BC). (According to Le Miére – Nieuwenhuyse 1996.)

organicky ostřené, je zdobeno rytím; *Mineral Coarse Ware*, které charakterizuje hrubé minerální příměs a absence výzdoby (průměrná síla stěny je 12,8 mm); a konečně: *Standard Ware*, které tvoří nejpočetnější skupinu keramiky. Výzdoba DFBW a Standard Ware může být malovaná, plastická, rytá, s otisky nebo výjimečně (DFBW) vleštovaná (Obr. 6-C). Tvary keramiky jsou miskovité, polokulovité s rovným ústím, málo s uzavřeným ústím, a tvary lahvovité s nižším prohnutým okrajem. Nádoby mají oble plynulé tělo a ploché dno (LE MIERE - NIEUWENHUYSE 1996, 126-138).

Tell el-Kerkh, fáze 2c-2d (6300-5500 BC)

Posloupnost keramiky ze severního Levantu je dokumentována na výzkumech prováděných v rámci japonského projektu na nížině Rouj v Sýrii (MIYAKE 2001), zejména na lokalitě el-Kerkh. Je porovnávána s již dříve vypracovanou posloupností v oblasti Amuq (BRAIDWOOD - BRAIDWOOD 1960). Zahrnuje pět keramických fází, z nichž 4 jsou předhaláfské (podle chronologie Rouj 2a-2d) a poslední byla již ovlivněna malovanou keramikou z haláfské oblasti (Rouj 3). Při popisu postupujeme od

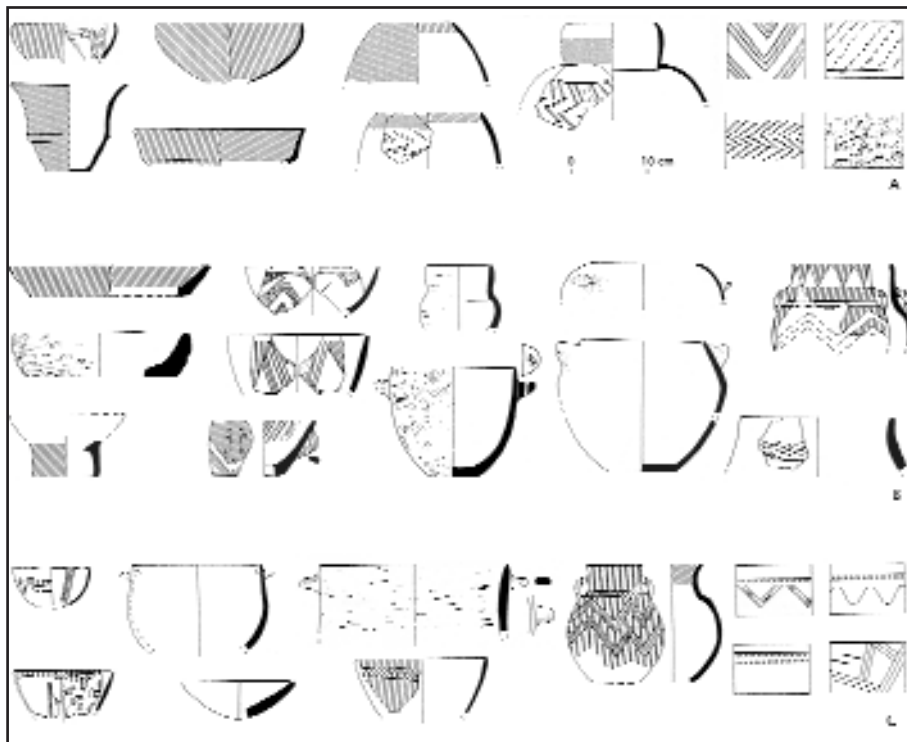
fáze 2d genealogicky do starších úseků v čase.

Keramiku fáze Rouj 2d tvoří několik odlišných technologických skupin (Obr. 7-A). Důležité pro sledovaný horizont před polovinou 6. tisíciletí BC je skutečnost, že jednotlivé technologické třídy si uchovávají vlastní morfologický obsah. Pro srovnání zůstává z této fáze třída neleštěného zboží, které tvoří ca 20% obsahu keramické produkce v této oblasti. Tmavé leštěné zboží je v této fázi hlavní součástí v důsledku dlouhodobé tradice. Vyskytuje se na miskách, členěných pohárech, lahvích s vysokým hrdlem i na mísách s prolamovanou dutou nohou. Typické jsou jemně vleštované vzory v pásu na střední části těla, které tvoří mřížky, trojúhelníky, cik-caky nebo parketové vzory (BALOSSI-RESELLI 2006, Pl. 6.10). Další kategorie keramiky nemají takovou tradici. Neleštěné zboží je zhruba stejně ostřeno jako tmavé leštěné, je vesměs nezdobené a zahrnuje tvary mísovité, polokulovité a lahvovité. (BALOSSI-RESELLI 2006, Pl. 6.5). Krémové zboží má stejnou minerální příměs, je leštěné někdy s červeným nátěrem a malbou ze střídavě silných a tenkých pásků (BALOSSI-RESELLI 2006, Pl. 6.6a). Třetí skupinu zboží, které nemá starší tradici, je jemné i hrubé malované zboží, jehož tvary i výzdoba připomíná mladší haláfské období (BALOSSI-RESELLI 2006, 149). Tradiční hrubé zboží s organickou příměsí někdy s rytou nebo malovanou výzdobou ztrácí již na významu a jeho podíl v keramické produkci poklesl.

Téměř polovinu z keramického obsahu fáze 2c tvoří „Tmavé leštěné zboží“ (Obr. 7-B), jehož doba vrcholila v předcházející fázi 2b. Kvantitativně také podíl hrubého zboží se silnou organickou příměsí, které může mít někdy rytou nebo i malovanou výzdobu jednoduchých vzorů. Mívá linku pod okrajem nebo prostou plastickou pásku a jednoduché pupky (BALOSSI-RESELLI 2006, Pl. 6.4). Častější bylo v předcházející fázi. Jeho tvary jsou jednoduché někdy s nízkým rozevřeným hrdlem. V této a také přecházející fázi se vyskytuje starší nekeramické bílé zboží vyráběné z vápna s organickou příměsí. Časté je také pokrývání nádob bílým nátěrem, na kterém je červená malba (BALOSSI-RESELLI 2006, 148). Tato fáze představuje zásadní změnu oproti předcházející fázi 2b, ve které je maximální obsah tmavého leštěného zboží, ale především ještě hrubá silnostěnná keramika z písčité hlíny se slídou. Toto je označována jako Kerkh zboží.

Zboží Kerkh spolu s Tmavou leštěnou keramikou je hlavním obsahem i nejstarší fáze 2a. Tmavé leštěné zboží je ve všech fázích zčásti pokryto plošně otisky různých kolků, nebo má jednoduchou plastickou lištu pod okrajem. V mladších fázích může mít také červený nátěr uvnitř a v pásu pod okrajem (BALOSSI-RESELLI 2006, Pl. 6.12b). V této nejstarší fázi je

spojováno hlavně s jednoduchými polokulovitými tvary, později se objevuje i na lahvích a miskách.

Obr. 8. 04 Rouj chronologie: A-Ain el Kerkh 2d (6000-5500 BC); B- Ain el Kerkh 2c (6300-6000 BC). (Podle Balossi-Restelli 2006.) Rouj chronology: A-Ain el Kerkh 2d (6000-5500 BC); B- Ain el Kerkh 2c (6300-6000 BC). (According to Balossi Restelli 2006.)

Yumuktepe, vrstvy XXVII-XXIV (6400-5500 BC)

Vývoj keramiky v syro-kilikijské oblasti je podrobně zkoumán na stratifikované lokalitě Yumuktepe u města Mersin, kde byl výzkum započat již dříve koncem třicátý let minulého století (GARSTANG 1953). V současnosti je prováděn italskou expedicí (CANEVA 1999). Tmavé leštěné zboží jako hlavní součást keramických souborů z neolitických vrstev bylo nedávno podrobně analyzováno (BALOSSIRESTELLI 2006). Autorka rozlišila 5 technologických tříd tohoto druhu zboží. Je minerálně ostřeno, větší část je oxidačně pálena (třídy 1, 2), takže povrch má světlý s tmavým jádrem. Zbývající tři třídy (4-5) jsou páleny v redukční atmosféře a jejich povrch je tmavý, jádro zůstává také tmavé. Mezi sebou se třídy liší silou střeptu, která se pohybuje od 3 do 12 mm. Některé mohou být pokryty otisky

kolků nebo nehtováním (1,3, 5). Třída 1 může mít červený nátěr (BALOSSIRESTELLI 2006, 18). Kromě toho se vyskytnou ve výrazně nižším počtu zlomky hrubé keramiky (8-10 mm) s organickým nebo minerálním ostrivem. Od vrstvy XXVII (6000-5900 BC) „tmavé leštěné zboží“ početně klesá (Obr. 8-A) jako projev nové keramické tradice spolu s objevením se malované keramiky (BALOSSIRESTELLI 2006, 43). Ve vrstvách XXV-XXIV (5900-5500 BC) se nachází také rytá keramika, obvykle s výzdobou provedenou silnějšími liniemi nebo technikou pásky s vpichy (Obr. 8-B).

Nejstarší architektura

Architektura Wadi Rabah není podrobněji známa. Prozkoumány byly pravoúhlé domy s kamennými základy (Wadi Raba, Ein el Jarba, Munhata, Tel Ali, Nahal Zehora). Některé jsou velké a mají vnitřní členění. Podlaha je z dusané hlíny, zdi jsou postaveny (GOPHER-GOPHNA 1993, 332) nejspíše ze sušených cihel. Architektura Yarmukieny zná okrouhlé i pravoúhlé domy (Munhata, Sha'ar Hagolan, Hamadiya). Okrouhlé domy mají dlouhodobou tradici již od Natufieny (11000-10500 BC) až po starší PPNB (ca 8000 BC), výjimečně i později (SICKER-AKMAN, M. 2001). Na sídlišti 'Ain Mallaha (10000-8200 BC) jsou uvnitř podkovovitých půdorysů trojice konstrukčních kúlů, takže rekonstrukce vykazuje pětiřadé schéma (VALLA 1991, 115; fig. 2).

Přechod od kruhových půdorysů k pravoúhlým je podle modelu K. Flanneryho považován za změnu společenské organizace od tlupy lovců k osadě zemědělských rodin (SAIDEL 1993). Tento přechod neproběhl všude stejně, kruhové půdorysy mohou mít nějaký dlouhou tradicí uchovaný symbolický význam ještě v keramické neolitu. Pravoúhlé domy Yarmukieny nebyly sice prozkoumány vcelku, ale zřejmě se skládaly z jedné místnosti. Na sídlištech se nachází množství jam různých velikostí a další zařízení pro skladování a jiné činnosti. Výjimečný je apsidový dům ('Ain Ghazal) z pozdní fáze PPNC (ROLLEFSON - SIMMONS 1985). Domy mají kamenné základy a vápnem vymazané podlahy (GOPHER-GOPHNA 1993, 314).

Výzkum na Tell el-Kerkh dokumentuje různorodou architekturu z fází Rouj 2d a Rouj 2c. Pravoúhlé domy jsou stavěny ze sušených cihel nebo *pisé* technikou na kamenných základech. Skládají se z jedné obytné místnosti, některé se zásobními prostory v malých přilehlých komorách nebo v dolním podlaží. Podlahy místností jsou pokryty vápnitou omítkou. Domy stojí vesměs odděleně, v pracovních prostorech mezi nimi se nacházejí různá zařízení včetně ohnišť. Tyto prostory nejsou ohraničeny, byly vyhrazeny tedy ke společným pracím. Domy sloužily obytným účelům a mají vlastní zásobní

prostory. Některé malé stavby mohly patřit společným účelům (BALOSSI-RESTELLI 2006, 146).

Sídlíště keramického neolitu v jižní Levantě se soustřeďují hlavně v pobřežní rovině a podél Jordánu. Veliké sídlíště je doloženo jen v 'Ain Ghazal, ostatní jsou malá (ca 1 ha) nebo jen s jedním domem v Hamadyia. Hospodářství má charakter obilnářství spojeného s pastevectvím doplňovaným lovem. Představuje nový sociokulturní systém s mechanismem pro uchování skupinové identity a solidarity. Dokumentuje podle dosavadních interpretací překonání krize, ke které došlo na konci PPNB po roce 7000 BC a která je spojena s úpadkem hospodářství v PPNC, růstem populace a vyčerpáním přírodních zdrojů. Archeologicky se projevila stavbou malých domů, nedostatkem srpových čepelek i mlýnů (ROLLEFSON - KÖHLER-ROLLEFSON 1989, 89). K překonávání této krize došlo již během PPNC obnovením zemědělského systému včetně druhotných produktů. Tento proces obnovy vrcholí až v následujícím Ghassulienu (GOPHER-GOPHNA 1993, 346).

V horní Mesopotámii se na Tell Sabi Abyad vyvíjela architektura ve formě větších domů rozdělených na malé místnosti, které doplňovaly okrouhlé stavby typu tholoi. Většina domů ve vrstvě 6 (6100 BC) byla spálena a zachovalo se tam velké množství různých artefaktů, jejichž funkce mohla být interpretována a mohlo být sledováno jejich prostorové rozložení. Základem analýzy byla hliněná pečeti určená pro systém distribuce zdrojů a prostorová analýza, která identifikovala vytváření společných zásob. Podle analýzy kontextů na sídlišti a rozložení jednotlivých druhů artefaktů společně koexistovali usedlí zemědělci a mobilní pastevcí, kteří vytvářeli smíšenou a vzájemně propojenou společnost (VERHOEVEN 1999).

Domy v šesté vrstvě na Sabi Abyad jsou již plně vzájemně propojeny, uvnitř rozděleny do menších čtvercových místností. Vytvářejí seskupení s prostory mezi sebou, na kterých jako na dvoře jsou umístěny pece, ohniště a postaveny kruhové tholosy, patrně obydlí zemědělců. Navazují na starší podobnou architekturu na tepe Sabi Abyad II. Domy z přechodného období jsou větší, ale také aglomerované s pracovními prostory mezi a s většími místnostmi uvnitř. Nejmladší architektura ze starohaláfského období ze třetí vrstvy (5900 BC) již připomíná pozdější pro haláfskou kulturu typickou strukturu kasárenských staveb s řadami malých vzájemně propojených místností (VERHOEVEN - KRANEBDONK 1996). V architektuře Mersinu převládají pravoúhlé domy, které jsou stavěny na kamenných základech. Mají jednu nebo několik místností, ve vrstvě XXVI byl dům se třemi místnostmi.

Sídlíště severní Mezopotámie jako Yarim tepe I (MUNCHAEV -

MERPERT 1981) a Tell Sabi Abyad vytvářejí pravidelné tely vesměs s aglomerovanou architekturou. Představují vývoj směrem k typické haláfské zástavbě kasárenského typu. Ve nejstarším období keramického neolitu na lokalitě Çayönü (ÖZDOĞAN, ASLI 1999; ERIM-ÖZDOĞAN-YALMAN 2004) je dokumentován vývoj volně uspořádaného sídliště v celé posloupnosti horizontů (ÖZDOĞAN M. - ÖZDOĞAN A. 1998). Vývoj zde probíhal dlouhodobě v podobě jednotlivě postavených domů od kruhových půdorysů k pravouhlým, které se odlišují různou úpravou podzemní substrukce (CAUVIN 1985). Později jen některá sídliště haláfské kultury byla stálá, většina jen krátkodobá, jak ukazuje analýza velikosti jednotlivých lokalit. Alespoň část haláfské populace vedla polousedlý život, malý počet táborů byl rozšířen o skladovací domy a stal se eventuelně jádrem osídlení. Krajina byla pokryta malými tábory a několika relativně malými sídlišti s krátkou dobou trvání (BERNDECK - POLLOCK 2003, 72).

Společenský význam nejstarší neolitické architektury na Předním východě byl analyzován na několika sídlištích Beidha (BYRD 2005), Basta (KUIJT 2000a), 'Ain Ghazal (ROLLEFSON 1997) a Tell Hassuna (FLANNERY 1972, 2002) z různých období počínaje akeramickým neolitem až po raný chalkolit. Vznikl tak model třístupňového vývoje domů v návaznosti i společenského uspořádání. První stadium spojuje malé domy s rovnostářským kolektivismem, druhé velké domy se společenskou diferenciací a příbuzenskou kontrolou společnosti a ve třetím vzniká hierarchizovaná společnost spolu se specializací výroby. Tomuto modelu je vyčítáno, že je založen na poměrně málo početných datech a že představuje příliš jednoduchý model vývoje. Kromě toho nebylo vlastně prokázáno, že jednotlivé znaky architektury mají příslušný společenský význam (CUTTING 2005, 10). Do úvahy je nutno zahrnout také okolí domů a způsoby využívání vnitřního i vnějšího prostoru staveb. Diskuse na téma společenské organizace v neolitu Předního východu vede však k názoru, že nelze data ze známých situací zjednodušovat a že na různých místech a v různé době probíhaly společenské změny různým způsobem. Pro neolitickou společnost na Předním východě lze přijmout model prolínání se rovnostářských i hierarchických prvků v organizaci společnosti (KUIJT 2000b, 313). Aglomerace domů a vytváření širších celků okolo dvorů, stavby nadzemních kruhových sil a dispozice soustředěná okolo pracovních prostorů ukazuje na společenské změny v organizaci sídlení a postupné seskupování původně rodinných hospodářství do komplexnějších jednotek.

Anatolie

Vnitřní neolitizace

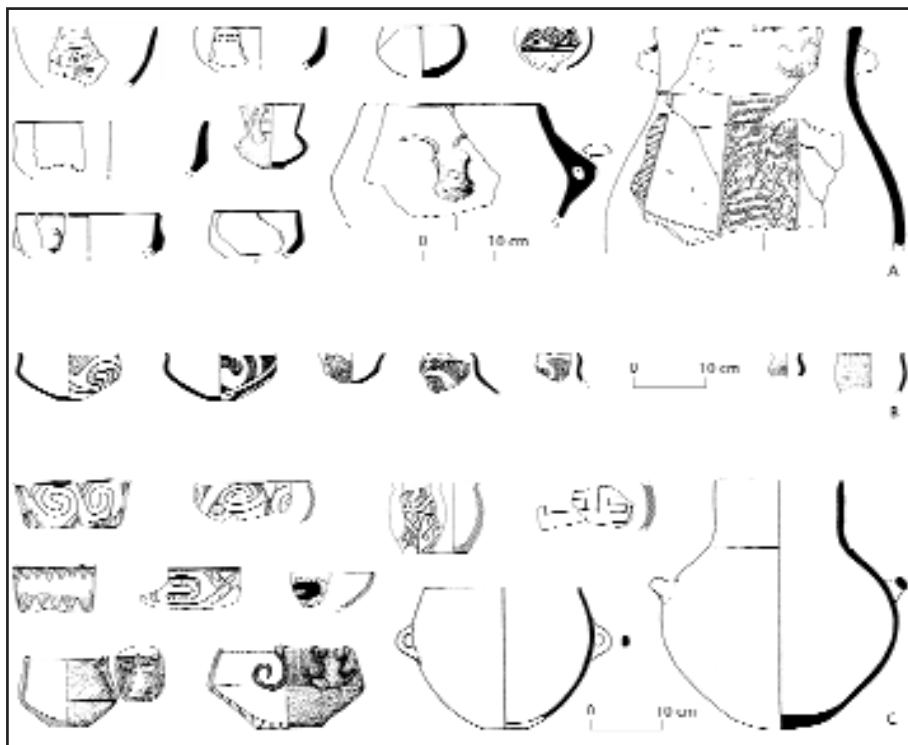
Regiony Anatolie severozápadně od Taurusu, které jsou někdy spojovány do jádra předovýchodní neolitizace, byly velmi brzo neolitizovány zhruba na přelomu PPNA a PPNB (9200 BC). Předpokládá se, že nejbližší sousední oblast byla neolitizována ze severní Levanty cestou přes jihovýchodní Turecko, přestože jsou uvažovány i jiné zdroje: Iran, Kypr, Kréta, Řecko (CUTTING 2005, 142). Hlavním představitelem je lokalita Aşıklı Höyük (8200-7500 BC, CANeW 2007), která zahrnuje dlouhodobé osídlení ještě nikoliv plně zemědělské společnosti. Většina ovcí nebo koz nalezených zde je ještě divokých, ale zřejmě bylo o jejich stádo pečováno. Domestikované obilí je doloženo. Dále na západ intenzita akeramického osídlení klesá a nachází se především v nejspodnějších vrstvách velkých sídlišť. Neolitizace Anatolie zřejmě probíhala několika způsoby najednou a v několika vlnách, o čemž svědčí velmi pestrý výsledný obraz archeologických souborů. Již koncem PPNB se objevují na severozápadním plató lokality, které by mohly patřit k nejstarším neolitickým pasteveckým nomádům (Keçiçayır: ÖZDOĞAN 2005, 21). Rozhodujícím obdobím byl přechod od akeramického neolitu v Mesopotámii ke keramickému neolitu, který je poznamenán zřejmě velkým společenským neklidem, jež mohl být motivem k masovějším přesunům obyvatel.

Po roce 7500 BC, kdy končí osídlení na Aşıklı Höyüku, objevují v západní a severozápadní Anatolii skupiny s monochromní hrubou keramikou. Později teprve ve druhé vlně (ca 7000 BC) se nacházejí skupiny s jemnou leštěnou keramikou často malovanou a s červeným nátěrem. Jejich archeologický projev představuje v keramice velmi bohatý soubor jak tvarově tak i ornamentálně. V obsahu obou typů keramiky se objeví ale shodné neolitické atributy, jako je figurální antropomorfní a zoomorfní plastika, pintadery a jiné hliněné předměty (ÖZDOĞAN 2005, 21). Obě keramické tradice se patrně podílely na nejstarším neolitickém osídlení Egejidy a Balkánu. V době vzniku lineární keramiky o více než tisíc let později byla Anatolie osídlena již mladoneolitickými a starochalkolitickými skupinami na řadě solitérních lokalit jak ve střední Anatolii, tak i v západních oblastech.

Vybrané lokality v Anatolii

Přes intenzivní výzkumy v posledních desetiletích není zatím v centrální Anatolii rovnoměrně pokryt nálezy celý vývoj od keramického neolitu až do počátku chalkolitu, který by spadal zhruba do sledovaného předlineárního horizontu. Nejvíce dat je k dispozici pro jižní oblast a oblast jezer na

jihozápadě centrální Anatolie díky především starším výzkumům J. Mellarta i novým výzkumům zejména na Çatal Höyüku. Z posledně uvedené lokality je dnes publikována již řada specializovaných studií i monografických prací a každoročně vycházejí souhrny obnoveného výzkumu, který vede I. Hodder. Některé lokality jsou často uváděné v přehledech anatolského neolitu (ÖZDOĞAN - BAŞLEGEN 1999; 2007; LICHTER 2007), takže alespoň

Obr. 9. 05 Mersin chronologie: A-Yumuktepe XXV-XXIV (6000-5500 BC); B-Yumuktepe XXVII-XXVI (6400-6000 BC). (British Institute at Ankara.) Mersin chronology: A-Yumuktepe XXV-XXIV (6000-5500 BC); B-Yumuktepe XXVII-XXVI (6400-6000 BC). (British Institute at Ankara.)

jejich základní význam pro toto období je znám, i když nové nálezy nebyly ještě definitivně zpracovány. Uvádíme zde proto jen jejich stručný výběr, který je doplněn o lokality ze západní Anatolie (Ulucak), severozápadní Anatolie (Orman Fidanlığı, Ilıpınar) a z oblasti turecké Thrákie (Hoca Çeşme). Připojena je ještě jedna lokalita již ze středního chalkolitu z východu centrální Anatolie, která dokumentuje téměř plynulé vyznívání regionálního neolitu ve druhé polovině šestého tisíciletí, tedy v době současné až

s klasickou lineární keramikou (Güvercinkayası), jenž zde již představuje střední chalkolit.

Kösk Höyük, vrstvy II- V (6300-5600 BC)

Podstatně dříve začíná osídlení v oblasti východní Anatólie (ÖZTAN 2002; 2003; 2007a, 129; 2007b; CANeW), jehož keramika má podobné formy jako později Güvercinkayası. Nádoby jsou světle až tmavohnědé leštěné bez ornamentální výzdoby. Rytá výzdoba je spirálovitá provedená páskou s vpichy (Obr. 9-C). Vyznačují se ale výraznou téměř realistickou figurální plastickou výzdobou, která je jak antropomorfní, tak zoomorfní. Vytváří pravidelné skupiny lidí a zvířat někdy seskupené do celé scény. Jsou umístěny často pod okrajem nebo na horní výduti nádob.

Gelveri-Güzelyurt (ca 5800 BC)

Starší lokalitou z této oblasti, jejíž vývoj je považován za svérázný na východním okraji Anatólie a odlišný od klasických lokalit v centrální části (Obr. 9-B), je lokalita s keramikou pěti různých tříd:

- tmavé hlazené zboží se slabým minerálním i organickým ostřivem, které je monochromní nebo zdobeno trojúhelníky, případně spirálou provedenou páskou s vpichy a někdy bíle inkrustované.

- hnědé hrubé zboží částečně hlazené a slámované,

- světle hnědé nehlazené zboží se slámováním a písčítým ostřivem,

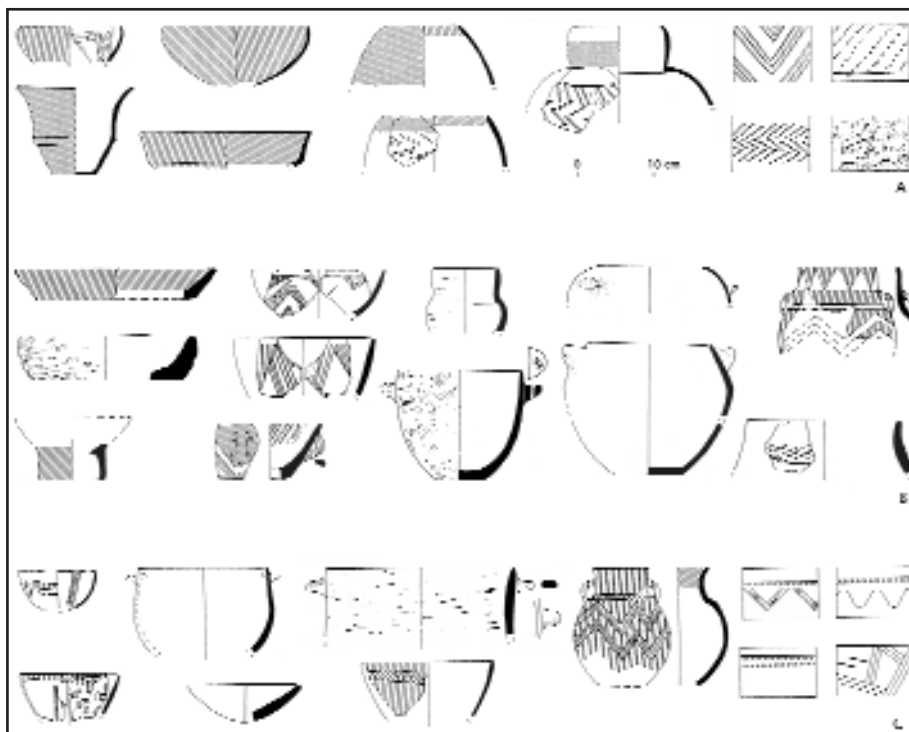
- hrubé světle hnědé zboží s engobou,

- jemné zboží s červeným nátěrem, které je méně časté a zdobené vpichy nebo plochou plastickou páskou (ESIN 1993, 50).

V tvarosloví převládají misky s esovitým profilem a hráněným tělem, lahvovité tvary s nízkým hrdlem, nebo misky na nožkách. Ornamenty jsou výjimečně spirálovité, převážně tvořené oběžnou spirálou nebo zavěšenými spirálami. Zboží z Gelveri lze srovnávat s protochalkolitickými vrstvami v Mersinu, i když může mít vztahy se vzdálenějšími oblastmi (ESIN 1993, 50).

Güvercinkayası (5200-4900 BC)

Lokalita (GÜLÇUR 2004), která se nachází v západní Kappadokii a poskytuje keramiku, jež je v této oblasti datována relativně do středního chalkolitu (Obr. 9-A). Byla by synchronní s klasickou lineární keramikou, což zde uvádíme na rozdíl od jiných regionů výjimečně jako příklad, kam dospěl vývoj v poměrně uzavřené oblasti. Keramický soubor zahrnuje čtyři druhy zboží. Nejčastější skupiny (W I) představuje leštěnou keramikou, minerálně ostřenou, obvykle na povrchu tmavé barvy uprostřed červené. Její podskupina (W II) je zdobená jednoduchými V vzory. Třetí skupinu (W III)

Obr. 10. 06 Anatolie východ: A-Güvercinkayası (5200-4900 B); B-Gelveri-Güzelyurt (ca 5800 BC); C-Kösk Hüyük, vrstvy II- V (6300-5600 BC). (Podle Gülçur 2004; Esin 1993; Öztan 2007a, 2007b). Anatolia east: A-Güvercinkayası (5200-4900 B); B-Gelveri-Güzelyurt (around 5800 BC); C-Kösk Hüyük, layers II- V (6300-5600 BC). (According to Gülçur 2004; Esin 1993; Öztan 2007a, 2007b).

tvoří zboží ze světlé hlíny na povrchu hrubě upravené, které je druhou nejčastější skupinou keramiky. Poslední čtvrtá skupina bichromně malovaného zboží (W IV) je velmi vzácná (GÜLÇUR 2004, 144).

Černé leštěné zboží obsahuje především konické nebo oblé misky s profilovanou výdutí a s velkým rozpětím velikostí. Páska pod okrajem těchto misek může být vyplněna yarmukienskou větvičkou. Mísy mohou mít i zalomené tělo. Vyskytnou se polokulovité nádoby („holemouth“ - typ), někdy bikonické. Nádoby mají jednoduše tvarovaný okraj u typu W II může být okraj rozšířený. Dna jsou oblá nebo malá plochá, takže stabilita nádob musela být zajištěna jiným způsobem. Lahvovité nádoby jsou s prohnutým nebo zúženým okrajem, někdy s odsazeným hrdlem. Výrazná je výzdoba plastických oblouků nad uchy někdy s očima. Vyskytne se rytý a zcela ojediněle i malovaný polychromní ornament. Omezený rozsah tvarů keramiky odráží společenskou organizaci směrem ke standardizaci

(GÜLÇUR 2004, 145-146).

Çatal Höyük West (6000-5500 BC)

V centrální oblasti na jihu roviny Konya se nacházejí lokality se stratigrafií od neolitu až po raný chalkolit. Především je to západní z pahorků na Çatal Höyüku, který byl zatím jen sondován na rozdíl od východního s bohatými nálezy neolitických nástěnných maleb. Typologicky jsou na západním rozlišeny dvě raně chalkolitické fáze (FC -Frühchalkolithik- I a II) s nápadně malovanou keramikou. Kromě malované keramiky (Obr. 10-A) se nalezlo ještě hrubší malované zboží, monochromní leštěné zboží a hrubá keramika (MELLART 1965, 181). Keramika má hnědou barvu, je ostřena bílými drcenými kaménky a slídou. Červená nebo světlehnědá malba je po vypálení přešetřena. Výrazné jsou klikatkovité motivy, které se liší na otevřených a uzavřených nádobách. Na prvních jsou spíše horizontální, v mladší fázi uspořádané do oddělených polí. Druhé se vyznačují pásem vertikálních klikatek pod okrajem nad vlastním ornamentem horizontálních klikatek (FC I). V mladším období (FC II) je pod okrajem pás klikatek v polích a pod ním různé varianty šrafovaných klikatek, které vytvářejí obraz trojúhelníků (SCHOOP 2005, 108-109).

Can Hasan I, vrstva 2A, 2B (5800-5500 BC)

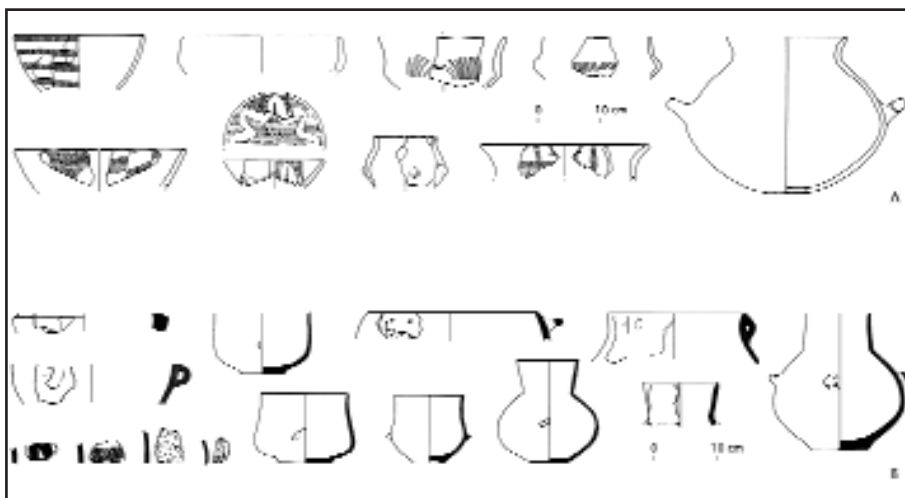
Paralelně s osídlením západního pahorku na Çatal Höyüku se vyvíjela lokalita, jejíž chalkolitické vrstvy (2B, 2A) spadají na konec první poloviny šestého tisíciletí. Tvarově se liší od předcházející. Kromě otevřených mis a širokých misek se zalomeným tělem obsahují především velké lahvovité tvary s výrazně kalichovitě prohnutým hrdlem. Výzdoba je provedena černou barvou na krémovém podkladu nebo polychromní červeno-černou barvou (Obr. 10-B). Motivy jsou srovnatelné s keramikou Çatal Höyük West, ale obsahují některé odchylky především vytváření negativních vzorů (FRENCH 1998).

Hacılar, vrstvy I a IIA, IIB (6000-5700 BC)

V oblasti jezer, která se nachází v jihozápadní Anadolii, byla zkoumána řada lokalit s bohatými neolitickými i raně chalkolitickými nálezy. Hacılar I má několikrát souvrství od nejstaršího neolitu až po svrchní chalkolit. Představuje dvě raně chalkolitické vrstvy podle keramiky i architektury ale kulturně rozdílné (MELLART 1970). Keramika I. vrstvy je převahou malovaná červenou barvou na krémovém podkladě a je relativně silnostěnná. Menší počet nádob je malován bílou barvou na červeném nebo hnědém podkladě. Vyskytnou se malé zlomky ryté keramiky nebo výzdoby plastickou páskou. Ojedinelá je nádoba se stěnou, která je pokryta otisky prstů. Tvarově

je soubor keramiky velmi různorodý, převažují mísy se zalomeným tělem a prohnutou horní výdutí, malé pohárky, koflíky i lahvovité tvary. Vyskytne se etážovitá nádoba. Výzdobné motivy jsou geometrické, ponejvíce klikatky vertikální i horizontální. Častá je vnitřní výzdoba na mísách, která zobrazuje křížovité motivy nebo motiv protilehlých trojúhelníků.

Tvarově i ornamentálně představuje keramika I. vrstvy Hacilaru zcela novou tradici ve srovnání s keramikou vrstev IIA a IIB. V nich vrcholí výskyt nádob zdobených charakteristickým fantastickým stylem, vystupujícími z okrajů těchto malovaných ploch. Tento styl se vyvíjel vedle „textilního stylu“ pravoúhlých motivů již nejméně od V. vrstvy (6200-6000 BC). Malované zboží dosahuje v této vrstvě 20% a jeho podíl postupně narůstá. Nádoby mají plynulý esovitý profil, někdy prstencovou nožku. Malba je provedena na bílém nátěru stěn nádob (Obr. 10-C). Ve vrstvě I se objevuje nové malované zboží *red-on-cream* (70%). Monochromní keramika odvozuje tvary od malovaného zboží. Je vesměs bez výzdoby, ojediněle se vyskytne rytí, plastická páska, prstování nebo vpichy, ale ... „*This has nothing to do with the barbotin and cardium decorated wares of the Balkans and Thessaly*“ (MELLART 1970, 131).

Obr. 11. 07 Anatolie střed: A-Çatal Hüyük West (6000-5500 BC); B-Can Hasan I (5800-5500 BC); C-Hacilar, vrstvy I a IIA, IIB (6000-5700 BC); D-Kuruçay (6200-5700 BC). (Podle Schoop 2005; French 1998; Mellart 1970; Duru 1994; 2002.) Anatolia centre: A-Çatal Hüyük West (6000-5500 BC); B-Can Hasan I (5800-5500 BC); C-Hacilar, layers I and IIA, IIB (6000-5700 BC); D-Kuruçay (6200-5700 BC). (According to Schoop 2005; French 1998; Mellart 1970; Duru 1994; 2002.)

Kuruçay, vrstvy 11-7 (6000-5700 BC):

Keramika byla rozdělena na šest různých druhů zboží (DURU 1994, 1999, 2002), které se vyvíjejí od nejstarších fází, kromě zboží F, jež je charakteristické jen pro poslední vrstvu 7. Převažuje keramika zdobená malovanými geometrickými ornamenty, objevují se ještě zlomky s fantastickým stylem výzdoby, které vystupují od vrstvy 11. V této vrstvě se také ojediněle objevuje rytí imitující malované vzory (DURU 1994, fig. 81). Převažují misky, polokulovité nádoby i lahve s oušky na podhrdlí (Obr. 10-D). Ve vrstvě 7 se nachází také mísy s vnitřními křížovými motivy (SCHOOP 2005, Tab. 107:1,2) podobně jako na Hacilaru.

Ulucak (6400-5600 BC)

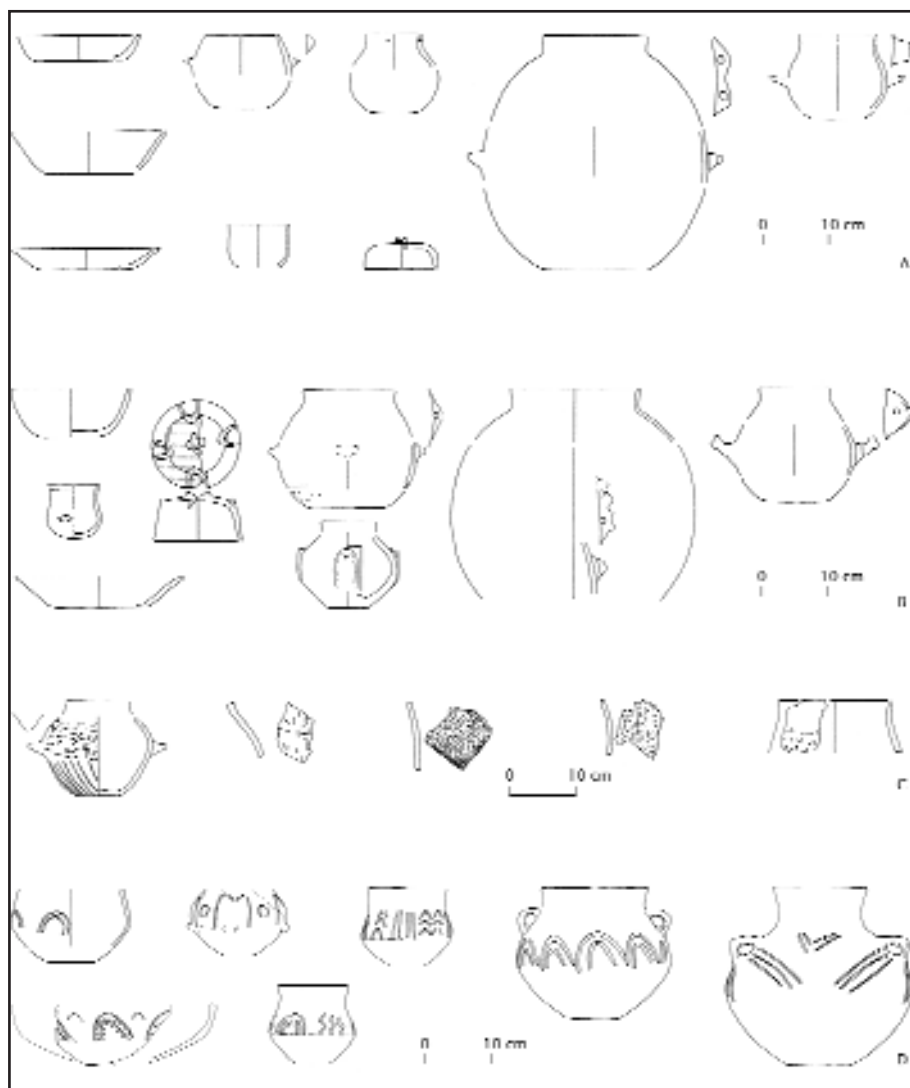
V západní části Turecka jsou zatím známy více chalkolitické lokality spíše na přilehlých ostrovech (SCHOOP 2005, 251) než na pevnině. Ulucak je zatím ojedinělé neolitické sídliště (ABAY 2005, DERIN 2005), kde byly prozkoumány dvě vrstvy s řadou subvrstev (V: 6400-6200; IV: 6000-5600 BC: Çilingiroğlu 2007). Ve vrstvě IV se nacházejí poháry s esovitě prohnutými stěnami, mísy s dovnitř rozšířeným okrajem a lahvovité tvary někdy se sníženou výdutí (Obr. 11-B). Keramika je jemná s červeným nebo hnědým nátěrem. Výzdoba není příliš častá, vyskytnou se otisky kolků, rytí a malování. Tvary s otisky po celé ploše jsou častější ve starších vrstvách V (ABAY 2005).

Orman Fidanlığı (5800-5500 BC)

V kontinentální části Turecka v povodí řeky Porsuk se nachází lokalita s dvojitým souvrstvím. Starší (I-V), z něhož vrstva III by měla být typologicky paralelní s horizontem Hacilar I, a mladší (VI-VII), spadající již do doby bronzové. Keramika je tvarově rozmanitá, obsahuje mísy se zalomeným tělem a především lahvovité tvary s nižším hrdlem a širokým tělem, které jsou zdobeny v horní části těla. Technika výzdoby zahrnuje rytí, brázděný vpich, kanelúry, plastické pásky a malování. Malba je červená nebo černá na světlém podkladě. Vzory jsou spíše jednoduché ve formě negativních klikatek, mřížek apod. Kanelúry se vyskytnou na střední části mis (Obr. 11-A). Vedle brázděného vpichu se objevuje také vypíchaná technika, vzory jsou často bíle inkrustované (SCHOOP 2005, Tab. 168-171).

Ilupınar, fáze X-V (6000-5500 BC)

Představuje nejlépe prozkoumané a publikované sídliště v oblasti Marmarského moře na severozápadě Turecka (ROODENBERG 1995; 1999; ROODENBERG - THISSEN 2001), které poskytuje stratifikované nálezy pro kulturu Fikirtepe. Tato kultura zaujímá oblast okolo Bosporu a vytváří

Obr. 12. 08 Anatolie západ: A- Orman Fidanliği, vrstva III (5800-5500 BC); B- Ulucak, vrstva IV (6000-5600 BC). (Podle Abay 2005; Schoop 2005.) Anatolia west: A- Orman Fidanliği, layer III (5800-5500 BC); B- Ulucak, layer IV (6000-5600 BC). (According to Abay 2005; Schoop 2005.)

kulturní spojenci mezi Anatolií a dalšími regiony západního Černomoří, přestože jsou k ní řazeny lokality, které mají zcela svérázný vývoj (Pendik, Mentese, Fikirtepe). Mladší vrstvy Ilipınaru VI a VB by měly být současné se starolineárním horizontem. Ve vrstvě VA jsou to především lahvovité a pohárovité nádoby často zdobené na horní výduti rytými úsečkami,

obloučky, festonky nebo klikatkami. Mísy jsou zdobeny rytými obloučky (THISSEN 2001). Výzdoba je rytá někdy až žlábkovaná. Ve vrstvě VB jsou zejména černé leštěné tenkostěnné pohárky se svíslou kanelúrou. Časté jsou mísy s esovitě zaoblenou horní částí těla s jednoduchou rytou výzdobou. V předcházejících vrstvách VII-VI (Obr. 12-A,B) se vyskytují zejména nižší lahvovité tvary zdobené svazky úseček, trojúhelníků nebo obloučků. Silnostěnná keramika narůstá od vrstvy VI a nejsilnější střepy se objevují ve fázi V (VAN AS - WIJNEN 1995, 92-93). Impreso výzdoba (Obr. 12-C) se vyskytuje jen ve vrstvě VIII (THISSEN 2001, fig. 35-43). Organická příměs se objevuje výlučně v nejstarší vrstvě X, v mladších se nevyskytne.

Obr. 13. Ilipinar: A-fáze IX; B-fáze VIII-VII; C-fáze V (5800-5600 BC). (Podle Roodenberg - Thissen 2001.); D-rytá výzdoba Ilipinar VA (ca 5600 BC, podle Thissen 2001). Ilipinar: A-stage VIII; B-stage VII-VI; C-stage V (5800-5600 BC), D-motivy výzdoby ve fázi V. (According to Roodenberg -Thissen 2001.)

Hoca Çeşme, vrstvy 4-1 (6300-5400 BC)

Na lokalitě, která se nachází poblíž pobřeží Marmarského moře v turecké Thrákii, byly rozlišeny čtyři etapy osídlení. Sestávají se z několika fází případně subfází osídlení podle stratifikované architektury. V nejmladším stupni (vrstvě 1) převládají mísy s jednoduchou stěnou nebo esovitě prohnutou nebo zalomenou. Polokulovité nádoby mají nízkou výduť nebo mírně prohnutý okraj. Lahvovité tvary jsou mírně uzavřené (Obr. 13). Zboží je převážně jemné monochromní červené nebo hnědočervené. Černé leštěné zboží hlazené početně narůstá od 4. vrstvy oproti červenému (ÖZDOĞAN 1998). Malovaná výzdoba černohnědá na hnědém podkladě je vzácná. Ojedinele se vyskytne bílý nátěr nebo červený nátěr uvnitř. Impreso výzdoba početně narůstá od vrstvy 3 podobně jako rytá výzdoba (KARUL - BERTRAM 2005, 125). Celkově keramika stupňů I a II vykazuje dlouhodobou tradici a lze ji srovnávat s vývojem Karanovo I/II. Stupně IV a III (ÖZDOĞAN 2007, 440) jsou kratší a srovnatelné s vývojem Karanovo

III/IV (NIKOLOV 2000). V nejstarším stupni se ještě vyskytovalo hrubé zboží, ale to postupně vymizelo (KARUL - BERTRAM 2005, 120).

Architektura a osídlení

Architekturu Kösk Höyüku tvoří pravoúhlé domy čtvercového nebo obdélníkového půdorysu se dvěma až čtyřmi místnostmi, které jsou vzájemně odděleny úzkými uličkami nebo menšími dvorky. Jsou stavěny z kamenných stěn omazaných hlínou, z nichž některé pokrývají malby. Sídliště má charakter postupně narůstajícího telu s aglomerovaným uspořádáním domů.

Architektura ze středního chalkolitu ve východní části Anatólie na Güvercinkayası se skládá ze staveb s kamennými základy a celokamennými nebo hliněnými stěnami. Každodenní činnost se odehrávala v přízemí, nejsou doklady patrového podlaží. Komunikace probíhala v prostorách podél domů, které byly často otevřeny do ulic. Obyvatelé spolupracovali v rámci sídliště, které bylo umístěno na ohraničené skále. Některé aktivity byla prostorově odděleny v rámci sídliště. Typický dům má dvě místnosti (CUTTING 2005, 85). Sídliště bylo rozděleno na část obývanou jednotlivými rodinami a část společného hospodářství (GÜLÇUR 2004). Sídliště na skalní ostrožně připomíná svým charakterem eneolitická sídliště řivnáčské kultury u nás. Tyto podobnosti jsou však časově od sebe odděleny řádově dvěma tisíciletími.

Can Hasan I představuje architekturu na jihu centrální části Anatólie. Vrstva 2B se vyznačuje velkými rozdíly mezi menšími stavbami, které mají plochu okolo 35 m² a velkými s plochou okolo 60 m². Jejich rozlišení může být ale zkruseno obtížným oddělením vnitřního členění a podpůrných pilířů. Zařízení v přízemí svědčí o tom, že toto bylo používáno jako zásobní a skladovací prostor. Existenci patra podporuje absence vchodů v přízemí. Komunikace na sídlišti se proto odehrávala především přes střechy. Stavba domů vyžadovala určité vynaložení kolektivního úsilí (CUTTING 2005, 81-82). Architektura Hacilar I se skládá z pravoúhlých patrových domů s masivními základovými zdmi. Jsou soustředěny okolo pravoúhlé planýrky předchozích vrstev. Byla vystavěna po určité přestávce na destrukci vrstvy IIB, které nasedala na spálenou vrstvu IIA. K ní přiléhaly domy zadní stěnou na zeď z pálených cihel a byly otevřeny do centrálního dvora (MELLART 1970, 2002). Domy Hacilar I se vyznačují poměrně malými místnostmi v průměru o ploše 18 m² (CUTTING 2005, 102). Domy byly vzájemně spojeny do určitých shluků. Mezi nimi se nacházely volné prostory, takže nezastavěný prostor činil téměř 20% plochy. Architektura má charakter obranné stavby. Někdy se najdou vchody do přízemí, ale toto nebylo užíváno k denním aktivitám. Pohyb na sídlišti se odehrával ve zvýšeném patře. Celé sídliště bylo postaveno zřejmě velkou skupinou úzce spolupracujících

obyvatel (CUTTING 2005, 103). Sídliště Kuruçay se vyvíjelo plynule od neolitu po raný chalkolit (6200-5700 BC), kdy zaniklo katastrofickým požárem. V poslední vrstvě 7 se objevují domy s jednou místností postavené blízko sebe. Zástavba této poslední fáze se liší od předcházejících (SCHOOOP 2005, 162). Domy byly postaveny ze sušených cihel na kamenném základě. Měly až na výjimky jednu místnost. Ve velikosti není statistický rozdíl mezi vrstvou 7 a staršími vrstvami, přestože hodnoty ploch jednotlivých domů kolísají. Domy byly umístěny u sebe, ale i zčásti odděleně, takže se nejedná o přísně aglomerované sídliště. Denní život se odehrával nejspíše v přízemí (CUTTING 2005, 106).

V severozápadní Anatolii je nejlépe poznána architektura v celém souvrství Ilipınaru, kde se nacházejí domy více méně čtvercové se stěnami, které mají ve starších fázích počínaje vrstvou X konstrukce z drobných kůlů okolo stěn. Stály zřejmě jednotlivě a navzájem se přerývaly. Ve fázi Vb jsou doloženy dvoupatrové domy. Ve fázi Va je dům z hliněných cihel s vnitřními podpěrnými bloky (ROODENBERG 2000). Stěny domů byly vesměs stavěny z hlíny nebo hliněných cihel v dřevěné konstrukci. Ve fázích Vi a VI byly zaznamenány objekty v prostoru mimo stavby, jednalo se o zahluobené jámy. Ve vrstvě VIII se našel jeden dům s výjimečně lichoběžníkovým půdorysem (ROODENBERG 1995, 47). Architektura Orman Fidanlıđı není podrobněji známa jen ve vrstvě IV se našel obloukovitý půdorys patrně apsidového domu. Domy na lokalitě Ulucak jsou stavěny v horních vrstvách ze sušených cihel a představují čtvercové půdorysy uvnitř nečleněné příčkami jen podle různých užitkových prostor. Starší domy jsou poněkud větší také nečleněné, ale stavěné technikou pisé. Sídliště v severozápadní Anatolii představují hustou zástavbu domů, ale nikoliv propojení jejich stěn do jednotné aglomerace.

Od fáze Hoca Çeşme II v turecké Thrákii začíná pravoúhlá architektura s hliněnými omítnutými stěnami. Lze ji přirovnat k domům z Karanova I (ÖZDOĞAN 1997, 26). Architektura starších fází (IV -III) zahrnuje okrouhlé stavby s kamennou podezdívkou, které mají v mladším období podlahu pečlivě vyloženou oblázky. Pravoúhlé stavby mají kůlovou konstrukci a stěny omazané hlínou na proutěném podkladu. Mají dvě místnosti každá asi 4 m². Starší jsou okrouhlé stavby a velká obranná zeď z kamenů (KARUL 2000,131).

4. Vnější neolitizace jihovýchodní Evropy a Středomoří

Jižní a střední Egejida

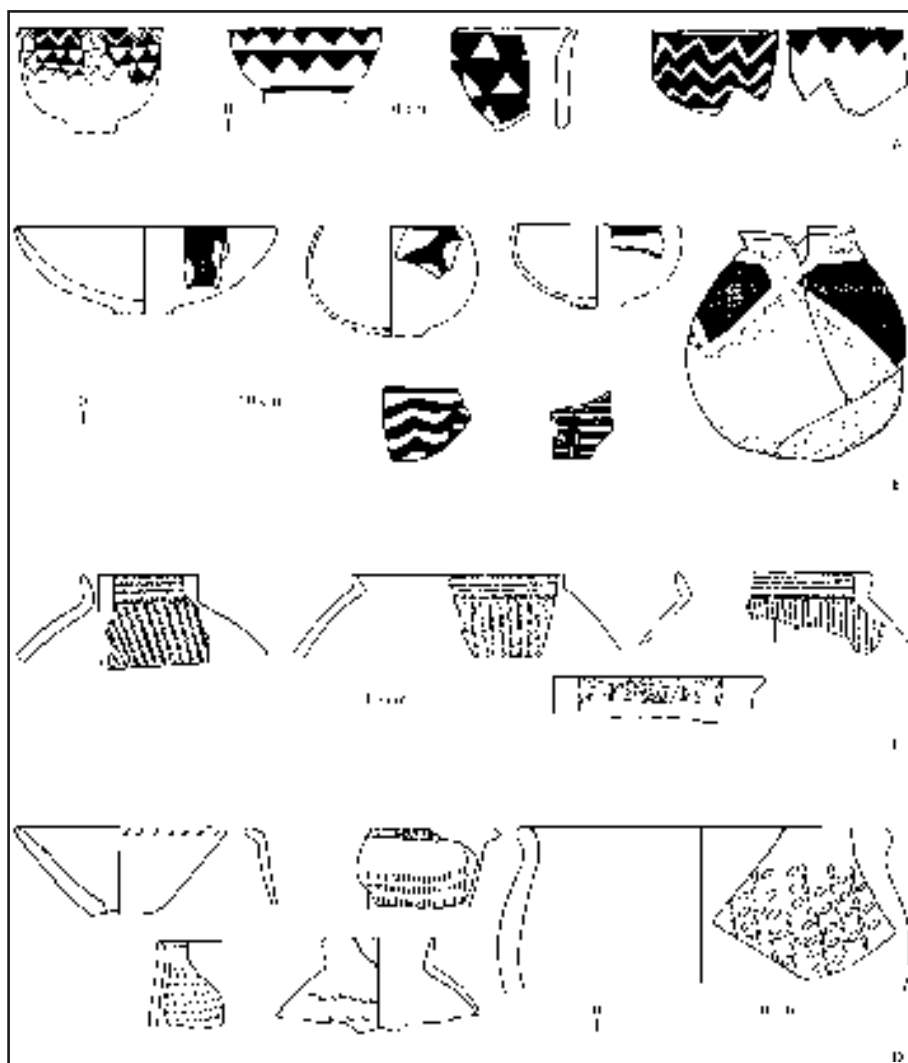
Vnější neolitizace na evropském kontinentu

Neolitizace Egejidy a Balkánu byla zřejmě výsledkem bezprostředního kontaktu s neolitickým Předním východem. Autochtonní vývoj v Řecku se nepodařilo prokázat, přestože nové nálezy z jeskyně Theopetra zůstávají předmětem diskuse a dokládají přinejmenším aktivní roli domácí populace v celém procesu neolitizace (KYPARISSI-APOSTOLIKA - KOTZAMANI 2005, 180). Revize archeologické situace na Argissa magula, podle které byl původně vytvořen v Řecku horizont akeramického neolitu, ukázala neudržitelnost absence keramiky v této situaci (REINGRUBER 2005, 166). Celé akeramické období je dnes odmítáno jak pro Egejidu (BLOEDOW 1991; 1993; LICHTER 2005, 293) tak i pro Balkán (LICHARDUS-ITTEN - LICHARDUS 2003). Přitom ovšem nelze vyloučit časné intenzivní styky mobilní domácí předneolitické populace v Egejském moři (GALANIDOU - PERLÉS 2003) s východními oblastmi předkeramického neolitu v Levantě zejména v souvislosti s exportem obsidiánu z ostrova Melos (TORRENCE 1986).

Pohyb populací z Levanty v době na sklonku PPNB mohl v konečné podobě dosáhnout až do Řecku. Existuje řada analogií mezi nálezy v Řecku a v Anadolii případně v Levantě. Avšak jedná se o artefakty všeobecně rozšířené, které neukazují na jednoznačný zdroj původu, nebo o artefakty chronologicky nesrovnatelné a konečně o artefakty, které postrádají dostatečně srovnatelný kontext ostatních archeologických projevů (PERLÉS 2001, 54). Mohlo sice docházet k rychlé ztrátě kulturní identity, jako se předpokládá při neolitizaci Anadolie z Levanty přes jihovýchodní Turecko. Ale spíše se zdá, že se procesu neolitizace zúčastnily různé skupiny, které kulturně rychle převrstvily domácí populace a vytvořily zcela novou tradici, v níž se původní východisko ztrácí (PERLÉS 2001, 63). Tak se dostáváme k podobné otázce jako v případě předlineárního horizontu v centru Evropy, který neolit je to vlastně vidět v Řecku a na Balkáně, jako první a nejbližší oblasti vnější neolitizace z Předního východu. Přitom ani zde nelze úlohu domácího obyvatelstva pominout nebo podcenit, jak ukazuje osídlení jeskyně Theopetra, přestože archeologické projevy mesolitické populace nejsou na první pohled patrné (KOTSAKIS 2003, 218).

Starolineární horizont koresponduje v Thessálii s koncem Preseskla III a počátkem Seskla IA a IB. Presesklo III je doloženo v horních vrstvách Otzaki magula na odkryvu plochy III, Sesklo I na odkryvu plochy II

(MILOJČIĆ V. ZUMBUSCH, J. - MILOJČIĆ, V. 1971). Keramika tohoto období, podle níž je především budována thessalská chronologie (ALRAM-STERN 1996), je nejlépe poznána a dokumentována z výzkumů V. Milojčice na Otzaki magula v severní Thessálii (HAUPTMANN 1981). Keramika stupně Presesklo III je doložena i na dalších lokalitách ve stratifikovaných vrstvách. Zaujímá tedy celý region Thessálie s určitými lokálními rozdíly, které se projevují zejména ve výskytu malovaného zboží a zboží s technikou

Obr. 14. 10 Hoca Çeşme: vrstvy 4-1, fáze II-I (6300-5400 BC). (Podle Karul – Bertram 2005.)
Hoca Çeşme: layers 4-1, stage II-I (6300-5400 BC). (According to Karul – Bertram 2005.)

impreso na povrchu. Poslední chybí na jihovýchodním pobřeží (MILOJČIĆ V. ZUMBUSCH, J. - MILOJČIĆ, V. 1971, 147). Další lokalitou, na které je možno sledovat vývoj thesalské keramiky před i po starolineárním horizontu, je Achilleion (GIMBUTAS 1974b; GIMBUTAS - WINN - SHIMABUKU 1989). Srovnatelné jsou údaje z makedonské lokality Nea Nikomedeia (WARDLE - RODEN 1996) poblíž Soluně a také z jeskyně Franchthi na Peloponesu poblíž Nauplia (VITELLI 1993).

Vybrané lokality v Egejidě

Uvádíme zde podobně jako z jiných oblastí jen stručně údaje z vybraných lokalit. Řecké lokality se zřejmě odlišují stavebními technikami od lokalit předovýchodních, což se odrazilo na méně spolehlivých stratigrafických pozorováních. Studium keramiky z těchto míst bylo primárně zaměřeno na řešení otázek chronologie řeckého neolitu, a proto jsou publikované údaje často více orientovány tímto směrem. Při vytváření typochronologických schémat bývají zdůrazňovány kvalitativní předěly v keramických vývojových řadách. Tím se ztrácí hledisko plynulého vývoje, který by bylo možno dělit lépe na základě kvantitativních hledisek. Studie takto zaměřené jsou zatím spíše výjimkou.

Otzaki magula (6100-5800 BC)

V horní vrstvě na lokalitě převažuje nezdobená keramika s červeným, hnědým až černým povrchem, hlazená a leštěná pochází z tenkostěnných nádob, část z nádob imitujících kamenné nádoby. Na ní se výhradně vyskytuje vleštovaná výzdoba. Častá je také keramika se skvrnitým povrchem, za to vzácná je krémová keramika. Objevuje se nová úprava povrchu připomínající možené dřevo (*gemasserte Keramik*). Malovaná keramika není v této vrstvě dokumentována a je zřejmě podstatně vzácnější v severní Thessálii než v jižní (OTTO 1985, mapa na obr. 16). Většinu zdobeného zboží tvoří keramika s otisky prstů, nehtů, nehtových špetek, různých kolků a nápadně s otisky mušlí *cardium*. Podíl této keramiky z celkového množství tvoří jen velmi malou součást v horních vrstvách a mírně narůstá od 3,0 do 7,8% (MILOJČIĆ, V. ZUMBUSCH, J. - MILOJČIĆ, V. 1971, příloha 1). Technicky zdobená keramika nevytváří ornamenty s výjimkou otisků *cardium*. Přetrvala později až do konce středoneolitického období Seskla (OTTO 1985, 47). Samostatnou skupinu tvoří vleštované zboží zejména na větších kulovitých nádobách.

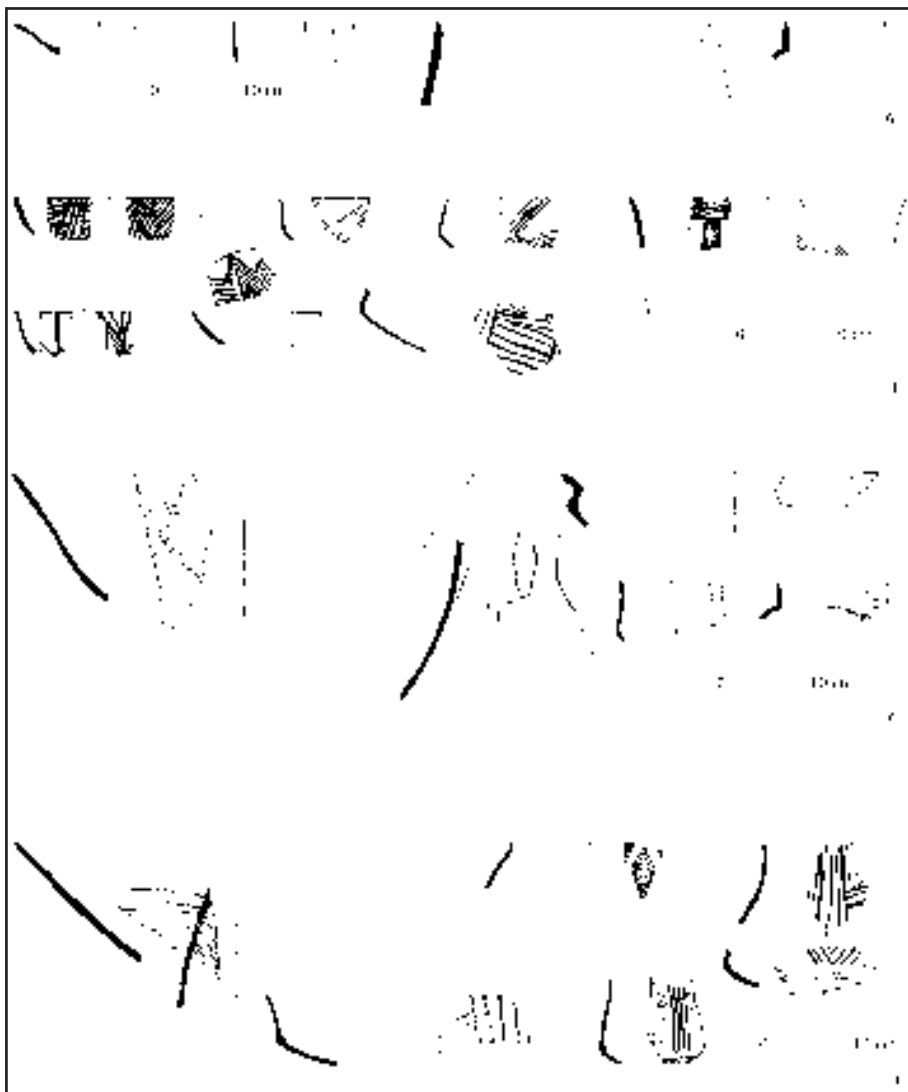
Nálezy z nejspodnější vrstvy Otzaki na ploše II navazují bezprostředně na vývoj Preseskle III a představují keramiku Seskle IA, kterou charakterizuje malování bílé na červeném podkladě a červené na bílém podkladě (Obr. 14-

Obr. 15. 11 Thessalská chronologie: A-Sesklo IA; Presesklo III: B-malovaná; C-vlešťovaná; D-impreso. (Podle Otte 1985.) Thessalská chronology: A-Sesklo IA; Presesklo III: B-painted; C-vlešťovaná; D-impreso. (According to Otte 1985.)

A). Vyskytuje se i zboží s otisky ve třech kategoriích. V první jsou imitovány otisky kardia v horizontálních svazcích. Ve druhé se vyskytují podobné svazky ale jen vrývané a ve třetí lemují vpichy malovanou výzdobu nebo vyplňují volné pásy mezi ní (MOTTIER 1981, 26). Červená nebo hnědá barva se vyskytuje jen na plochách mimo pásy vyplněné vpichy. Řady paralelních vpichů vesměs v klikatkovitých pásech odkrývají žlutý nátěr na povrchu nádob a nelze vyloučit, že byly ještě samy pokryty nějakou pastosní barvou. Vedle paralelních vpichů jednoduchým i vícehrotým nástrojem se vyskytnou i střídavé vpichy nebo tremolové vpichy (MOTTIER 1981, Tab. XIV). Vlešťované zboží mizí. Nově se objevuje vyškrabávaná keramika, kde

je tmavý povrch vyškrabán v pásech, takže vzniká negativní imitace malované keramiky (MOTTIER 1981, 33). Převažuje jako předtím červená a hnědá monochromní keramika (OTTO 1985, 67). Tvary se vyznačují kontinuitou z předcházejícího období. Typické jsou polokulovité tvary s esovitě prohnutým okrajem a vyšší prstencovou nožkou.

Obr. 16. 12 Achilleion: A- fáze IVa late; B- fáze IVa; C-fáze IVa early; D-fáze IVa. (Podle Gimbutas aj. 1989.) Achilleion: A- stage IVa late; B- stage IVa; C- stage IVa early; D- stage IVa. (According to Gimbutas aj. 1989.)

Tvary keramiky Presesklo III jsou převážně polokulovité, mísovité, nebo hluboké mísy. Profily stěn jsou zaoblené jako od počátku v Protosesklu až do konce vývoje pozdního Seskla. Hráněné profily zejména u mis se vyskytují až později v období Dimini. Kulovité tvary mají nízký rozevřený okraj, hluboké mísy okraj vodorovně vytažený. Dna jsou vesměs oble odsazená, někdy vytvářejí prstencovou nožku. Tvarově obsah této kultury navazuje na starší Protosesklo. Malovaná keramika (Obr. 14-B) v předcházejících stupních Presesklo II a I prakticky chybí. Zda navazuje na tradici vrstev Protosesklo, kde se vyskytuje v množství okolo 1-3%, není vyřešeno. Typická je keramika s vleštovanou výzdobou (Obr. 14-C) a zejména zboží s otisky kolků (Obr. 14-D)

Achilleion (6400-5800 BC)

Keramika byla evidována z různých areálů aktivity a příkladně kvantitativně analyzována (WINN - SHIMABUKU 1989). Podle stupně vypálení byla rozlišeny tři třídy: třída A obsahuje střepy šedé nebo světle fialové, třída B střepy tmavo hnědé nebo červeně hnědé a třída C střepy červené nebo oranžové. K těmto se připojuje ještě kaolinové bílé zboží. Podíl nedokonale vypáleného zboží lineárně klesá do fáze IIIb a potom zase mírně narůstá. Keramika je standardně po celý vývoj ostřena drcenými kameny různé velikosti. Jen v 5 % se vyskytne organická příměs ve fázích IIIa-IVa (WINN - SHIMABUKU 1989, 78). Většina jemného zboží má bílý nebo červený nátěr. Podíl silnostěnné keramiky více než 10 mm během vývoje klesá. Od fáze IIa narůstá podíl tenkostěnného zboží méně než 3,5 mm.

Tvary obsahují mísovité nádoby různě tvarovanými stěnami někdy na nízké nožce, dále pohárky také na nožce. Střední a velké lahvovité tvary mají rovněž různě tvarované stěny a často esovitě prohnutou horní část těla. Typické jsou kalichovité mísy na nízké nožce. Malování je aplikováno na nádobách s dobře upraveným povrchem a jemně ostřeným střepem. Barvy maleb jsou červená, hnědá a bílá. V 60 % převažuje červená na bílém podkladě (WINN - SHIMABUKU 1989, 94). Výzdobné motivy se během vývoje výrazně mění. Od nejstarší fáze se vyskytují jen velké trojúhelníky. Po nich nastupují klikatky (od IIa) a řady trojúhelníků (od IIb), nepravidelné pásy a linie se vyskytují od IIIa, později ještě šachovnicovité vzory (od IIIb) a izolované prvky. Pro nejmladší období (Obr. 15-A-D) jsou typické pásy lemované zubatou pilou (IVa, b).

Nea Nikomedeia (6400-6100 BC)

Keramika zahrnuje miskovité otevřené tvary, polokulovité uzavřené nádoby někdy na nízké nožce a jednoduché lahvovité s esovitým hrdlem nebo

mírně rozevřeným hrdlem. Profily stěn jsou nečleněné nejvýše plynule esovitě prohnuté. Jednotlivé tvary se liší rozdělením četnosti síly stěn. Materiál zahrnuje 73 % nezdobené keramiky s červeným (65%) nebo růžovým (27%) nátěrem nebo bez nátěru (27%). Převažuje světle hnědé zboží. Výzdoba je buď malovaná (88%) červená na bílém podkladě nebo bílá na červeném podkladu. Výzdoba obsahuje vzory, které tvoří tři skupiny motivů. Převažují rektilineární motivy, ale objeví se patrně i zlomky spirál. Další skupinu tvoří keramika s plastickou výzdobou otisky (9%) prstů na celé ploše stěn nebo různých nástrojů. Povrch nádob je pokryt červenohnědým nebo červeným nátěrem (YIOUNI 1996).

Franchthi Cave (neolitické vrstvy: 6600-5200 BC)

Systematický výzkum jeskyně na východním pobřeží Peloponesu u Nauplionu řešil především otázku přechodu od epipaleolitu k neolitu (HANSEN J. 1992). Přinesl ale také bohatý keramický materiál (VITELLI 1993; 1999) ze stratifikovaného souvrství a i ze sídliště Paralia před jeskyní. Podrobné vyhodnocení keramiky poskytuje velmi dobrý přehled o neolitické keramické výrobě v jižním Řecku. Bylo zde zachyceno 5 fází vývoje během tří tisíc let. Keramika byla klasifikována především podle technologických kritérií. Ve srovnání s okolními regiony je nápadné, že v celém dlouhodobém vývoji zůstává hrubá keramika monochromní a není známo ani prstování ani otisky nehtů nebo jiných nástrojů.

V rámci fází byly rozlišovány ještě subfáze, takže fáze 2 zahrnuje celkem 5 subfází, mezi kterými mohly být krátkodobé hiáty. Mezi fází 2 a 3 došlo k podstatné změně ve vývoji keramické výroby (VITELLI 1993; 1999). Právě konec druhé fáze (FCP 2= Franchthi Ceramic Phase 2) a počátek třetí fáze se vztahují bezprostředně k předlineárnímu horizontu (Obr. 16-A-D).

Fáze 3 byla krátká a následovala také po krátkém hiátu. Pro malovanou keramiku je použita světlá barva někdy po vypálení. Vyskytuje se rytá výzdoba pod lomem těla nádoby. Nádoby jsou vyráběny velmi nedbale, takže je nepravděpodobné, že byly vyráběny potomky obyvatel z fáze 2 (VITELLI 1999, 35). Změnila se technika výroby i tvary a výrobci nemohli mít přímé vazby na předchozí tradice. Přesto ale zůstává tato fáze v rámci středoneolitické *urfirnis* sféry na Peloponesu a nelze ji spojovat s nástupem černého leštěného zboží na počátku mladého neolitu ve stupni Larisa thesalské chronologie. Mezi tvary jsou mísy s mírně esovitě prohnutými stěnami, mísy se zalomeným tělem nebo na nožce. Velké zásobnice mají odsazené hrdlo. Výzdoba je rytá nebo polychromní malovaná. Keramické třídy, které se liší ostřivem a úpravou povrchu, se vyskytují ve 2. fázi (VITELLI 1993, 22) a dokládají pestrost keramické výroby.

Zvláštní skupinou je *Urfirnis*, šedé až okrově červené leštěné zboží, které vyžadovalo jinou kontrolu vypalování, než ostatní třídy. Objevuje se během druhé fáze a podíl jeho jednotlivých variant se během vývoje liší. V subfázi 2.5 se objevuje zboží s vleštovanými vzory (*Urfirnis burnished*) a narůstá zboží s vyškrabávaným povrchem (*Urfirnis scribbled*), mění se také výzdobné vzory. Vedle zboží *Urfirnis*, které zcela převládá, se vyskytuje ještě ve větším podílu i vápnité a písčité zboží (VITELLI 1993, 79). Většina zboží této subfáze se soustřeďuje v nejbližším okolí před jeskyní na sídlišti Paralia. Uvnitř jeskyně nejsou s touto subfází spojeny žádné stavby (VITELLI 1993, 82). Tvary jsou hlavně mísovité s rovnými stěnami nebo zalomeným tělem a prohnutou horní částí těla. Také pohárovité tvary mají horní část prohnutou. Výzdoba je vesměs malovaná nebo vleštovaná s rektilineárními vzory, úsečkami nebo klikatkami.

Malovaná keramika

Malovaná keramika Sesklo, navazující na starší malované zboží z období Protoseskla, představuje v první polovině 6. tisíciletí stylisticky nejvíce proměnlivé zboží, které zůstává základem dosavadních chronologických systémů i řady srovnávacích studií, a to jak směrem do Anatolie tak i do okolních regionů Egejidy. Seskelskou keramiku v jižní části Thesálie dokumentují nálezy z výzkumu Achilleion ve vrstvě 4, kde nacházíme klikatkovité nebo trojúhelníkovité vzory často šrafované. Ve starší části této vrstvy jsou oběžné klikatky vyplněny podélným šrafováním nebo zubatou linií. Vyskytnou se také klikatky ze schodovitých pásů. Srovnatelné vzory se nacházejí i v předcházející vrstvě III, kterou předcházela krátký hiát osídlení okolo roku 6000 BC. Stejný hiát postihl také sídliště Otzaki v severní části Thesálie. Před polovinou šestého tisíciletí jsou zde ve vrstvě klasického Seskla (Otzaki II 1-3) podobné klikatkovité vzory se šrafovanými pásky nebo pásky, jejichž okraje jsou lemovány plameny. Vyskytnou se také schodovité pásy. Tento obsah nasedá na vrstvy Presekla (Otzaki I2-4) s netypicky malovanými vzory na keramice a také s *impresso* povrchem nádob (SCHUBERT 2005, Fig. 5).

Velmi podrobné srovnání malovaných keramik z oblasti Anatolie, Egejidy, Balkánu a jižní Itálie (SCHUBERT 1999) přineslo nové téze k počátku keramické výroby v této oblasti a zejména vývoji malované výzdoby. Počátek výroby keramiky v Egejidě spadá k roku 6400 BC do období, které předchází fázi Hacilar VI v Anatolii. Na většině lokalit je tento počátek charakterizován monochromní keramikou (Achilleion Ia). Vývoj malované výzdoby se datuje v průběhu fází Achilleion Ib-IV paralelně s rozkvětem malované keramiky z Hacilaru V-II, ale bez rozpoznatelného vlivu na výzdobné motivy. Lineární

styl na lokalitách v oblasti Marmarského moře je srovnatelný s výzdobným stylem Hacilaru I a dokládá spojení v rámci Egejského moře i dále na západ do jižní Itálie. Geografické východisko těchto kontextů není však patrné (SCHUBERT 1999, 196).

Základními motivy výzdoby první poloviny šestého tisíciletí v Thesálii zůstávají trojúhelníky, čtverce a kosočtverce sestavované do klikatek. Podobnost těchto vzorů s malovanou keramikou Hacilar II-I je spíše jen stylistická. Část malované keramiky Presesko III z lokality Prodomos připomíná fantastický styl svými nepravidelnými liniemi (OTTO 1985, tab. 5), ale spíše se jedná o vzory malované velmi nepřesně. Zřejmě je to výsledek samostatného vývoje malovaného zboží v různých oblastech, které mělo společné kořeny v paletě motivů snad již od předneolitického období. Společný prapůvod řecké a anatolské malované keramiky je jedinou podobností, kterou lze prokazovat mezi těmito oběma oblastmi (SCHUBERT 2005, 249). Dlouhodobý vývoj bíle malované keramiky vrcholí v klasickém Sesklu. Motivy stupňů Sesko IA a Sesko IB jsou podobné, ale vyznačují se násobením a opakováním, takže vznikají mnohonásobné klikatky, trojúhelníky nebo kosočtverce. Malba pokrývá celou stěnu nádob.

Architektura a osídlení

Na rozdíl od Levanty a Anatólie, kde disponujeme dostatečnými informacemi o tvaru domů i jejich rozložení na sídlištích, jsou informace z oblasti Egejidy a dále na středozápadním Balkánu velmi omezené. V celé oblasti se ve starším neolitu střídají telová a rovinná sídliště. V závislosti na použitém materiálu především hliněné architektuře vznikají nakupení pozůstatků na telech. Významným činitelem je ovšem podnebí. Hliněná architektura vyžaduje vodní zdroje ke zpracování materiálu a zároveň málo dešťových srážek i absenci silných teplotních výkyvů v zimě (ROSENSTOCK 2005, 231). Kriteřiem odlišení telových a rovinných sídlišť by měla být minimální výška jeden metr. V oblasti severního Balkánu počet telových sídlišť klesá a severně od Drávy v období středního neolitu chybí. Objeví se v klasické podobě až v mladším neolitu v oblasti východního Potisí. Telová sídliště také nejsou známa z oblasti Impressa (ROSENSTOCK 2005, 225). Nemohou se vyskytovat v oblastech, kde byl nedostatek hlíny jako stavebního materiálu.

Na Otzaki magula je v různých vrstvách doložena architektura představující čtvercové stavby ze sušených cihel zhruba o rozměrech 5 x 5 m. Důležité je, že stavby jsou vzájemně odděleny užšími prostory, takže nevytvářejí hustou aglomeraci jako v Anatólii (MILOJČIČ V. ZUMBUSCH - MILOJČIČ 1971, 13-14). Zdá se, že v průběhu staršího neolitu se v Egejidě

základní styl architektury nezměnil od časně keramického období jako v makedonské Nea Nikomedeia, později v Achilleionu nebo Hoca Çeşme v Thrákii. Architektura na Achilleionu má kamenné základy v mladším období zřejmě i celé kamenné stěny. Ve starších fázích jsou stěny hliněné na dřevěné konstrukci. Je obdélníková a jsou zachyceny trojice kúlů nesoucí stěny a střechu i některá vnitřní zařízení jako ohniště. Častá jsou různě uspořádaná pracovní místa vně domů (GIMBUTAS 1989, 41n.). Starší architektura z Nea Nikomedeia nedaleko Soluně je čtvercová nebo obdélníková se dvěma místnostmi. Domy stojí odděleně od sebe a liší se jen málo svojí orientací. Většina byla třikrát přestavěna na stejném místě. Čtvercové domy mají rozměry 6 x 6 až 8 x 8 m, ale jeden má půdorys dvojnásobný a vestavěné užší prostory podél stěn. Domy byly stavěny zhruba na stejném místě jako domy v předcházející fázi, ale celkově jsou vzájemně izolovány (WARDLE-RODDEN 1996; RODDEN 1964).

Uspořádání sídlišť v Egejidě odpovídá spíše volně stojícím jednotlivým stavbám s prostory mezi i mimo stavby. Tyto prostory byly různým způsobem hospodářsky využívány. Nejedná se ani zde o aglomerovaná sídliště předovýchodního typu. Předpokládá se, že otevřená sídliště byla obývána celoročně zemědělským obyvatelstvem, jehož obživa byla založena na obilnářství spoléhající na běžné dešťová srážky. Není vyloučeno, že vedle toho existovala malá krátkodobá sídliště lovců a pastevců, která jsou ale archeologicky neviditelná (HALSTEAD 1999, 77). Jednotlivé činnosti na sídlištích byly prostorově odděleny, což svědčí o jejich rozdílném společenském významu. Strava byla vařena mimo domy a konzumována veřejně, ale předtím skladována v domech. Stavební technologie se měnila mezi hliněnými stěnami na kamenných základech a hliněnými stěnami na trámové konstrukci, ale není zřejmé, jestli je to důsledek nově přichozích obyvatel nebo jen lokálně podmíněného využívání místně dostupných stavebních materiálů (ROSENSTOCK 2005, 233).

Středozápadní Balkán a Karpatská kotlina

Pokračující neolitizace Balkánu a Karpatské kotliny

Neolitizace západního a středního Balkánu a dále na sever také Karpatské kotliny jakoby postupovala od jihu k severu s rozdílnou intenzitou. Na Balkáně docházelo k postupnému vytlačování domácího předneolitického obyvatelstva, což se projevovalo vznikem lokálních regionálních rozdílů již od nejstaršího neolitu. Důsledkem postupující neolitizace byla redukce materiální kultury z původní thrácko-anatolské oblasti. Na sever od Dunaje byl postup pomalejší, domácí mesolitické obyvatelstvo bylo přizpůsobeno

lokálními podmínkám a se vzdáleností od egejské oblasti se redukce projevovala silněji, což lze považovat za doklad většího podílu domácích populací (JOVANOVIČ 1968, 127). V Karpatské kotlině zejména její východní části byl postup neolitizace rovněž dvojitý. Jih je možno považovat za periferii balkánsko egejského neolitu, který sem byl přinesen migrací obyvatel. Tak alespoň soudí N. Kalicz. Na severu Karpatské kotliny byl proces odlišný, kde zatím neznámé mesolitické skupiny byly připraveny převzít neolitický způsob života. Rozdílné pronikání malých skupin obyvatel od jihu se projevilo dezintegrací původně jednotného staroneolitického základu, takže vznikly tři kulturní okruhy Proto-Starčevo, Proto-Körös a Proto-Criș (KALICZ 1998, 257).

Keramický komplex Starčevo-Körös-Criș (GRBIČ 1968) tvoří v jihovýchodní části evropského kontinentu jednotu v širším slova smyslu, která je dána jednotnými faktory přírodního prostředí, stejnými prvky populace a dalšími „zatím neznámými činiteli“ (KALICZ 2007, 257). Uvnitř tohoto komplexu docházelo k rozlišení regionálních rozdílů v přirozených regionálních hranicích. Lze odlišit tři hlavní oblasti (JOVANOVIČ 1968, 129):

- 1) jihobalkánskou oblast směrem k hranicím Řecka
- 2) centrálně balkánskou oblast v klasickém území srbského Podunají
- 3) severobalkánskou oblast, včetně Panonie, kde je na východě území křišské keramiky.

Na jihozápadě se starčevská oblast setkává s územím rozšíření kardiální keramiky na adriatickém pobřeží. Většina jeskynních lokalit i ve vnitrozemí je dnes klasifikována jako kardiální. Na severovýchodě zasahuje tento komplex až do Moldávie, kde vytváří specifickou kulturní větev celého komplexu.

Za hlavní a nejnápadnější charakteristiku starčevské keramiky je považováno barbotinum (JOVANOVIČ 1968, 122), které hraje podobnou úlohu „vůdčí fosílie“ jako keramika kadium ve středomořské oblasti. Pro všechny oblasti je společné plošné pokrývání stěn nádob otisky nejčastěji prstů nebo prstových špetek, které je ve Středomoří a na Předním východě zahrnováno do pojmu „Impresso“. Rozdíl je v aplikaci, zatím co na Předním východě a zčásti ve Středomoří je tato technika aplikována na tenkostěnnou jemnou keramiku zpravidla s minerálním ostřivem, je v komplexu Starčevo-Körös-Criș aplikována na silnostěnnou keramiku s organickým ostřivem.

Barbotinum vzniká sekundárním nátěrem povrchu nádob v různých formách. Rozlišuje se pravé barbotinum, které vytváří nepravidelné nálepky na povrchu, a nepravé barbotinum, které přechází později do prsty

zbrázděného povrchu. Nátěr mohl být aplikován před vypálením i po vypálení. Souvislé prstování nebo i jiný způsob zdrsňování povrchu umožňovalo tedy prvotně takovéto druhotné nátěry, které chránily nádobu především před tepelným šokem. Ten byl hlavní příčinou rychlého opotřebování nádob, vyrobených relativně jednoduchou technologií. Lze tedy předpokládat, že alespoň na počátku tohoto zvyku nebyly prstované vzory na povrchu nádoby vlastně viditelné a jejich klasifikace je do značné míry nadbytečná. Je to podobný způsob zdrsňování povrchu, s jakým se setkáváme dodnes při několikerém omítání stěn domů.

Podrobně byly úprava povrchu rozlišena na povrch nerovný, slámovaný, hřebenovaný, pravé barbotino, kanelované barbotino a dekorativní barbotino (DIMITRIJEVIČ 1974). Tyto styly byly také jednoduše kvantifikovány. Nerovný povrch klesá od monochromního stupně od 70% na 30% ve stupni Linear B, ale má ještě 40 % ve stupni Spiraloïd B. Zdrsňený slámovaný povrch dosahuje maxima 50% ve stupni Linear A. Hřebenem zdrsňený povrch se vyskytuje jen málo v nejstarších stupních (5%). Barbotino bez rozlišení jednotlivých typů postupně narůstá od Linear A (10%), dosahuje maxima ve stupni Spiraloïd A (54%), v následujícím Spiraloïd B klesne na 20%. Přestože neznáme přesnější hodnoty na různých lokalitách a lze předpokládat, že se liší, důležitým poznatkem zůstává, že barbotino není vázáno na jediný stupeň, ale že bylo aplikováno během téměř celého vývoje Starčeva kromě monochromního na počátku a finálního na konci.

Chronologická i geografická klasifikace celého okruhu impreso keramik je tudíž založena na zdánlivém estetickém projevu, jehož variabilita může být zcela náhodná. Tímto způsobem lze vysvětlit trvající obtíže a nekompatibility při typologické klasifikaci křišské keramiky, ale i starčevské (MINICHREITER 1992; MANSON 1995). Ta je sice založena na typologii výzdobných stylů malované keramiky, ale s tímto zbožím se setkáváme poměrně velmi zřídka, jeho podíl dále na severu balkánských oblastí výrazně klesá. V křišské oblasti ve východokarpatské kotlině se nachází malovaná keramika jen sporadicky. Například v jámě Szarvas 23 činil podíl malovaného zboží méně než 1%. Proto jako hlavní kritérium odlišení křišské a starčevské je brán kvantitativní podíl keramiky s barbotinem, která převažuje ve Starčevu a keramiky s impreso výzdobou, které převažuje v křišské keramice. Přitom se tento podíl může v různých stupních odlišovat a jeho geografické rozložení nevytváří souvislou hranici mezi oblastmi (PAVLŮ 1989). Ve výskytu hlavních tvarů nádob jsou obě skupiny shodné. Liší se ale způsobem hospodaření i polohou sídlišť. Idoly s výraznou steatopygií a antropomorfní i zoomorfní nádoby se vyskytují výlučně v křišské kultuře

(GARAŠANIN 1989, 55).

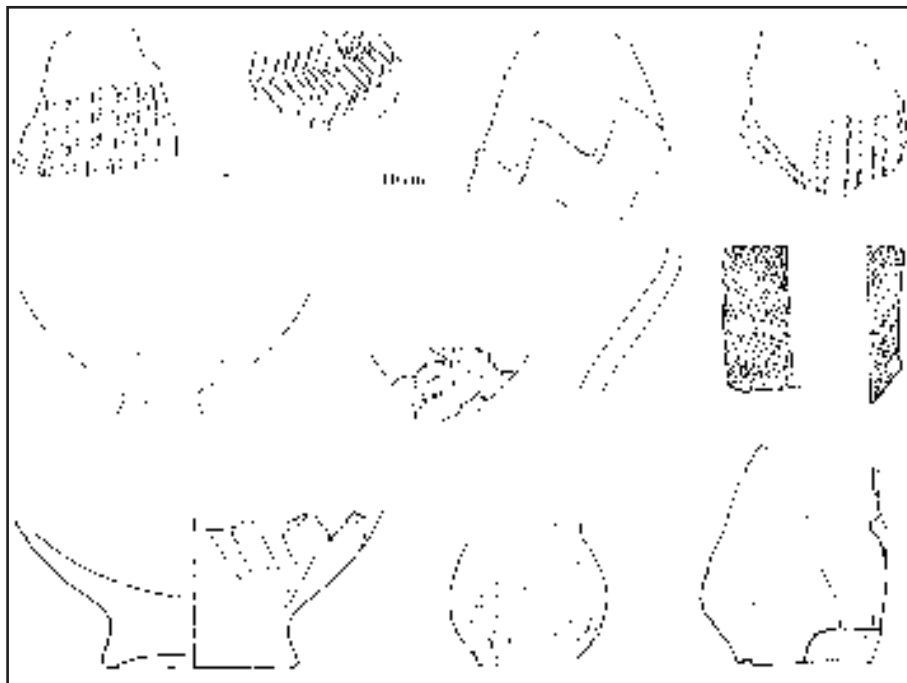
Oblast v povodí Vardaru a Moravy

Údolí Vardaru a dále na sever údolí řeky Moravy je považováno za hlavní osu neolitizace středozápadního Balkánu. Východní Balkán měl být neolitizován postupně proti proudu řeky Struma na západě dnešního Bulharska a řeky Marica na východě. Komunikační význam vodních toků v neolitu je uznáván od počátku bádání a říční síť je dodnes vnímána nejen jako přirozená orientační síť v krajině, ale také jako základ vytváření kulturních regionů a mikroregionů. Podrobnější členění velkých kulturních komplexů bývá proto organizováno podle povodí řek a je přitom implicitně chápáno jako členění geneticko-společenské (viz ZÁPOTOCKÁ 1998). Vybíráme zde charakteristické lokality podle podobného geografického hlediska. Přestože říční síť nepochybně hrála stejnou roli i v předneolitické době, nelze ji z hlediska forem neolitizace považovat za relevantní doklad některého z možných scénářů. Byla jen přírodní scénou, na které se tato neolitizace odehrávala.

Anzabegovo (6100-5300 BC)

Lokalita se nachází v údolí řeky Vardar, které je tradičně považováno za hlavní cestu, po které směřovala neolitizace do kontinentální Evropy z Egejidy a Předního východu. Lze říci, že leží na jižní hranici starčevské kultury a má proto řadu znaků, které ji spojují s makedonskou oblastí Egejidy. Statigrafie sídliště ukázala, že vývoj probíhal ve čtyřech etapách, z nichž tři patří Starčevu a čtvrtá již počínajícímu období kultury Vinča. Keramika první etapy reprezentuje bíle malovanou keramiku na červeném podkladě s typickými tečkami a na liniích nebo s rostlinnými ornamenty připomínající fantastický styl z Hacilaru. Druhá etapa obsahuje keramiku hnědě malovanou na oranžovém podkladu se spirálovými vzájemně se prolínajícími vzory. Třetí etapa je podobně malovaná, ale vzory jsou spíše lineární, proložené spirály se objevují v pásu pod okrajem. V celém vývoji ale převažuje hrubé zboží, které je v první etapě většinou pokryto otisky prstů nebo nehtů ve druhé a třetí potom otisky různých nástrojů a barbotinem (GIMBUTAS 1972, 119). Na lokalitě Anza se tak setkávají dvě hlavní charakteristiky z oblasti Impresa a Starčeva, tj. vlastní impreso techniky a barbotino.

Statigrafie z Anzabegovo vedla ke kontraverzní chronologii vývoje malovaných motivů v rámci starčevské chronologie. Podle M. GIMBUTAS (1976) je Anza II charakterizováno červeně malovanými spirálovými motivy, zatím co Anza III hnědě malovanými rektilineárními motivy a doplňkovým ornamentem pod okrajem nádob. Podle M. Garašanina (1974) je obsah těchto

Obr. 17. 13 Franchthi Cave FCP 2.5: A- Monochrom Urfirnis; B-Patterned Urf.; C-Scribbled Urf.; D-Pattern Burnished Urf. (Podle Vittelli 1993.) Franchthi Cave FCP 2.5: A- Monochrom Urfirnis; B-Patterned Urf.; C-Scribbled Urf.; D-Pattern Burnished Urf. (According to Vittelli 1993.)

dvou stupňů zaměněn podle klasické chronologie Starčeva založené na analýze obsahu jam z eponymní lokality (D. GARAŠANIN 1954; DIMITRIJEVIČ 1974). Vzhledem k nověji zkoumaným lokalitám (Galabnik, Drenovac, Ostrovu Golu, Zelenikovo) v této oblasti (SCHUBERT 1999, 53), s ohledem na posloupnost radiokarbonových dat a existující vertikální stratigrafie (SCHUBERT 1999, pozn. 492) je však pravděpodobnější, že spirálový styl starčevského malovaného zboží je starší než lineární.

Oblast v povodí Dunaje

Drenovac

Lokalita na Dunaji ve Vojvodině (VETNIČ 1974) poskytla posloupnost tří stupňů keramiky, z nichž nejstarší (Ia) obsahoval archaickou nemalovanou keramikou, kterou následovala (Ib) impreso keramika a bíle malované zboží. Ve jamách druhého stupně byla bíle malovaná keramika s kurvilineárními vzory (IIa) a tmavě malovaná keramika (IIb) kurvilineárními i rektilineárními motivy. Poslední vrstva (III) málo doložená měla obsahovat křišské prvky

(SCHUBERT 1999, 46).

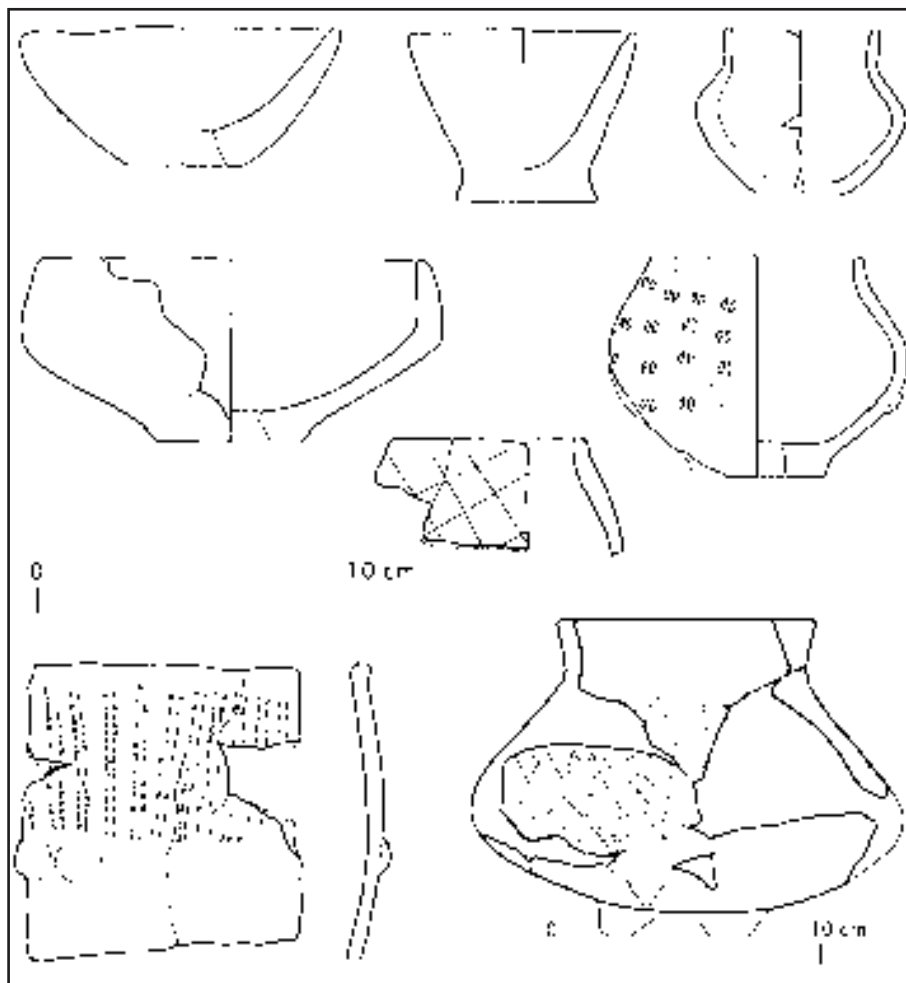
Veluška Tumba

Ve čtyřech vrstvách (SIMOSKA - SANEV 1975) je doložena bílá a červeně malovaná keramika s vegetačními motivy a tečkováním. V prvních dvou vrstvách je doprovázena barbotinem a prstováním. V nejstarší vrstvě se již vyskytnou bikonické tvary, které se ve třetí vrstvě zaoblují. Typické jsou široké mísy s prohnutým okrajem a amforovité tvary s vysokým hrdlem (SCHUBERT 1999, 56).

Donja Branjevina

Keramika pochází z menšího zjišťovacího výzkumu v šedesátých letech (KARMANSKI 1979). Na levém břehu Dunaje poblíž osady Deronje u města Odžaci byly prokopány v roce 1965 tři sondy, v nichž bylo odkryto několik jam. V každé byly sledovány různé horizonty označené jako vrstvy a v publikaci jsou tyto vrstvy synchronizovány s cílem vytvořit posloupnost osídlení na této lokalitě (KARMANSKI 1979). V jámě 9 byly rozlišeny čtyři vrstvy. V horní části výplně (Ia) byla černě malovaná keramika lineárního stylu s motivy pásek vyplněných hustou šrafuou nebo mřížkou. Dále keramika v rýhami na těle a výzdoba plastickou páskou. Tvary hrubé keramiky jsou kulovité s odsazeným okrajem a dnem, často s barbotinovým nátěrem na povrchu. Vyskytnou se i mísky, ale ne typické lahvovité tvary, spíše jen kulovité nádoby s vyšším okrajem. Ve spodní části této vrstvy (Ib) jsou zachovány zlomky hrubých nádob s otisky pokrývajícími celou stěnu nádoby, rýžkami nebo vpichy. Vyskytne se rytá figurální výzdoba. Ve spodních vrstvách je malovaná keramika. Impreso výzdoba pokrývá celý povrch i na miskách, někdy je vyloučen pás pod okrajem. Vyskytl se malý okrouhlý pupek. Ve všech vrstvách jsou zastoupeny obřadní trojnožky nebo čtyřnožky (lampičky?), které mohou mít rytou výzdobu, vedle dalších keramických výrobků.

Chronotypologické rozdíly jsou spíše mezi jednotlivými jámami. Starší se zdá obsah jámy 7, kde vyskytuje jak černá malba, tak bílá s rostlinnými motivy. V jamách 1 a 2 se našla nejstarší keramika (TASIČ 2003) s pastózní bílou malbou provedenou tečkami (Obr. 17-A). V jámě 9 se odlišuje obsah nejsvrchnější vrstvy Ia od zbytku výplně, patrně se jedná o pozdější zaplnění deprese ve výplni. Černá malba tenkými liniemi se spojuje s barbotinovou keramikou jako časově i kulturně samostatný projev (Obr. 17-B,C). Rytá keramika a impreso techniky jsou zastoupeny velmi málo (KARMANSKI 1979, 17). Pokud bychom přijali barbotino jako hlavní charakteristiku odlišující starčevskou od krišské s výzdobou impreso (GARAŠANIN 1989,

Obr. 18. 16 Starčevo: A- Donja Branjevina Ia; B-Ib; C-II/III. Starčevo: A- Donja Branjevina level Ia; B- level Ib; C- level II/III.

56), jednalo by se o případ střídání dvou kultur na jedné lokalitě, navíc v jednom objektu. Lokalita sama je položena na hranici mezi oběma oblastmi. Důležitější než keramická identita obou kultur by bylo zjištění, zda došlo i ke změně typu sídlení a obživy. Pro křišskou kulturu se uvádí převaha lovu nad chovem domácích zvířat s převahou ovcí a koz, zatím co ve Starčevo se projevuje výrazně podíl chovu hovězího dobytka (GARAŠANIN 1989, 56). Lokalita Donja Branjevina se nachází v hraniční oblasti obou kultur, takže je možné, že v mladším období došlo k posunu starčevských společenství směrem na sever do Panonie.

Oblast v povodí Tisy

Ecséfalva 23 (5800-5700 BC)

Výzkum přinesl rozsáhlý soubor křišské keramiky, který pochází z projektu university v Cardiffu (WHITTLE 2007; OROSS 2007). Pochází z částečně prozkoumané mazanicové destrukce a také částečně zahloubené jámy. Vyskytuje se několik zlomků černé nebo tmavohnědé leštěné keramiky a také omezený počet zlomků s červeným nátěrem. Většinu zboží představuje středně silná keramika se slabou organickou příměsí hlazená až pololeštěná do různých odstínů hnědé, šedohnědé až červenohnědé. Tvary jsou ve variantách dosti rozmanité, ale vycházejí z několika základních forem. Profily jsou vesměs plynulé, a to i u zalomených tvarů stěny. Okraje jsou vesměs jednoduché, často esovitě prohnuté, také horní část těla, bývá esovitě prohnutá. Dna jsou plochá často odsazená nebo s prstencovou nožkou. Mísy mají rovné stěny nebo prohnuté, některé jsou mírně uzavřené. Polokulovité tvary vytvářejí symetricky prohnutý okraj a spodní část těla nade dnem. Vyskytují se koflíky i s ouškem, poháry, velké hrncovité nebo polokulovité zásobnice. Standardní jsou středně velké čtyřchuté putny s rovným nebo rozevřeným hrdlem. Stěny jsou pokryty rýhováním, a to rovným i obloukovitým nebo mřížkováným. Jako výzdoba je rytí výjimečné. Nejčastější je prstované impreso provedené ve svislých nebo diagonálních řadách, výjimečně na celé ploše stěny, spíše jen na její horní části (Obr. 18-A). Jsou náznaky vytváření obloukovitého ornamentu (OROSS 2007, Fig. 27.43.6). V souboru je obsaženo jisté procento barbotina, např. v jámě 14%, a to formou *Schlickbewurf*, méně jako pravé aplikované barbotino. Prstované barbotino není dokumentováno. Jinde v Potisí se vyskytne v souborech křišské keramiky i malování zboží, ale je velmi vzácné (Obr. 18-B).

Architektura a osídlení

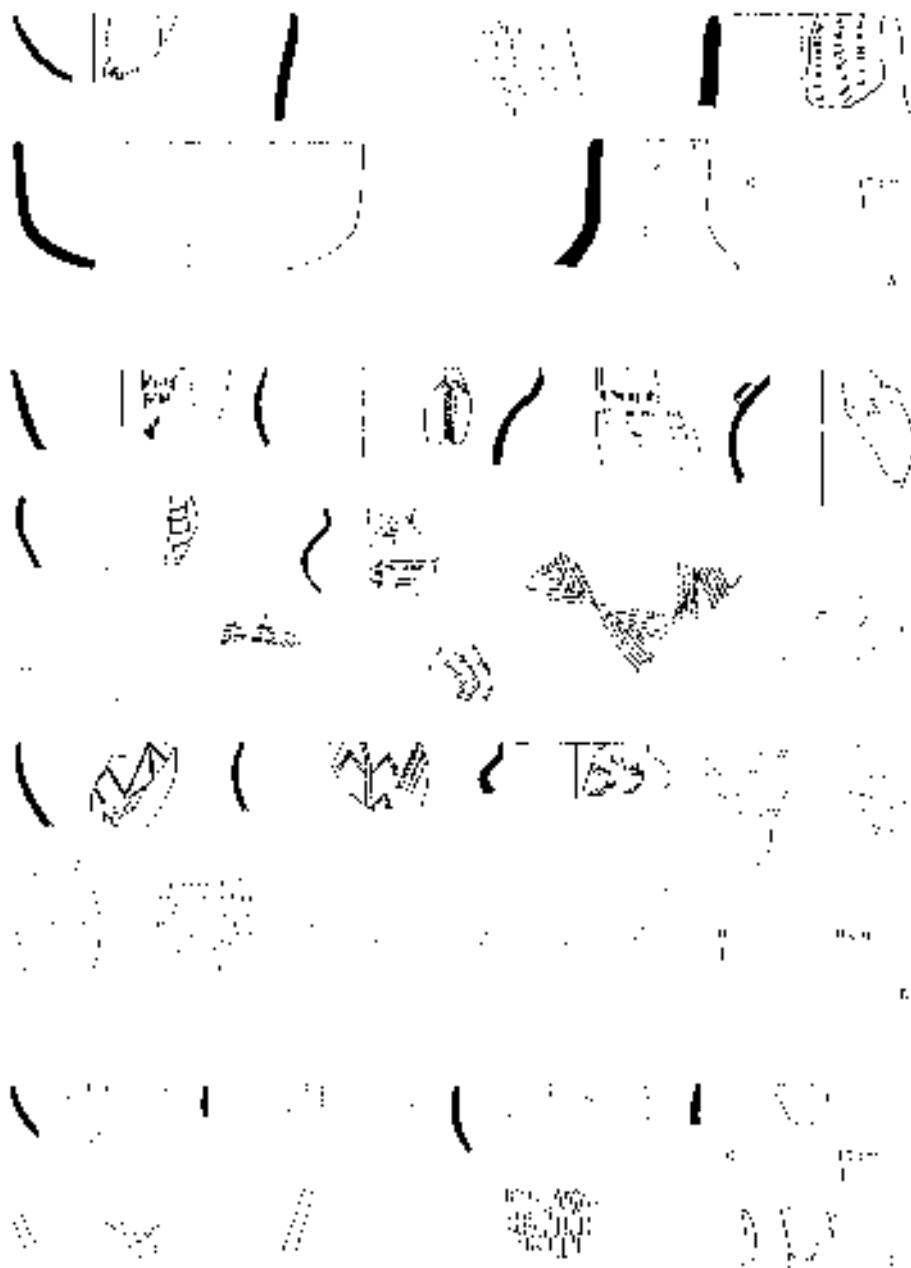
Přes poměrně četné výzkumy jsou zatím informace o architektuře v oblasti Starčevo-Křiš minimální (STALIO 1968). V Divostinu jsou dokumentovány dvě stavby ze starčevské fáze Ic. Jednu představuje pravoúhlý půdorys malé stavby se základovým žlabem zhruba 4 x 4 m a patrně devíti konstrukčními kůly (MCPHERRON-SREJOVIČ 1988, 40, obr.5.5). Druhou zastupuje mazanicová destrukce o velikosti asi 2 x 3,5 m, která ale asi netvoří celý půdorys (MCPHERRON-SREJOVIČ 1988, 40, obr. 5.6). Stavby stojí izolovaně a dosti daleko od sebe. Ve fázi Anza I jsou doloženy domy ze sušených cihel, ve fázích II-III domy s hliněnými stěnami na kúlové konstrukci. Jejich rozměry jsou ca 10 x 4 m. V projektu Escefalva

byla zachyceny geofyzikální prospekci tři mazaniceové destrukce o rozměrech asi 20 x 7 m, ale během výzkumu se nepotvrdila jejich stavební konstrukce (WHITTLE 2007, 136).

Na větších odkrytých plochách je dokumentována standardní situace neolitického sídliště se zahloubenými jámami a dalšími objekty, jaké jsou později běžné na sídlištích lineární keramiky, jak jsou pece, hliníky, zásobní jámy, dokonce studna (Zadubravlje: MINICHREITER 2001, 207). Na lokalitě Slavonski Brod byly prozkoumány podlouhlé jámy orientované od severozápadu k jihovýchodu, které připomínají stavební jámy, o velikosti 7 x 15 m. V jejich okolí se našla i seskupení kulových jamek, které ale nejsou interpretovány jako stavební konstrukce domů, ale jen jako zastřešení obytných jam nebo konstrukce přístřešků, případně nadzemních platform (MINICHREITER 2001, 208-209). Takováto rekonstrukce obytných jam je však oprávněně pokládána za nepodloženou a sotva přijatelnou (LICHTER 1993, 81).

Z oblasti krišské je již dnes doloženo několik případů pravouhlých staveb s kulovou konstrukcí stěn a patrně jednoduchým sedlovitým zastřešením. Nejznámější je půdorys stavby z Tiszajenö (SZELMECZI 1969, 18), který představuje dům o rozměrech asi 4 x 9,5 m a který bývá uváděn i jako genetická předloha lineárních domů (MEIER-ARENDT 1989; LENNEIS 1997). Takovéto stavby mohly vytvářet menší sídliště o počtu 12 domů, které byly stavěny v řadách vedle sebe, ale v literatuře jsou uváděna i větší sídliště o několika desítkách domů (Szanda, Dévaványa: KALICZ 1998, 259).

Hlavní rozdíly mezi starčevskými a krišskými sídlišti spočívají v zaujímání zcela rozdílných poloh. Starčevská se nacházejí ve vyšších polohách na svazích poblíž menších řek nebo potoků, zatím co krišská jsou v rovinných polohách, velmi příhodných polohách pro hospodaření a jejich hustota je relativně velmi vysoká (KALICZ 1998, 258; GARAŠANIN 1989, 55). Je nutno připomenout, že geomorfologie krišské a starčevské oblasti se liší právě v uvedeném směru. Model osídlení jak regionů tak i zástavba obytných areálů se liší na východním a západním Balkáně. Na východě se domy na jedné lokalitě koncentrují do celých aglomerací a jsou někdy ohrazené, což je spojuje s podobnými situacemi v Anatólii. Na západě jsou domy na sídlišti většinou rozptýlené s většími prázdnými prostory mezi sebou. Podobný typ osídlení je na Předním východě jen v nejstarších etapách akeramického neolitu. Volně uspořádaná sídliště v Karpatské kotlině z počátku sedmého tisíciletí jakoby kopírovala uspořádání sídlišť z nejstaršího neolitu v horní Mezopotámii z devátého tisíciletí. Naopak regionální uspořádání osídlení na východě Balkánu představují nepravidelně

Obr. 19. 17 Koros: Ecsegfalva 23. Koros: Ecsegfalva 23.

rozptýlená sídliště v regionu, zatím co na západě Balkánu se soustřeďují do větších nebo menších obytných areálů (CHAPMAN 1989, 37). Takovéto uspořádání v regionu je blízké obrazu lineárních sídlišť ve střední Evropě.

Adriatické Středomoří

Mořské cesty neolitizace

Neolitizace dosáhla do Středomoří zhruba před polovinou 7. tis. BC na JZ Řecka k ostrovu Korfu, kde se na jeho západním pobřeží nachází lokalita Sidari. Na mesolitickou vrstvu zde nasedá vrstva s monochromní červenohnědou keramikou překrytá další vrstvou s keramikou Impresso. Po krátkém určitém přerušení dalšího postupu (GUILAINE 2007) na řádově 300 až 400 let se objevují nejstarší neolitické lokality na východním pobřeží italského poloostrova v oblasti Apulie, kam se neolit rozšířil nejspíše mořskou cestou. Potom, co neolit na východním pobřeží Itálie vznikl nejspíše jako výsledek autochtonního procesu na základě styků s východním Středomořím, byl ve změněné formě přenesen na východní adriatické pobřeží (MÜLLER 1994, 273). Vytvořil tam kulturní komplex Impresso, který zaujímá všechny pobřežní oblasti východního Středomoří. Je oddělen Dinárským pohořím na severovýchodě od vnitrozemské oblasti zaujímané komplexem Starčevo, od něhož se liší především technikou výzdoby keramiky. Impresso je zdobeno pomocí otisků mušlí *Cardium*, což je technika, která schází ve Starčevo, a naopak absencí barbotina, které je pro Starčevo typické. Prstování a nehtování se vyskytuje v obou oblastech jako v Thesalském Presesklu, kde jsou ale častější otisky hřebenů nebo kolků než mušlí *cardium*. V adriatické oblasti Impressa chybí také hruškovité antropomorfní plastiky typické v Řecku (srov. níže) a na středním Balkánu (MÜLLER 1994, 221). Komplex Impresso se chronologicky člení na tři etapy A-C, z nichž etapa B spadá do předlineárního horizontu v první polovině šestého tisíciletí BC. Etapu C charakterizuje kromě jiných technik jako je rytí a malování také vypíchaná výzdoba technikou tremolo.

Lokality podél východního adriatického pobřeží se nacházejí buďto na otevřených polohách nebo častěji v jeskyních dinárského krasu. Není doklad, že by lokality v jeskyních byly starší než lokality na otevřených místech, ale lze doložit trend neolitizace od jihu (Gudnja Pečina), která leží naproti italské Apulie, směrem k severu (Medulin-Vižula) v oblasti Istriie (CHAPMAN - MÜLLER 1990, 132). Impresso vrstvy na těchto místech se odlišují počtem keramiky. V jeskynních lokalitách se nachází podstatně méně keramiky než na otevřených sídlištích, štípaná industrie mesolitických tradic a převaha domestikovaných ovcí nebo koz. Zatím co na otevřených sídlištích se nachází

podstatně větší množství keramiky a jsou zastoupena všechna domácí zvířata (MLEKUŽ 2003, 145; 2005). V této oblasti se zřejmě od počátku neolitu po roce 6000 BC vyvíjejí paralelně dvě společenství s rozdílným hospodářstvím. Vedle zemědělců se smíšeným pěstováním obilí a chovem dobytka se v okrajových regionech, které nebyly vhodné pro zemědělství, rozvíjejí skupiny pastevců ovcí a koz. Opakuje se tak situace z oblasti Levanty, kde se velmi záhy od zemědělců oddělily skupiny nomádských pastevců (CAUVIN 2003, viz výše).

Lokality v adriatickém Středomoří

Guadone (nepřímo datováno do 6000-5400 BC)

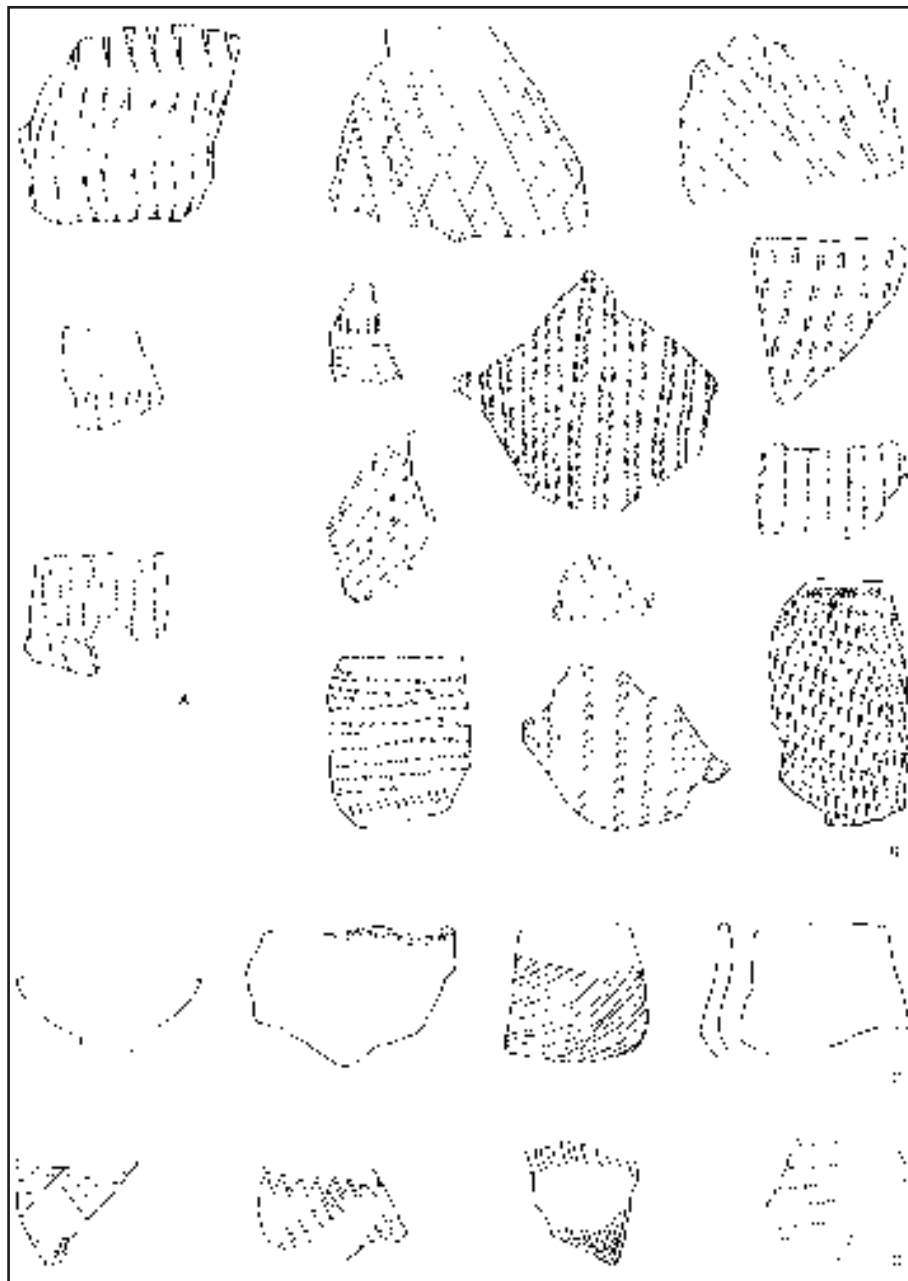
Sídliště z období vyvinutého Impressa se nachází nedaleko adriatického pobřeží jihovýchodní Itálie v poloze na typických vápencových sedimentech. Výzkum odkryl kruhový příkop o průměru asi 60 m, který obklopuje zřejmě obytný areál. Kromě toho se zde našly zahluobená síla s malým kruhovým vstupem a stěnami, které se rozšiřovaly do hloubky 1,70 m. V nich se našla většina keramiky. Hrubé zboží pochází většinou z lahovitých tvarů, které mají vyšší rovné hrdlo, nebo z vejčitých otevřených nádob (Obr. 19-A). Výzdoba tvoří otisky kardia nebo rýžky pokrývající celé tělo nádob. Jemné zboží, které tvoří asi 30% obsahu nálezů, je převážně z mis nebo polokulovitých tvarů s vysokou výduť, ale vyskytnou se i lahve s rozevřeným okrajem. Výzdoba je rytá nebo různé varianty vpichů s použitím kardia, které ale vytvářejí organizované linie nebo trojúhelníky. Vyskytuje se také polychromní malba vytvářející klikatky (NATALI - TINĚ 2002).

Rendina, fáze I-III (fáze II: 6200-5700 BC)

Lokalita se nachází na střední písčité terase řeky Ofanto ve vnitrozemí jižní Itálie vzdálená od pobřeží Adriatického moře. Skládá se z několika sídelních, které tvoří různě zahluobené okrouhlé jámy. Nejstarší areál je obklopen půlkruhovým příkopem, který dosahuje hloubky až 2,0 m (CIPOLLONI 2002, 669). Keramika definuje 3 fáze, které patří postupně archaickému Impressu, vyvinutému Impressu a lokální variantě mladého neolitu s vypíchanou výzdobou (Obr. 19-B). Nejstarší keramika obsahuje středně hrubé zboží z homogenního materiálu, které je buď nezdobené, nebo nejčastěji s plastickou páskou. Hrubá keramika je zdobena plošně otisky kardia nebo nehtů a jiných kolků. Keramika Rendina II je zdobena již organizovanými liniemi, které jsou ryté nebo vypíchané paralelním i střídavým vpichem. Impresso keramika je méně častá.

Coppa Nevigata (6700-5500 BC)

Sídliště je umístěno na mírně zvýšené aluviální terase u řeky Candelaro

Obr. 20. 14 Adriatické Středomoří: A-Apulie: Guadone; B-Rendina III, II, I; C-Coppa Navigata; D-Prato don Michele. (Podle Fugazola – Pessina – Tiné 2002.) Adriatic Mediterranean: A-Apulie: Guadone; B-Rendina III, II, I; C-Coppa Navigata; D-Prato don Michele. (According to Fugazola – Pessina – Tiné 2002.)

poblíž severovýchodního pobřeží Tavolliere (CASSANO - MANFREDINI 1987). Výzkum odkryl příkop hluboký 1,4 m zahloubený do písčitovápnitého podloží, který patří k nejstarším ohrazením neolitické osady. Keramika je vyrobena z místního vápnitého materiálu a slabě vypálena do 700 stupňů. Jemné zboží je nezdobené s hnědým povrchem, hrubé zboží je silnostěnné s povrchem pokrytým otisky různých forem (Obr. 19-C). Vyskytnou se vedle otisků nehtů různé důlky a vrypy, ale také hrubě rytá klikatka (MANFREDINI 2002, 592).

Prato don Michele (nemá radiokarbonová data)

Typologicky jedna z nejstarších neolitických lokalit se nachází na ostrově San Domino při východním adriatickém pobřeží Itálie. Během staršího výzkumu (1949-1960) se nenalezly žádné stopy obytných staveb. Keramika je ve většině hrubá ze středně jemného materiálu světle hnědé barvy. Drcené mušle cardium jsou použity také jako příměs. Stěny nádob jsou pokryty otisky cardia, nehtů a kolků (Obr. 19-D). Vedle hrubé keramiky se vyskytuje středně hrubá výjimečně s rytou výzdobou a ostatní bez výzdoby (CURCI 2002).

Trasano fáze I(6200-5400 BC), fáze II (6000-5200 BC), fáze III (6000-5300 BC)

Sídliště v jižní oblasti Basilicata vytváří vysoké souvrství, z něhož spodní část patří archaickému a vyvinutému Impressu. Archaická keramika je zdobena otisky nehtů a kolků, otisky cardium dosahují 20% celkového počtu. Vyvinuté Impresso je zdobeno již také technikou rytí a hnědým nebo červeným malováním na jemné keramice. Otisky na hrubé keramice jsou kombinovány rytím a vytvářejí výzdobné plochy. Pozdní Impresso má malované zboží a zboží zdobené brázděným vpichem (Obr. 22). Podíl otisků nehtů nebo kolků klesá. Jemné zboží je velmi dobře leštěné.

Smilčič (nemá radiokarbonová data)

Sídliště se nachází východně od Zadaru na řece Barica. Kulturní vrstva dosahovala mocnosti více než 2 m, ale nebyla uvnitř ní rozlišena žádná přirozená stratigrafie, ani objekty obytného charakteru. Proto se keramika dělí jen typologicky a podle technologie na tři skupiny. První tvoří hrubá červená nebo šedočerná keramika Impresso (Obr. 20-A) a druhé dvě patří kultuře Danilo. Impresso představují zlomky hrubých nádob, které jsou zdobeny otisky cardia nebo nehtů, řazených cikcakovitě, v řadách nebo ve svislých řadách (BATOVIČ 1959).

Crvena stijena (nemá radiokarbonová data)

Lokalita představuje široké abri v Černé Hoře nad řekou Trebišnjica

severovýchodně od Dubrovníku. Překrývá prostor asi 15 x 24 m a nachází se v něm souvrství do hloubky až 3,5m (BENAC 1957a). Bylo v něm rozlišeno až pět kulturních vrstev, které ale nepokrývají celou plochu prostoru překrytého v abri. Keramika impresso se našla ve vrstvě III, na kterou nasedala vrstva s monochromní keramikou někdy zdobenou rytím po celém povrchu. Impresso keramika je hrubá šedočerná s neupraveným povrchem (Obr. 20-B). Výzdobu tvoří otisky kolků, nehtů nebo jiných nástrojů. Vyskytne se zároveň keramika s otisky cardium a řadami jednotlivých vpichů. Výzdoba pokrývá celý povrch nádob někdy je řazená spíše vertikálně nebo v různých směrech.

Zelena Pečina (nemá radiokarbonová data)

Dómová jeskyně, která se nachází v těžko dostupné krasové skalní stěně nad přítokem Neretvy jihovýchodně od města Mostaru. V sedimentech jeskyně, které nedosahují 1 m, byly rozlišeny tři vrstvy, z nichž nejspodnější obsahovala keramiku Impresso a černošedou leštěnou monochromní keramiku (Obr. 20-C). Tvary monochromní keramiky jsou především misky, otevřené na prstencové nožce, nebo misky s oble zalomeným tělem. Tvary impresso keramiky jsou otevřené válcovité vyšší nádoby s esovitě prohnutým tělem a mírně odsazeným plochým dnem. Vyskytne se také putnovitý tvar se čtyřmi uchy. Monochromní keramika je vesměs nezdobená, výjimečně s jednoduchou rytou výzdobou provedenou šrafovaným trojúhelníkem nebo úzkou páskou s kolkem. Nalezly se dva malé zlomky červeně malované keramiky (BENAC 1957b, 73). Výzdoba keramiky technikou impresso je bohatá na varianty otisků nehtů, prstů a kolků. Chybí otisky cardia, které by měly být charakteristikou Impresso keramiky a chybí také barbotinum, které je na druhou stranu charakteristikou Starčeva. Osídlení Zelené Pečiny je řazeno přesto do okruhu Impresso spíše západostředomořského okruhu a je srovnáváno s nálezy především z Itálie ale také až ze severoafrického pobřeží (BENAC 1957 74).

Jeskyně Vela (BC)

Nachází se na západním pobřeží ostrova Korčula poblíž města Vela Luka. Je vzdálena vzdušnou čarou jen asi 100 km východně od pobřeží Apulie v oblasti Gargana. Souvrství zahrnuje více než 7 m sedimentů od paleolitu po dobu železnou. Obsahují keramiku Impresso (Obr. 20-D), kterou lze typologicky členit na tři skupiny. Vrstvy středního Impressa jsou datovány ca 6000-5800 BC. Tvary nádob jsou jednoduché polokulovité s plochým dnem, nebo miskovité s konickými stěnami. Keramika je vesměs silnostěnná, minerálně ostřená drceným vápencem, s červeným středem a hnědočerným

pololeštěným nebo leštěným povrchem. V nejstarším stupni je zdobena otisky různých kolků nebo krátkými rýžkami po celém povrchu, někdy uspořádaná do horizontálních pásů. Ve středním období se nově objevují ryté klikatky. Ve třetím období jsou tyto klikatky velmi časté vedle ještě trvajících starších technik.

Středomořské Impresso

Impresso keramika tvoří v adriatickém Středomoří technologickou jednotu nejstaršího zboží, jehož počáteční výskyt je na jihoitalském pobřeží datován k roku 6200 BC (Trasano I: TINÉ 2002). Dala název celé kultuře, která představuje nejstarší neolitickou kulturu rozšířenou na pobřeží Adriatického a Tyrhenského moře. V západním Středomoří s ní koresponduje kardiální keramika. Vyvíjí se ve třech stupních - archaické, vyvinuté a pozdní - (podle MÜLLER 1994: stupně A, B, C), které ale označují více méně plynulý vývoj až do roku 5000 BC a bývají podle charakteristických lokalit označovány také jejich jmény. V oblastech Puglia a Basilicata jsou to např. postupně fáze: Prato Don Michele - Guadone - Lagnano - La Quercia, které se ale mohou vývojově překrývat (Cipolloni Sampó aj. 1994). Většina staroneolitických lokalit se vyznačuje velkou variabilitou různých technik impressa a jen pomalu dochází k určitému stylistickému sjednocení. Vývojové trendy se projevují ve druhém stupni nárůstem techniky rytí a objevuje se první malovaná keramika. Tyto techniky se uplatňují především na jemnější leštěné keramice, jejíž podíl se také časem zvyšuje. V mladším stupni se kombinují i na hrubém zboží s původními technikami impresso.

Na východním pobřeží Adriatické oblasti se zdá, že se starší hrubé zboží udržuje déle. Hranice ke Starčevu ve vnitrozemí nejsou jasné, což dokládají nálezy ze Zelené Pečiny, kde chybí jak otisky kardia tak barbotino, takže podle hlavních kritérií by tyto nálezy nepatřily ani do komplexu Impresso, ani do komplexu Starčevo-Körös. V obou oblastech ovšem trvá plošné pokrývání povrchu hrubého zboží otisky prstů, prstových špetek, nebo kolků různých nástrojů podle druhu použití. Také tvary keramiky jsou si velmi podobné, vycházejí ze základních variant misek a polokulovitých nádob s esovitým okrajem případně esovitě odsazeným dnem. Rozdíly jsou pouze ve výskytu lahvovitých tvarů, které na východoadriatickém pobřeží a na některých italských lokalitách téměř chybí. Technologie výroby vykazuje samozřejmě lokální charakteristiky podle použitých lokálních druhů hlíny a podle různého ostřiva. V tom případě se jedná o rozdíly v množství příměsi vápence, což je ovšem hornina charakteristická a snadno dostupná v celém adriatickém Středomoří.

Architektura a osídlení

V oblasti adriatického Středomoří nejsou doloženy zcela jasné půdorysy nadzemních staveb, které by charakterizovaly staroneolitickou architekturu v první polovině 6 tisíciletí BC. Na řadě lokalit jsou sice zahloubené jámy často kruhové vedle sil s typickým profilem, ale jejich obytný účel není jednoznačně prokázán. Na některých lokalitách jsou také doloženy kamenné základové zdi výjimečně i pravouhlých staveb (Carrara: RADINA - SARTI 2002), ale některé z nich mohou patřit spíše k ohrazení obytného areálu. Nejlépe jsou zachovány na lokalitě Balsignano v oblasti Apulie (RADINA 2002, 631), datované k roku ca 5500 BC. Jedná se o pravouhlé půdorysy staveb o rozměrech ca 4 x 8 m se základovou zdí a podlahou, která je vyložena oblázky. Na řadě míst jsou ale prozkoumány kruhové příkopy, které zřejmě ohraničují vlastní obytný areál, kde mohly stát jednotlivé stavby. Analogicky lze již do nejstaršího neolitu přenést situace dvorů ohrazených kruhovým příkopem až s mladšího období, které jsou dobře doloženy na lokalitě Paso di Corvo. Podobné jednotlivé usedlosti existovaly zřejmě již od nejstaršího období, což ukazuje kruhový areál z Masseria Candelaro (RADINA - SARTI 2002). Sila i ohrazené usedlosti svědčí pro neolitické hospodářství v úrodných italských rovinách. Vedle toho řada jeskyní obývaných v té době v celé adriatické oblasti dokládá i současné mobilní pastevectví. Velká rozrůzněnost především keramických stylů, kdy prakticky na každé lokalitě se nacházejí specifické tvary i varianty impreso výzdoby, naznačuje velmi pestrá škála vzájemně se identifikujících společenských skupin, což na přelomu sedmého a šestého století mohlo odpovídat předneolitické situaci.

5. Regionální kontakty a nadregionální trendy

Hypotéza mnohostranných kontaktů v průběhu neolitizace

Postup a šíření neolitu do Střední Evropy podmiňovaly nepochybně kontakty dvou populací mezi světem již neolitickým a ještě předneolitickým. Z dlouhodobého hlediska antropologického vývoje v postglaciálu lze říci, že obě představovaly potomky mladopaleolitických obyvatel z Přední Asie, případně ze dvou jihoevropských refugií v Pyrenejích a na Balkáně (ALT 2005, 222). Není proto udržitelná dřívější představa o dvou nesmiřitelných světech, které se prakticky nesetkaly, z nichž ten druhý byl v příslušných regionech rychle pohlcen tím prvním. Podobné představy pramení m.j. také z hodnocení nejméně o pět tisíciletí pozdější situace, kdy vyspělá římská říše pohlížela na středoevropské barbary s despektem, jak o tom svědčí antické

prameny (VENCL 1982).

Souhrnně lze označit neolitizaci Evropy jako výsledek složité součinnosti mezi skupinami kolonistů a místních obyvatel (PERLÉS 2001, 110), což platí v různých variantách pro jednotlivé regiony. Podle arytmičského modelu se vytvářejí delší časové prodlevy mezi jednotlivými oblastmi. Na jedné straně sledujeme vývoj na území, kde se již neolitické hospodaření vytvořilo, na druhé straně je stejně důležité zodpovědět otázku, co se událo mezitím na územích, kam se teprve neolit měl rozšířit. Mezi regiony, kam ještě neolitizace nedospěla, a regiony již neolitizovanými lze samozřejmě předpokládat kontakty na nejrůznějších úrovních. Příkladem může být distribuce surovin, která byla zprostředkovávána a zřejmě aktivně iniciována předneolitickými populacemi, jež znaly vhodné zdroje ležící za hranicí neolitizace (WHITTLE 2004, 17). Pokud nepředpokládáme pohyb obyvatel, mohla se výměna odehrávat štafetovitě bez pohybu lidí. Pokud však tito distributoři docházeli do neolitizovaných regionů, je přirozené, že si zpátky odnášeli pro ně výhodné potraviny i jiné nemateriální znalosti, po určité době kontaktů třeba také zemědělské způsoby výroby potravin.

Ke kontaktům společností s různým pohledem na svět docházelo zřejmě v celém průběhu neolitizace a jejich intenzita se přirozeně lišila v jednotlivých regionech i v různých obdobích. Počítáme-li pro předovýchodní regiony období vnitřní neolitizace zhruba na tři tisíciletí (10 000 až 7 000 BC) a pro další evropské regiony vnější kolonizace v předlineárním období na další jedno a půl tisíciletí (7 000 - 5 500 BC), existovala potom v celé této periodě trvající čtyř až pět tisíc let také řada variant neolitických i předneolitických hospodářství a společností. Pro naši otázku, který neolit vlastně představuje lineární keramika, jsou proto důležité situace na přelomech postupu arytmičském modelu neolitizace, kdy byl tento na určitou dobu vždy jakoby přerušen (GUILAINE 2007, 171). Hlavní z nich zahrnují oblasti mezi Anatolií a Egejdou, mezi Egejdou a Balkánem, mezi Balkánem a Karpatskou kotlinou a mezi Karpatskou kotlinou a Střední Evropou. Je nutno připojit ještě adriatické Středomoří, které má širší souvislosti s oblastí Balkánu a podle některých indicií mohlo mít kontakty přinejmenším s oblastí Transdanubie, ne-li dále do střední Evropy. Mechanismus se patrně v těchto místech za „frontových podmínek“ lišil (LUKES - PETITT - ZVELEBIL 2008, 8), a spolu s tím se lišila také intenzita podílu obou stran při vzájemných kontaktech.

Výsledný archeologický obraz šíření artefaktů podél osy od JV na SZ s dalším větvením do menších regionů přitom neznamená, že nemohly existovat kontakty v opačném směru. Pro genealogii středoevropského neolitu

je vhodnější představa relativního pokroku s genealogií mnohostranně propojenou včetně zpětných vazeb (INGOLD 2000, 140-151). Jakmile toto připustíme, i když archeologických dokladů je málo, zpochybní se vžitý názor, že směr šíření artefaktů, strukturálních znalostí i společenských představ a symbolů znamená nutně také pohyb lidí. Už vůbec není udržitelná představa, že neolitický gradient byl určován od dokonalejší neolitické společnosti k méně dokonalým mesolitickým populacím. Různé populace, které se v tomto procesu setkávaly, nemusely být vůbec kontradiktorní. Jak vyplývá z postglaciálního antropologického vývoje, jednalo se o populace vzdáleně příbuzné. K překonání arytmičkových období a regionů slouží vypracování různých teoretických modelů, jmenujme model dostupnosti (ZVELEBIL 2001), nebo zcela konkrétní scénáře. Jeden takový (PERLÉS 2001, 58-63) předpokládá osídlení Egejidy malými skupinami odvážlivců, kteří se většinou po moři dostali s Levanty až do Thesálie a tam vytvořili místní neolitické společnosti. Tyto se vyznačovaly v důsledku rozdílnosti celého mechanismu neolitizace oproti předovýchodním výběrovostmi artefaktů a velkou neuspořádaností výsledného komplexu. Zároveň však nelze archeologicky doložit bezprostřední spojení s původními kulturními kontexty v Levantě nebo v Anatolii (PERLÉS 2005, 286).

Doposud se většinou uvažuje jednosměrný pohyb kolonistů od jihovýchodu na severozápad. Právě distribuce surovin štipané industrie ukazuje, že pohyb opačným směrem mohl být zcela běžný. Takže znalosti si mohli zcela dobře domácí obyvatelé přinést postupně sebou při návratu na vlastní území. Není to překvapující, protože přirozená pohyblivost lovců a sběračů byla mnohem vyšší než pozdější pohyblivost zemědělců. Zcela rozdílný model kontaktů mohou zobrazovat drobné předměty osobní potřeby, nebo předměty, které byla spojeny s výměnou některých komodit nebo informací o nich. Týká se to pečeti, tokenů, případně předmětů kultu nebo osobních potřeb. Mezi Balkánem a Egejidou vytvářejí při podrobné klasifikaci regionální skupiny, které mohou být jak projevem identity osídlení uvnitř regionů (BUDJA 2005, mapa 1), tak i kontaktů mezi regiony (BUDJA 2005, mapa 2).

Hmatatelným dokladem kontaktů na velké vzdálenosti je rozšíření surovin kamenné industrie především štipané. Do oblasti Krišské kultury, které nemá na vlastním území podobné zdroje, se dostávaly suroviny překvapivě z více různorodých směrů. Převaha surovin použitých na lokalitě Escegfalva 23 pochází ze severu a skládá se z obsidiánu, kvarcitu a limnokvarcitu. Ojedíněle se vyskytl radiolarit Szentgál ze západu, hnědý pazourek z jihu a volyňský pazourek z východu (MATEICIUCOVÁ - MALECKA-KUKAWKA 2007,

680). Severomaďarský obsidián se dostával také dále na jih na starčevské lokality. V Řecku lze vysledovat obdobnou tendenci k využívání surovin z podstatně vzdálených zdrojů (PERLÉS 2001, 201). Nejčastější je obsidián z ostrova Melos, vyskytují se také jemnozrný křemenec, medový nebo žlutý pazourek a radiolarit vedle méně kvalitních místních materiálů. Suroviny i nástroje zprostředkovali zřejmě cestující specialisté, meloský obsidián byl dopravován po moři. Iniciativa byla ale na straně lovců-sběračů: „...*the initiative may have come from the former local hunter-gathers, rather than from the first sedentary peasants of inland Greece*“ (PERLÉS 2001, 208, podle RUNNELS -VAN ANDEL 1988, 101). Meloský obsidián podobně jako obsidián z jiných zdrojů ve Středomoří vytvářel určité okruhy, uvnitř kterých lze modelově rozlišit samozásobitelské a kontaktní zóny (TORRENCE 1986, 116). Kontaktní zóna pro medový pazourek zasahovala až na řecký Peloponés, kam byl distribuován ve formě celých čepelí (KOZŁOWSKI - KACZANOWSKA - PAWLIKOWSKI 1996, 337). Vzdálenosti, ze kterých byly suroviny donášeny, jsou překvapující a předpokládají mobilní specialisty (WHITTLE 1996, 62). Předpokládá se také, že se specializovali již v předneolitickém období (BALKAN-ATLI - CAUVIN 2007, 213). V severozápadním Turecku v oblasti Černomoří na lokalitách nejstaršího neolitu převažuje žlutý pazourek patrně pocházející z oblasti bulharské Thrákie severně od těchto lokalit. V Ilipınaru ale v nejstarších fázích X-IX je nejvíce obsidiánu zřejmě z východní Anatólie (GATSOV 2003).

Ačkoliv jsme se výše věnovali především artefaktům z okruhu keramiky a architektury, je zřejmé, že získávání surovin zůstává důležitým ukazatelem kontaktů mezi dvěma světy v procesu neolitizace. Nejen pokud se týká získávání a zpracování kamenných surovin, ale také jejich distribuce a spolu s tím i dalších technologických znalostí a v celkovém kontextu i společenských vztahů. Existují samozřejmě další druhy artefaktů, ale ty jsou zejména v okruhu málo trvanlivých materiálů těžko archeologicky dokazatelné. Tyto kontakty mohou být právě odpovědí na otázku, co se dalo na odlehlých místech v době, když se postup neolitizace jakoby zastavil. Vnitřní neolitizace zahrnuje šíření neolitu v oblasti levantského koridoru do bezprostředně sousedících oblastí na sever, severovýchod a zejména na severozápad. V této oblasti probíhaly kontakty asi jiným způsobem než mimo tuto oblast. V oblasti vnitřní neolitizace bylo surovin v místech neolitizace k dispozici velké množství a jinde exotické suroviny tam pocházeli vlastně z lokálních zdrojů. To platí především o horní Mezopotámii a jihovýchodním Turecku (CAUVIN 1998).

V oblastech vnější neolitizace počínaje Egejdou byly suroviny získávány

mnohem častěji ze vzdálených zdrojů než z lokálních a směr jejich přísunu byl zčásti opačný než směr postupující neolitizace. Panuje více méně shoda v interpretaci této situace, které je připisována předneolitickým specializovaným řemeslníkům, a to shodně na více místech, jak jsme uvedli výše. Vnější neolitizace proběhla tam, kde místní podmínky prakticky vylučují autochtonní vznik neolitu nezávisle na předoasijském centru. Vznikají oblastní varianty hospodaření, které se dále vyvíjejí samostatně za případných dalších kontaktů. Vzniká výsledný obraz plynulého šíření celého neolitického komplexu artefaktů, znalostí a společnosti. Archeologicky se zvyšují podobnosti směrem k předoasijskému centru, nejen s relativně menší vzdáleností, ale především s dlouhodobějšími kontakty.

Jako příklad vnější kolonizace v oblasti nejbližší Přednímu východu, která proběhla v první polovině sedmého tisíciletí BC, může posloužit porovnání mezi Egejídou a Anatólií. Výsledné srovnání ukazuje na celou řadu podobností z okruhu artefaktů. Jsou to především drobné předměty denní potřeby: hliněné kuličky, malé konické ozdoby, přesleny, kostěné jehly, šídla, kostěné lžičky-špachtle, broušené nástroje. Dále předměty označující vlastnictví nebo kult: hliněné pečeti, zvířecí a lidská plastika. Potom řada řemeslných technik od tkaní až po výrobu keramiky. Architektura, zejména některé konstrukční detaily jako vymazávané podlahy, hliněné stěny na proutěné osnově, pece a strukturálně především obilnářství a chov dobytka. Tyto podobnosti jsou vesměs z okruhu funkčních shod, které mohou být náhodné, aniž by poskytly doklady kauzální souvislosti. Často jsou i při nápadné formální shodě časově nesrovnatelné a kontextuálně izolované (PERLÉS 2001, 54). Lze je spíše označit jen jako všeobecný předovýchodní základ (PERLÉS 2005, 280).

Vedle toho existují artefakty, kterými se liší jednotlivé hlavní oblasti Levanty, Anatólie, Balkánu a Řecka. V nejstarším neolitu Anatólie se vyskytují některé typy artefaktů, které se nenacházejí v Levantě a v Řecku, především jsou to rukojeti štípaných nástrojů vyrobené z rohů hovězího dobytka nebo jelenů, nebo kostěné lžičky. Anatólským artefaktem jsou nádoby na válcovitých nožkách a patrně také obličejové amfory. Takto lze doložit dvojí proud kontaktů s Předním východem, kdy jeden směřuje mořskou cestou nebo podél pobřeží do Řecka a druhý vnitrozemím Anatólie na její severozápad a dále na východní Balkán (PERLÉS 2005, 280). Dále směrem do Střední Evropy intenzita i kvalita podobností klesá a logicky narůstají projevy domácího prostředí.

Nadregionální trendy v technologii a výzdobě keramiky

Monochromní keramika na počátku

V jižní Levantě se první keramika objevuje v kontextu středního PPNB na lokalitě 'Ain Ghazal (ROLLEFSON - SIMMONS - KAFABI 1992, 459) zřejmě jako nevýrazné monochromní zboží. Přejít od nekeramického neolitu PPNC ke keramickému Yarmukienu je zde charakterizován výskytem velmi hrubých nezdobených nádob. Nositelé keramického neolitu využili i starší PPNC domy, které zrekonstruovali. V severní Levantě je tmavé leštěné zboží typickou kategorií keramické výroby od jejího počátku vedle řady variant jiných druhů keramiky. Bývá ovšem zdobeno nejčastěji vlešťováním, ale také jemným rytím a kolkovanými vpichy. Lze je řadit do skupiny monochromního zboží, které vystupuje před malovanou keramikou. Monochromní keramika v různých variantách je charakteristická pro východní Středomoří v letech 7500- 5500 BC, kde vytváří tři regionální okruhy. Vyskytuje se nezávisle také na mnohých anatolských lokalitách, ale nevytváří tam žádnou regionální jednotu. Byla nezávisle vyráběna a používána na Çatal Höyük a dalších místech (BALOSSI-RESTTELI 2006, 282). Znalost této technologie mohla být importována během výměny s anatolským obsidiánem, avšak neovlivnila svébytnost anatolských společností. Změna od monochromní nemalované keramiky k malované keramice nastala asi okolo roku 6200 BC na řadě lokalit, jako jsou Höyücek, Hacilar nebo Kuruçay v jihozápadní Anadolii. Toto období koresponduje s nástupem masové výroby keramiky v samarského a haláfského zboží v horní Mesopotámii.

Staroneolitická keramika v Řecku se vyvíjela postupně od raného keramika až po Presesko III (ca 6600-5600 BC). Postupně zahrnovala černošedé nezdobené hlazené zboží, potom červené a hnědé zboží Protoseskla výjimečně malované. Monochromní červené a hnědé zboží Preseska I-III je buďto nezdobené, nebo s vlešťovnými vzory, případně různými otisky. Vyskytuje se malování jednoduchými vzory a červený nátěr (WIJNEN 1993, 320). Keramika je hrubě provedená, zpočátku vyráběna v poměrně malém množství jakoby nezkušenými nováčky bez předchozí zkušenosti (VITELLI 1995, 59). To kontrastuje s dokonalou keramikou středního neolitu (Sesko a mladší), která musela být zhotovována speciality na výrobu i výzdobu (WIJNEN 1994).

Jemné a hrubé zboží

Staroneolitická keramika představuje v Řecku převážně jemné zboží, zatímco v severozápadní Anadolii a na východním Balkánu hrubé zboží na

vaření a jako zásobnice (PERLÉS 2005, 281). Zdá se, že keramika hrála v Řeckém neolitu od počátku specifickou společenskou úlohu, nebyla vyráběna primárně pro každodenní potřebu rodinného hospodářství, ale spíše jako prestižní zboží sloužící k presentaci zde se identifikujících populací. V době nejstarší výroby keramiky podomácku se uvažuje o ženách, které zajišťovaly obživu vedle zemědělství ještě také sběračstvím a které praktikovaly příležitostně výrobu keramiky. Toto zboží nebylo používáno na vaření potravy, předpokládá se, že potrava byla spíše jen upravována pečením, pražením nebo grilováním. Keramika byla používána pro zvláštní účely, při slavnostech nebo různých šamanských praktikách, což dodávalo ženám výlučné společenské postavení (VITELLI 1995, 62).

Impreso keramika ve Středomoří byla posuzována vcelku, takže její průměrná síla stěn nádob činí 8,7 mm (MÜLLER 1994, 87) a můžeme ji označit jako hrubé zboží. Pro střepy, jejichž stěna je tenčí než 6 mm se liší úprava povrchu, který je více hlazený až leštěný, takže mohou být označeny jako jemné zboží. Obojí zřejmě hrálo různou společenskou úlohu, ale také sloužilo jiným potřebám v každodenním používání. Stratigrafie na lokalitě Trasano poskytla posloupnost tří fází Impreso keramiky (6300-5300 BC), která zhruba charakterizuje vývoj jemné keramiky (srov. výše), i když jen v dané oblasti. V nejstarší fázi je výzdoba rytá, patrně po vypálení, ve druhé fázi červeně malovaná a vypíchaná jednoduchým tenkým kolkem a ve třetí fázi pokračuje černě malovaná keramika vedle vypíchané zdobené brázděným vpichem (RADI 2002b, 697). Tato jemná zdobená keramika se nachází spolu se standardním impreso zbožím, jehož podíl zde postupně klesá.

Organická a minerální příměs

V předlineárním období je součástí technologie keramiky v různých oblastech organické příměs, které se střídá s minerálním ostřivem. Organická příměs, která představuje drcenou slámu nebo trávu přidávanou do keramické hlíny, je původem zřejmě starší technologický postup, protože bylo přidáváno ve velkém množství do nádob vyráběných z vápna (bílé zboží) již v předkeramickém období (BALOSSI-RESELLI 2006, 213-215), které by jinak nedržely pohromadě. Později se dávalo jen do hrubé keramiky, jemnou keramiku vždy charakterizuje minerální ostřivo. Organická příměs chybí v Egejidě a v adriatickém Středomoří. Je zde nahrazeno lokálními neplastickými součástmi především vápencem, pískem nebo jinými horninami, případně drcenou starší keramikou, v mladším období v Řecku i drceným obsidiánem. Ve východním Středomoří je doprovodná keramika s organickým lehčivem jen ve starší fázi. Organická příměs je častá na Çatal

Höyükü, kde se udržuje do VII fáze (ca 6500 BC), potom jeho podíl klesá (BALOSSI-RESTELLI 2006, 253).

V severozápadním Turecku na lokalitě Ilıpınar se organická příměs vyskytuje jen v počáteční fázi X (6000- 5900 BC) na monochromní keramice se stěnami o síle 7-10 mm (VAN AS -WIJNEN 1995, 92). Tato keramika patří ke stejné tradici jako keramika v centrální Anatolii. Potom se organická příměs vyskytuje již jen zřídka a převažuje zde keramika ostřená pískem případně vápencem. Množství písku jako ostřiva narůstá po fázi VII (ca 5700 BC). Počínaje fází IX je Ilıpınarská keramika srovnatelná s nálezy ve východní Makedonii a bulharské Thrákii, ale liší se technologií výroby od centrálního Řecka a západní Makedonie (VAN AS -WIJNEN 1995, 98).

Organická příměs prakticky chybí ve středomořské oblasti Impresa, kde se střídají od počátku různé druhy minerálů, především všude dostupného vápence. Podobně chybí také na Peloponesu v okruhu zboží Urfirnis. V Thesalské oblasti Egejidy je organická příměs málo početná spíše v mladších fázích neolitu. Naopak ve středozápadním Balkánu a v Karpatské kotlině byla keramika komplexu Starčevo-Körös-Criș plněna po celou dobu jejího vývoje téměř výlučně organickým materiálem. Koresponduje to s celkovou technologickou úrovní keramické výroby i s místními podmínkami.

Techniky impresa

Impreso je chápáno jednak jako výzdobná technika jednak jako označení celého staroneolitického kulturního komplexu ve východním Středomoří. Oba pojmy jsou spíše tradičním označením uvedených jevů než jednoznačnými klasifikačními termíny. Vznikly historicky v závislosti na vzájemně odděleném studiu neolitu ve různých regionech. Impreso techniky jsou zřejmě nejstarší svého druhu, protože jejich kořeny sahají až do mladopaleolitických období v severovýchodní Číně (RICE 1999; KUZMIN 2002). Bohatá škála těchto technik se po několik tisíciletí vyvíjela ještě dále na východ na keramice Jomon v Japonsku (TSUTSUMI 2002). Samostatným a kulturně zřejmě odděleným komplexem jsou různým způsobem vypichované ornamenty na keramice souhrnně nazývané „*Wavy Line Pottery*“, která charakterizuje staroneolitickou keramiku na druhém konci světa v subsaharské Africe (NELSON and As. 2002). Na Předním východě, ve Středomoří a v Evropě lze rozlišit jednotlivé kulturní komplexy, které se liší podílem a intenzitou aplikace těchto technik. Časově se rozšířila ponejvíce v období staršího neolitu, jež ale nemusí být ve všech regionech synchronní. Rámcově největší rozšíření těchto technik spadá do první poloviny šestého tisíciletí BC.

Výzdobné techniky *impresso* zahrnují nejrůznější druhy otisků, z nichž první kategorii tvoří otisky prstů, nehtů a prstových nebo nehtových špetek. Jako špetky označujeme dvojice tvořené stiskem palce a jiného prstu. Druhou kategorií jsou otisky mušlí různých druhů se zubatým okrajem nejčastěji druhu *Cardium*. Jsou pochopitelně vázány na pobřežní oblasti s přirozeným výskytem těchto mušlí. Varianty techniky otisků tvoří různý způsob a sklon mušle při aplikování těchto technik. Doplnkovou kategorií k nim jsou otisky vícehratých nástrojů případně hřebenů, které vytvářejí řady nebo plochy pokryté vpichy, jež mohly být i vyplněny barvou. Třetí velmi variabilní kategorií jsou otisky kolků různých jiných tvarů, jejichž aplikace vytváří celou škálu různých vpichů (MÜLLER 1994, 105).

Na Předním východě v Levantě se vyskytuje až v pokročilém keramickém neolitu v kultuře Wadi Rabah, případně poněkud starší skupině Jericho IX (6000-5200 BC). V okruhu tmavé leštěné keramiky se vyskytují jako doplňkové techniky vedle ostatních technik také v kombinaci s malovanou keramikou ve vrstvách Mersin XXXIII-XX (podobně jako Amuq A, B: „*washed impressed*“) od nejstaršího výskytu keramiky až po malované haláfské zboží (7100-5000 BC). V adriatickém Středomoří je diagnostickým atributem celého kulturního komplexu *Impresso* (6200-5300 BC), kde v mladších fázích přechází původní technika do jemnějších forem kolkovaných vpichů. V západním Středomoří je považována za starší projev neolitu a je vystřídána vlastní kardiální keramikou (BINDER 1995), zčásti paralelní s epikardiální keramikou. Pro tu je charakteristickým atributem otisk mušle *Cardium*, který na východě tvoří jen určitý podíl ve všech souborech. V Egejidě se techniky *impresa* vyskytují jako doprovodné v období Presesklo a Sesklo (6200 - 5300 BC). Na Balkáně a v Karpatské kotlině je prstovaná varianta zcela typická pro celý komplex Starčevo-Körös, ve Starčevu potom v kombinaci s barbotinem.

Způsob pokrývání stěn nádob různými otisky je tedy zcela běžnou staroneolitickou technikou, která patří k úpravě povrchu hrubého zboží, pouze v Levantě a východním Středomoří se vyskytuje i na jemnější leštěné keramice. Lze rozlišit plošné pokrývání nádob otisky, někdy s vynecháním pásu pod okrajem nebo i spodní části těla. Druhým způsobem aplikace *impresa* je řazení otisků do obrazců nebo linií, které pak vytvářejí liniový ornament. Tento způsob je ve většině oblastí obvykle mladší. *Impresso* techniky se řadí ke způsobům technické úpravy, které souvisejí s použitím nádob pro vaření na přímém ohni. Původní účel této techniky bylo zdrsnění nebo jiná úprava povrchu keramiky, na který mohla být sekundárně nanášena vrstva hlíny, jež měla nádobu chránit před teplotním šokem při použití na

přímém ohni. Lze jej doložit přinejmenším v oblasti křišské kultury, kde byla ochranná vrstva hlíny aplikována po vypálení nádob (MAKKAY - STARNINI 2008, Fig. 21: 3, 8, 9; Fig. 61: 1). V oblasti Starčeva byla nahrazena barbotinem, pokud se někdy pod vrstvou barbotina nenachází podobné zdrsnění povrchu, a ochranná vrstva byla aplikována před konečným vypálením nádoby. Podobný způsob povrchové úpravy lze předpokládat také v oblasti kultury Impreso, alespoň v jejím starším období, kdy bývá otisky pokryta celá plocha nádoby. Na druhé straně se ale soudí, že keramici v Thessálii nedovedli záměrně manipulovat s materiálem, aby posílili odolnost proti termálnímu šoku (BJÖRK 1995, 81).

Techniky impreso nebyly omezeny výhradně na kulturní komplex středomořského Impresa. Při aplikaci na keramické nádoby plnily v určitém období a v některých regionech technickou úlohu. Výsledkem byl pseudoornament, který v tom případě nebyl určen k bezprostřednímu zrakovému vnímání a neplnil proto žádnou komunikační roli. Vytvářet typologii otisků má proto v těchto případech zcela jiný smysl. Časem a v jiných regionech se ovšem vytvořil i způsob výzdobné techniky otisků, což lze spojovat s lokálním pokrokem v technologii keramiky, zejména s jinými způsoby ochrany nádob proti teplotnímu šoku při vaření, například použitím minerálního ostřiva. Nebo je možné, že skutečně v určitých obdobích nebyla keramika používána na vaření na otevřeném ohni a potom původně technická úprava ztrácela svoji funkci a stávala se výzdobným prvkem, který již byl více zaměřen na zprostředkování nějaké informace. Jeho význam tak přešel z technické funkce do okruhu sociofunkce stylistiky ornamentu v rámci keramiky. Tato proměnlivá funkce zpracování povrchu nádob nebyla dosud brána do úvahy při vytváření chronologických systémů staroneolitické keramiky v jihovýchodní Evropě.

Rytí a vlešťování

Vlešťování se vyskytuje v severní Levantě až ve fázi Rouj 2d, v celé oblasti jižní Egejidy v rámci zboží Urfirnis a ještě v thesalské oblasti ve stupni Presesko III. Ve středozápadní oblasti Balkánu chybí, ale objeví se na starolineární keramice.

Se žlábkováním, kde šířka ryté linie přesahuje 3 mm, se setkáváme především v severozápadní Anatolii, např. na Orman Fidanlıği nebo Ilıpinar V, ale až od konce první poloviny šestého tisíciletí, což by spadalo již do starolineárního období. Používání této techniky, která je na řadě míst spojena s inkrustováním linií bílou barvou, by tak bylo téměř synchronní s jejím výskytem na nejstarší lineární keramice.

Také rytí na povrchu nádob a vyrývání ornamentu do keramiky není

technikou, která se omezuje jen na určité oblasti. Je nutno rozlišit rytí technické, které často doprovází, nebo je součástí technik impreso a rytí jako výzdobnou techniku, která vytváří intencionální ornamenty. Mohla být aplikována před vypálením nebo až po vypálení. Lehce vyrývané rýžky mohou vznikat také neúmyslně při vleštování, je-li nástroj použit na měkkém povrchu keramiky, kde vzniká velmi jemná rýžka. Jako ornamentační technika může být rytí použito samostatně nebo v kombinaci s jinými technikami, případně s červeným nátěrem nebo rytím. Samostatnou variantou je předrývání výzdoby, která je potom malovaná, což je zřejmě používáno v místech, kde se ještě nepoužily dokonalejší techniky malování před vypálením. Další variantou může být rytí pásky vyplněné vpichy, která je nejčastěji podkladem pro malbu po vypálení. Rytí po vypálení není často používáno a charakterizuje některé regionálně vyhraněné kultury například Fikirtepe v SZ Turecku. Chronologicky patří rytí také do okruhu staroneolitických výzdobných technik, i když častěji je používáno spíše v mladším staroneolitickém období a v následujících středo- a mladoneolitických keramikách.

V keramickém neolitu Levanty dosáhla velkého významu keramika kultury Yarmukien, na které bylo rytí jako hlavní a nejčastěji aplikovaná výzdobná technika. Úzká páska je většinou na této keramice vyplněna charakteristickým vzorem rybí kostry. Tento způsob rytí je výrazně chronologicky i regionálně omezen, i když se ojediněle vyskytne mnohem později ještě na chalkolitické keramice ve východní části centrální Anatólie. V oblasti tmavého leštěného zboží není technika rytí příliš často využívána, protože ji nahrazují další techniky. To platí i o Kilikii a střední Anatólii, kde je velmi brzy monochromní keramika nahrazena malovanou. V těch oblastech, kde se postupně rozvíjelo malování nádob, tato technika výzdoby téměř zapadla.

Rytí se znovu objevuje na staroneolitických lokalitách v severozápadním Turecku, jako je Ilipinar, v již uvedené kultuře Fikirtepe. Ve větší míře se s ním setkáváme na neolitických lokalitách v jihovýchodní Anatólii, a to až do chalkolitu. V této oblasti se objevuje poprvé i technika pásky vyplňované vpichy, ale až po polovině šestého tisíciletí paralelně s obdobím klasické lineární keramiky. Tyto techniky se dále rozvíjejí spíše v pontické oblasti a oblasti východního Balkánu. Vývoj je zřejmě nezávislý na lineárním komplexu, pokud klasifikujeme alföldskou lineární keramiku odděleně. Ve středozápadní oblasti Balkánu a v Karpatské kotlině chybí v předlineárním období i v období staršího neolitu, objevují se až v mladším neolitu v době následující po komplexu Starčevo-Körös.

V roli doplňkové technické výzdoby se rytí objevuje v nejstarší fázi středomořského Impreso komplexu. Již od druhé fáze a v závěrečné nejmladší fázi se stává běžnou ornamentační technikou na jemné keramice ve většině regionů. Ve středním neolitu potom vznikají zejména v severní Itálii regionální skupiny s rytým ornamentem, někdy provedeným výjimečně až po vypálení.

Malování

Malovaný ornament je v oblasti nejstaršího keramického neolitu v Levantě spíše výjimečný. Také ve východním Středomoří a v severní Mezopotámii, kde převažuje černé leštěné zboží, tvoří malovaný ornament jen určitou část zdobené keramiky. Plně se malování prosazuje jako hlavní výzdobná technika od počátku haláfské kultury, kde vytváří specifické zboží, které je exportováno dále na západ až do pobřežních oblastí. Malování se velmi brzy prosazuje ve střední Anatolii, kde nastupuje hned po fázi monochromního zboží. Také v Egejidě již po časně keramické fázi v Protosesklu je malovaná keramika běžná. V následujícím období Preseskla sice ustupuje, ale v následujícím středním neolitu Řecka se stává zcela dominantní ornamentační technikou.

Zato v oblasti Karpatské kotliny, přestože je malování známo jak ve Starčevu tak i v Körös kultuře, tvoří zde málo početnou skupinu nálezů, která dosahuje nejvýše 2-3% všech nálezů a její podíl směrem severním ještě klesá (MAKKAY - STARNINI 2008). To však nezabránilo, aby chronologie např. Starčeva byla od počátku založena téměř výhradně na malované keramice, což znamená, že toto zboží podle očekávání hraje významnou chronologickou úlohu. V Itálii probíhal podobný vývoj jako ve východním Středomoří, po fázi výhradně impreso technik se malování pomalu prosadilo jen v některých regionech a spíše na jihu Itálie než na severu. Častější je potom v mladších úsecích staroneolitických lokalit.

Výzdobné techniky v komplexu lineární keramiky

Pro výzdobné techniky v rámci lineární keramiky platí podobné zjištění jako pro různé neolitické prvky v Egejidě, kde bylo konstatováno, že pro ně lze nalézt paralely na Předním východě nikoliv v synchronních obdobích, ale v dobách o mnoho starších. Také v lineární keramice je většina technik jakoby kopírována buďto až z Předního východu, nebo z bližších oblastí dále ve směru neolitizace. Avšak to, co na jihovýchodě probíhalo v první polovině šestého tisíciletí případně ještě v sedmém tisíciletí, je v lineární keramice kopírováno až ve druhé polovině šestého tisíciletí. Tudíž nejméně o pět set let později. Přitom nelze určit přesnou oblast, z níž by tyto techniky byly

převzaty nebo dokonce importovány. Pouze v oblasti Itálie, a to jen v malých regionech najdeme velmi podobný vývoj celé struktury výzdobných technik. Tuto strukturu tvoří převažující impreso, které je typické pro nejstarší lineární keramiku vedle rytí.

Na určitém procentu hrubého zboží lineární keramiky byly aplikovány otisky prstů nebo nehtů případně jiné techniky, které v jiných oblastech jsou označovány jako impreso. Postupně se z otisků prstů a nehtů začaly provádět ornamenty imitující liniové vzory, nejčastěji jsou to klikatky spojující různá technická zařízení, jako pupky nebo ouška. Někdy tyto rozdílly mezi plošným prstováním a řazením prstovaných i jiných otisků do linií a vzorů se označují jako neorganizované a organizované impreso. Podobný trend se projevoval i v dalších oblastech, kde byly impreso techniky běžné. Plošné impreso mělo zpočátku technologický význam jako podklad pro další vrstvu nástřepí, jak je uvedeno výše. V české lineární keramice tato technologie povrchové úpravy nebyla kromě nejstaršího období známa. V klasické lineární keramice se potom vyvíjí vedle sebe impreso jako technická výzdoba hrubého zboží vedle diagnostické ryté jemné keramiky.

V nejstarší lineární keramice se jemné rytí nebo vlešťování vzorů objevuje jen zcela ojediněle na černé leštěné keramice a lze je spojovat s technikou vlešťované výzdoby, která je běžnou technikou na neolitické keramice v první polovině šestého tisíciletí před Kr. Objeví se na starolineární keramice typu Bicske (PAVÚK 1980). Technice klasického rytí v lineární keramice, předcházelo hrubé žlábkování také na jemném zboží. Základní trend, který se projevuje ve vývoji české lineární keramiky, je postupné zužování žlábků a následné zjemňování ryté linie. To ale neznamená, že jemná linie na počátku chyběla. Samo středně tenké rytí se projevuje až v následujících stupních, ale v lineární keramice je již typické pro jemné zboží od sklonku nejstaršího stupně.

Středoevropská lineární keramika nezná malování v klasickém smyslu. Vyskytnou se ojediněle náznaky malby černou organickou barvou, ale nejsou tu doklady ornamentů. Často se může jednat o případy spíše zašpinění nádob při vaření než o vlastní malování. Zvláštní techniky byly ale využívány v období mladší lineární keramiky typu Šárka. Na přelomu starého a středního stupně se vyskytují případy linií se stopami červené nebo žluté inkrustace.

Nadregionální trendy ve vývoji architektury

Okrouhlé a pravoúhlé stavby

Nejstarší typy domů v Levantě a na Předním východě představují

okrouhlé stavby, někdy mírně zahlobené a s kamennou podezdívkou (SICKER-AKMAN 2001). Vyskytnou se od Izraele v 'Ain Mallaha (BAR-YOSEF - BELFER-COHEN 1992) až po východní Turecko na Göbekli Tepe (SCHMIDT 2000) nebo v nejstarší fázi na lokalitě Çayönü (ÖZDOĞAN A. 1999) v 10. tis. a 9. tis. Předcházejí pravoúhlou architekturu, ale vyskytují se i paralelně s ní až do šestého tisíciletí (AKKERMANS - SCHWARTZ 2003, 119). Ojediněle se objevují i později již jako výjimečné stavby v osadách se čtyřúhelníkovou architekturou. Na haláfských sídlištích se od první poloviny šestého tisíciletí pravidelně objevuje stavba typu tholos, která má okrouhlou místnost a obdélníkovou předsíň (MUNCHAEV - MERPERT 1981). Jistým přechodným typem by mohly být absidální stavby, jako je v 'Ain Ghazal yarmukienský půdorys s kamennými základy (ROLLEFSON 2000, 181-183). V keramickém neolitu Levanty se již okrouhlé stavby nevyskytují. Mohou se objevit na pozdější sídlištích pasteveckého neolitu v pouštních oblastech, ale i zde je patrný přechod k pravoúhlým stavbám (KOZŁOWSKI-AURENCHE 2005, 32), nebo ještě později na malých krátkodobých sídlištích haláfské kultury (AKKERMANS-SCHWARTZ 2003, 119).

V sedmém tisíciletí se okrouhlé domy nacházejí nejen na klasické lokalitě Khirokitia (LE BRUN 2001), ale i na dalších lokalitách na Kypru (PELTENBURG - WASSE 2004), kde vytvářejí rozsáhlý sídelní komplex kamenné architektury. Zřejmě došlo k neolitizaci Kypru ještě v raném období kruhových staveb. Přechod od okrouhlých staveb ke čtyřúhelníkovitým není ve všech regionech jednoznačný (CANeW 2006), přesto tento trend lze považovat za charakteristický pro nejstarší neolitickou architekturu v oblasti Levanty (Mureybet: CAUVIN 1994) i východního Turecka (Nevali Çori: HAUPTMANN 1988). Přitom nelze klást v okruhu společenské organizace jednoduché rovnítko mezi kulaté domy a lovce na jedné straně a na druhé straně jednoznačně přiřazovat ke čtyřúhelníkovým domům zemědělce (AURENCHE aj. 1981, 22). Rozdíly mezi okrouhlou a pravoúhlou architekturou jsou vysvětlovány jako odpověď na lokální přírodní podmínky, ale častěji jako rozdíly ve společenské organizaci. Tholoi sloužily spíše jako obytné jednotky a pravoúhlé domy s velmi malými komorami jako zásobní prostory pro pastevece, kteří sídliště na čas opouštěli (AKKERMANS - SCHWARTZ 2003, 106).

Obytné stavby okrouhlého nebo podkovovitého půdorysu jsou na Předním východě nepochybně stavby, které vycházejí z předneolitické ideje obytného prostoru. Jejich geografické rozšíření nepřekračuje hranice vnitřní neolitizace v Levantě a horní Mesopotámii. Nejsou zatím doloženy z Anatólie, i když jejich objevení nelze vyloučit. Idea okrouhlého domu je s největší

pravděpodobností velmi stará a nesporně předneolitická. Byla v dlouhodobé historii zaměněna za ideu čtyřúhelníkovitého domu představující později usedlou neolitickou společnost. Na druhém konci chronologického výskytu kruhové architektury je rovněž výjimečná situace na Kypru. Úloha tohoto regionu při vnější neolitizaci Egejidy a východního Středomoří je novým tématem diskuse (LE BRUN 2001). V oblastech vnější neolitizace převládala jednoznačně pravoúhlá architektura. To platí samozřejmě i pro předlineární období v první polovině šestého tisíciletí BC.

Od dlouhého a archeologicky bohatého období PPNB se v Levantě i dále na západ v Anatolii rozvíjí standardní čtyřúhelníkovitá architektura. Mění se detaily staveb, ale možno říci, že idea čtyřúhelníkovité konstrukce zcela převládla podle Flanneryho modelu jako výraz usedlého zemědělského obyvatelstva (FLANNERY 2002; SAIDEL 1993). Tato formální změna od okrouhlých půdorysů k pravoúhlým s celou řadou konkrétních projevů svědčí o zásadní změně ideje lidského obydlí, která se odehrála na počátku neolitu a patří k projevům domestikace obytného prostoru. Teoreticky bychom mohli předpokládat okrouhlé domy i v centrálních oblastech Evropy, ale archeologicky doloženy nejsou. Určitou interpretační konstrukcí je výklad keramických modelů z okruhu lineární keramiky, které byly doposud interpretovány jako modely pecí, ale mohly by to být i modely jakýchsi podkovovitých předneolitických domů (PAVLŮ 2005).

Vývoj čtyřúhelníkovité architektury je v oblasti Egejidy a Balkánu v hrubých rysech obdobný s různými variantami celkového uspořádání domů případně jejich vnitřního členění. Jako stavební materiál převládá kámen a hlína. V určitých místech s koncentrovaným osídlením vyrůstají sídelní pahorky - tely. V oblasti Karpatské kotliny dále na sever je nálezová situace velmi omezená (LICHTER 1993), pouze se předpokládá na základě několika nálezů, že se zde vyvinul dům s obdélníkovým půdorysem a kůlovou konstrukcí, který se stal předlohou typických domů nejstaršího neolitického období ve střední Evropě (LENNEIS 1997).

Obytné jámy

Interpretace hliníků jako zahloubených obytných jam překvapivě přežívá ještě na západním Balkáně a v Karpatské kotlině, přestože byla již v polovině minulého století v literatuře odmítnuta právě v rámci studia lineární keramiky. Dosavadní stav terénních odkryvů, který se zaměřoval především na získání dostatečného množství diagnostické keramiky, vedl k opomíjení situací, kde by mohly být dokumentovány obytné stavby. V oblasti Starčeva to byl nejen původní výklad výzkumu na eponymní lokalitě, ale ještě dnes jsou situace interpretovány podle schématu jámy jako zahloubená obydlí, kůlové stavby

jako nadzemní sýpky (MINICHREITER 2001). Také na severu Karpatské kotliny v místech pozdější Alföldské lineární keramiky převažovala tendence k interpretaci dlouhých jam jako obytných. Existence pecí a ohnišť ve stěnách jam nebo na jejich dnech by tomu jakoby nasvědčovala. Teprve plošné odkryvy v severním Potisi (DOMBORÓCKY 1996) a podobné v Transdanubii (OROSS 2004), ukazují, že i v těchto oblastech existují sídliště se standardními půdorysy křivých staveb jako všude jinde v oblasti lineárního komplexu. Nedoloženy zůstávají zatím stavby z předlineárního období v oblasti Starčeva i Köröse. Ojedinelé zůstávají doklady spálených půdorysů jak ve Starčevu na lokalitě Grivac (MCPHERRON - SREJOVIČ 1988), tak i v Körös na lokalitě Escegfalva 23 (WHITTLE 2007). Jedná se nepochybně o pozůstatky staveb, avšak jejich konstrukce není v detailu doložitelná. Nejspíše to jsou zbytky pravoúhlých domů s hliněnými stěnami na dřevěné kostře.

Sídliště rozptýlená a aglomerovaná

Pro posouzení společenského uspořádání je důležité sledování nejen tvaru a velikosti domů, ale především jejich uspořádání v určitém regionu a mikroregionu. Vymezení přesných pojmů se liší podle autorů a tradice studia v jednotlivých oblastech a také podle míry, s jakou je vědomě nebo podvědomě používáno termínů z historického období. Na Předním východě je využíváno modelů, které více méně vycházejí ze soudobých uspořádání venkovského osídlení. Jistým opodstatněním může být podobný potenciál stavebních materiálů dané krajiny, i když klima a porosty byly patrně odlišné od dnešních.

V neolitu je seskupování domů označováno jako vesnice nebo osada, anebo méně specificky jako sídliště. Dnes se hovoří, alespoň v oblasti lineární keramiky o sídelních areálech, přičemž empirické stanovení hranic jednotlivých druhů areálů (hospodářské, pastevecké, zásobní aj.) bývá obvykle stejně neurčité, jako bylo dříve ohraničení sídliště. Na druhé straně pojem sídliště je chápán jen jako kvantitativní vymezení většího výskytu artefaktů v krajině, která může být pokryta artefakty prakticky souvisle (KUNA 2004).

Pro kvantitativní analýzu uspořádání domů uvnitř sídlišť jsou definována různá kritéria: velikost domů, poměr zastavěné a nezastavěné plochy, nejmenší vzdálenost mezi domy. Podobným způsobem lze hodnotit i uspořádání sídlišť v regionu. Hodnoty byly vyčísleny pro sídliště na Balkáně, jednak otevřená sídliště a jednak telová sídliště pro období staršího neolitu až chalkolitu (CHAPMAN 1989). Staroneolitická sídliště patří již období synchronnímu s lineární keramikou, takže údaje pro předlineární

horizont chybí. Pro telová sídliště je index zastavěné a nezastavěné plochy ca 1:2, pro otevřená sídliště mnohem vyšší, např. Divostin 1:9,3 (CHAPMAN 1989, 44). Rozdíl je pochopitelný, protože telová sídliště patří k typu se soustředěnou zástavbou, kdežto plochá sídliště v typům s rozptýlenou zástavbou. Model sídlišť podle zástavby je v nepřímé vazbě k modelu jejich rozložení v regionu. Telová sídliště jsou spíše rozptýlená, plochá sídliště se v určitém místě regionu shlukují (CHAPMAN 1989, 49). Otázkou zůstává časový rozměr tohoto modelu, který není vždy přesně určen.

Aglomerovaná sídliště, na kterých jsou domy postaveny těsně vedle sebe a kde zastavěná plocha výrazně převažuje nad nezastavěnou, jsou spojeny s rozšířením telových lokalit. Telová sídliště se soustřeďují v některých regionech od Předního východu přes Anatolii a Egejdu na Balkán a do východní části Karpatské kotliny. Jejich počátky na Předním východě a v Anatolii jsou spojeny s PPNB, od Egejdy dále na severozápad později s neolitizací po roce 6500. Jejich největší rozvoj se datuje po roce 5000 BC (ROSENSTOCK 2005, 224) a končí na východě Karpatské kotliny v období přechodu od pozdního neolitu k eneolitu po roce 4500 BC (LINK 2008, 165). Nevylučují se s plochými sídlišti a mnohá jsou postavena na staroneolitických původně plochých sídlištích často až po určitém hiátu (ROSENSTOCK 2005, 224). Vznikají postupnou zástavbou na místech, která představují silnou sídelní tradici. Technickým předpokladem je architektura za sušených cihel, která vytváří silnou vrstvu destrukcí, ale jsou spojeny i s domy se dřevěnou kůlovou konstrukcí omazanou hlínou a domy s kamennými základy pod vlastními hlíněnými stěnami. Jejich existence je podmíněna přírodními podmínkami, vyskytují se především na místech s typickou hlínou středomořského typu, zatímco plochá sídliště jsou i na hlínách jiného typu. Soustřeďují se v místech s průměrnými ročními srážkami do 600 mm a průměrnými ročními teplotami nad 10°C (ROSENSTOCK 2005, 226). Některá starčevská sídliště bývají označována jako telová, ale jedná se spíše o větší navrstvení destrukcí na rovinných sídlištích s rozptýlenou zástavbou. Tely se nevyskytují v oblasti Impreso komplexu a v západní transdanubské části Karpatské kotliny. Rovinná sídliště zde představují odlišnou společenskou tradici oddělených domácích hospodářství. Jejich hospodářské zázemí pro intenzivní zahradničení bylo organizováno jiným způsobem, než bylo hospodářské zázemí okolo telů (CHAPMAN 1989, 38).

6. Základní rysy neolitické společnosti

Domy a společnost v oblasti vnitřní neolitizace

Předneolitická a neolitická architektura na Předním východě a její vývoj je považována za nejvýznamnější zdroj informací o soudobé společnosti a jejích proměnách. Četné výzkumy a relativně dobře archeologicky dosažitelné údaje poskytují dostatek informací, jež je možno interpretovat jako projev různě organizované společnosti. Z období několika tisíce let jsou dnes dostupná data o tvaru, velikosti i vnitřním uspořádání domů, jejich rozmístění a uspořádání na jednotlivých lokalitách a dalších architektonických detailech. Problém je předmětem již mnoha studií (CUTTING 2005, 3 s přehledem literatury), které se pokoušejí modelovat společenskou situaci celého období.

Architektura v Levantě a Anatólii přináší v předkeramickém období PPNB řadu informací o společenském uspořádání sídlišť a jejich ideologii. Některé jsou společné oběma oblastem především existence rituálních staveb a jejich vybavení. V Levantě nejsou tyto stavby tak pečlivě budovány jako v Anatólii a neobsahují také pohřby uvnitř. V obou oblastech se vyskytují hromadně uložené lebky. Kořeny těchto rituálů lze hledat již v přecházejícím období PPNA. Zato v keramickém neolitu po roce 7000 BC se tyto projevy společenských rituálů ztrácejí a kromě pohřbů a drobné figurální plastiky zcela chybí (VERHOEVEN 2002, 241). V archeologických projevech neolitické architektury dřívější doprovodné prvky scházejí. Hmotné projevy rituálů a společenské ideologie se patrně přenesly do jiných artefaktů, např. vnitřní výzdoby domů, jako je tomu v centrální Anatólii.

Postupujeme-li opět od předlineárního horizontu směrem do hloubky času, dokumentuje vývoj architektury na telu Hassuna (horní Tigris, 6500-5500 BC) nejméně tři etapy. Nejstarší představují lovci sběrači s okrouhlými stavbami, přes malá rodinná hospodářství k velkým domům s rozšířenou rodinou. Pozdější retrográdní vývoj není vyloučen v odpovědi na měnící se podmínky zemědělství i společnosti (FLANNERY 2002). Během vývoje na sídlišti Basta (Jordánsko, 7500-6000 BC) došlo ke změně architektury na větší domy s podlažím, kde se mohl ubytovat větší počet osob. Z toho se soudí, že se objevily domy, které zajišťovaly dědičnou nerovnost, ale zároveň určitý společenský vyrovnávací společenský mechanismus zabránil vzniku nějakého ústředního vůdce (KUIJT 2000b). V Levantě probíhal vývoj v období prekeramického neolitu na sídlišti Beidha (jižní Levanta, 7600-6600 BC), kde jsou zpočátku jen malé skupinky domů, později volně stojící menší domy a nakonec velké dvoupatrové domy ve fázi C jsou interpretovány jako narůstající autonomie jednotlivých hospodářství, ubývá v ní sdílených potřeb a řízené soutěživosti mezi domy (BYRD 2000, 75-76; 2005). Mnohonásobný vývoj prodělalo prekeramické sídliště 'Ain Ghazal (střední Levanta, 8000-5800 BC) od jednopatrových domů přes velké dvoupatrové, zpět k malým

domům a důslednému oddělení sídelních areálů. Tento vývoj architektury a jejího uspořádání odpovídá vývoji od rodinných hospodářství přes rodové celky k malým kombinovaným domům, kde žili zemědělci spolu s pastevcí. Nakonec došlo k úplnému oddělení usedlých zemědělců a mobilních pastevců (ROLLEFSON 1997).

V horní Mezopotámii na úpatí vrchoviny mezi Eufratem a Tigridem je zaznamenán čtyřfázový vývoj otevřeného sídliště s rozptýlenou zástavbou na lokalitě Çayönü. Celá posloupnost odpovídá vývoji od PPNA do PPNC s výraznými změnami v typologii staveb. Počíná okrouhlými a nepravidelně čtyřbokými stavbami a pokračuje již pravidelně obdélníkovými domy s různou úpravou základů, podlah a vnitřního členění. Na závěr vývoje, který je srovnatelný s PPNC se objevují domy s obytnými nebo skladovacími buňkami a velké domy (ÖZDOĞAN A. 1999). V poslední fázi se náhle objevují v nálezech hlíněné figurky ovcí a koz a různě tvarované tokeny, což by mělo znamenat přechod od komunálního vlastnictví k individuálnímu (ÖZDOĞAN A. 1999, 53).

Prekeramický vývoj v Levantě se vyznačuje dvěma hlavními trendy. Od epipaleolitu zhruba do PPNA se velikost vnitřního prostoru domů nemění a byla poměrně malá. Od PPNB je tento prostor v průměru 2,2 x větší než dříve na lokalitách v údolí Jordánu, ale zůstává stejný v pouštních oblastech (BYRD 2000, 78). Druhým vývojovým trendem v této oblasti jsou změny ve vnitřním uspořádání a vybavení domů. Projevují se již v PPNA, ale výrazné jsou zejména v PPNB. Ohniště jsou standardním vybavením interiéru a objevují se jiná vnitřní zařízení. Ta dovolují rozlišovat různé činnosti uvnitř, jako jsou místa sloužící k vaření, výrobě různých předmětů nebo obývání (BYRD 2000, 79). Během PPNB se z některých malých sídlišť vyvinula velká, která nepochybně vyžadovala efektivnější ekonomickou organizaci a také jinou organizaci společnosti. Lze předpokládat, že se zde uplatnila nějaká centrální autorita usměrňující život několika tisíc obyvatel těchto velkých sídlišť. V architektuře 'Ain Ghazal se objevily velké „společenské“ prostory a „chrámy“.

Tento vývoj končí v době okolo roku 7000 BC, kdy mělo dojít k „velkému exodu“, který podmínil další neolitizaci jak západní Anatolie, tak Egejidy. Z tohoto pohledu je potom dosažená úroveň společnosti prekeramického neolitu v období vnitřní neolitizace důležitým srovnávacím momentem pro poznání staroneolitické společnosti jihovýchodní Evropy během vnější kolonizace. Změna nastala v období PPNC, které lze označit jako přechodné ke keramickému neolitu, zde ke kultuře Yarmukien. Změnila se architektura, ekonomika s důrazem na ovce nebo kozy a částečným přechodem

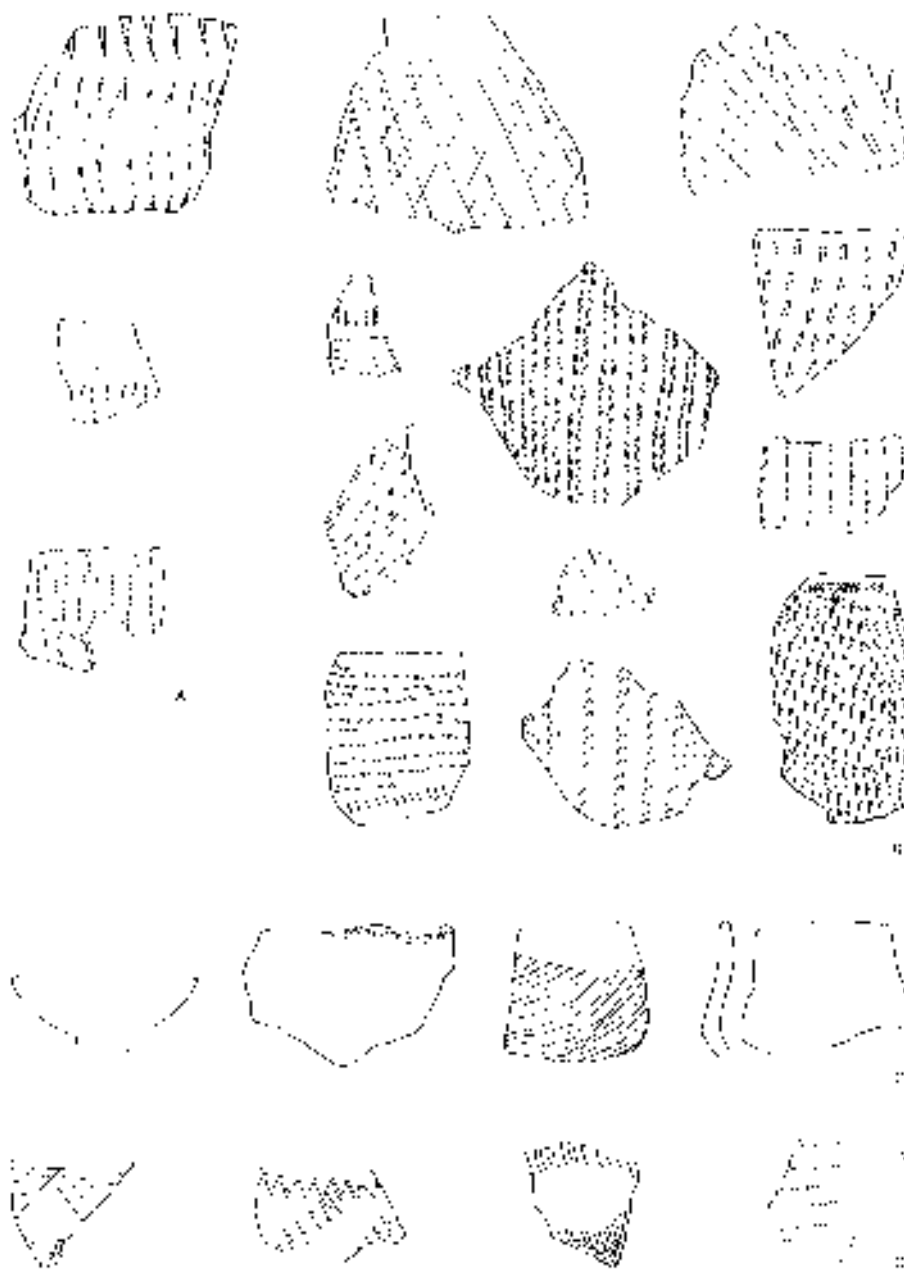
k pastevectví, velká neolitická sídliště byla opuštěna. Společnost se patrně vrátila od velkých centrálně organizovaných center zpět k rodově uspořádaným menším skupinám (SIMMONS 2000, 225), žijících také na menších sídlištích.

Vývoj v Anatolii od prekeramického neolitu do staršího chalkolitu (9000-5500 BC) vykazuje podobné znaky jako v Levantě. Lokality se zachovanými úplnými půdorysy domů zde byly analyzovány podle základních zvolených znaků podobným způsobem (CUTTING 2005). Trendy ve vývoji architektury směřují také zde od malých staveb k velkým. Rozdíly jsou mezi střední Anatolií, kde se postupně stavěly i domy s podlažím a vchodem ze střechy, a jihozápadní Anatolií, kde jednopodlažní domy s jednou místností byly nahrazeny velkými stavbami s členěným vnitřním uspořádáním. Pro vývoj v Anatolii je zdůrazňován význam regionálně odlišných vývojových trendů (CUTTING 2005, 142). Vedle aglomerovaných sídlišť existujících již od prekeramika, jako bylo Aşıklı, existovala v jihozápadní Anatolii sídliště s volnou zástavbou. Podobná volná zástavba se vyvíjela dlouhodobě a v různých variantách domovní architektury v prekeramickém sídlišti Çayönü. Aglomerovaná sídliště jsou výsledkem spíše společenských změn než výsledek nějakého standardního modelového trendu,

Archeologické výzkumy na Předním východě i v Anatolii poskytují dostatečná data o architektuře domů i jiných staveb, které lze využít právě při výkladu společenských změn v průběhu předkeramického a neolitického neolitu. Hlavními znaky jsou především tvar a velikost domů, jejich vnitřní členění, kde se nacházejí ohniště, pece, zásobní skřínky aj., nálezy movitých i nemovitých artefaktů často nacházené téměř in situ. K tomu přistupují ještě specifické podrobnosti, jakou jsou především úprava vchodu a zejména existence druhého podlaží, které je od konce prekeramického neolitu na většině staveb zcela běžné. Od těchto údajů je možno odvozovat interpretaci funkce staveb a rozlišovat vlastní obytný prostor od prostorů zásobních nebo pracovních. U patrových staveb jsou tyto prostory soustředěny obvykle v jednom půdorysu, v přízemí zásobní, v patře obytný a na střeše pracovní prostor (ÖZBAŞARAN 1998). Všechny tyto znaky dokládají nejen regionální a chronologické změny v uspořádání obytných a sídelních prostorů, ale také postupné přeměny neolitické společnosti. Celková tendence tohoto vývoje směřuje od individuálních samostatných hospodářství ke společenstvím úzce kooperujícím. Není vyloučeno, že taková společenství podléhají nakonec jednotnému vedení, které představuje nějaká vůdčí osobnost.

Artefakty v průběhu neolitizace

V jednotlivých vývojových úsecích neolitu se jakoby opakují formálně

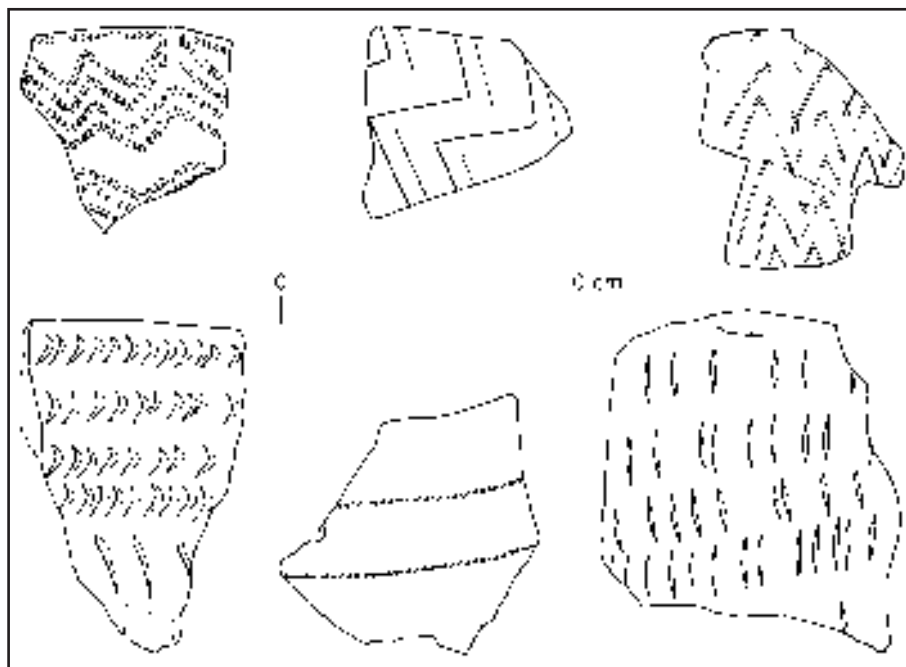

Obr. 21. 15 Východní adriatické pobřeží: A- Smilčič; B-Crvena Stijena; C-Zelena Pečina; D-
 jeskyně Vela (Podle Batovič 1959; Benac 1957a, 1957b; www...) Eastern adriatic coast: A-
 Smilčič; B-Crvena Stijena; C-Zelena Pečina; D-Vela cave (According to Batovič 1959; Benac
 1957a, 1957b; www...)

shodné projevy, hovoříme-li především o keramice, ale může to platit i o dalších kategoriích artefaktů. Charakteristickým rysem tohoto opakování je velký časový odklad řádově několika staletí, ale i odklad geografický mezi shodnými formami. V rámci keramické produkce sledujeme na prvním místě užitkové nádoby, které se ve většině neolitických kontextů chovají podobně a tudíž dovolují srovnání bez ohledu na vzdálená místa nebo časový odstup. Vedle toho jsou ovšem keramické výrobky, které již v nejstarší době mohly mít jinou než jen užitkovou funkci a vykazují proto odlišné trendy. Tyto trendy se týkají tvarů nádob, kdy se základní tři formy rozvíjejí v různých variantách. V profilaci nádob pozorujeme, že plynulé profily jsou nahrazeny hráněnými. Okruh technik výzdoby charakterizuje přechod od rytých technik k vypíchaným. Ornamentační motivy se z původně převažujících klikatek motivy mění v rekti- i kurvilineárními motivy v různém poměru, a to i v rámci malovaných výzdob. Podobné trendy se týkají i dalších detailů, jako je uspořádání výzdoby na těle nádob. Jiné artefakty vykazují rovněž odlišné trendy, na příklad architektura. Zcela odlišně se chová figurální plastika a další obrazové artefakty, jako obličejové nádoby, které v rituálních kontextech mohou zakonzervovat formální prvky po velmi dlouhou dobu.

Tvary neolitické keramiky se vyznačují v různých oblastech určitými vývojovými trendy. Keramické nádoby začínají v nejstarším období ještě koncem sedmého tisíciletí jako vývoj jednoduchých polokulovitých nádob, které tvarově imitují buďto kamenné nádoby nebo bílé zboží. Od počátku šestého tisíciletí se již setkáváme v keramické produkci s nejrůznějšími variantami tří základních tvarů: mis, případně misek na duté nožce, polokulovitých nádob včetně pohárů a konečně lahví nebo větších tvarů s vytvořeným hrdlem. V rámci velké variability keramické produkce vystupují v souborech, v nichž nabývají zcela specifických rozměrů i profilací typických pro každou lokalitu nebo jen ve vymezených regionech. Konkrétní variabilita tvarů je určována technologií, takže jednotlivé technologické třídy keramiky se vyznačují specifickými variantami základních tvarů. Tato variabilita odpovídá také společenské funkci nádob (VITELLI 1989). Platí to především pro oblasti s dlouholetou tradicí keramické produkce od Předního východu po Egejdu. Dále směrem do centra Evropy se tvarová specifika technologických tříd stírají a stejné tvary jsou vyráběny v různém provedení.

Všechny soubory neolitických tvarů spojuje hlavní charakteristika, kterou jsou jejich plynule profilované stěny, někdy esovitě prohnuté a někdy s různě tvarovaným ústím okrajů. Teprve od konce první poloviny šestého tisíciletí se v některých oblastech jižní i severní Levanty objevují tvary, které mají stěny hráněné, a to především u mis a pohárů. V Anatolii je nástup hráněných tvarů

Obr. 22. Trendy 04 Obličejové nádoby: 1- Yarim Tepe II (Munchaev-Merpert 1981; 2- Nea Nikomendea (Perlés 2001); 3- Achilleion IIIb (Gimbutas aj. 1999); 4- Ulucak (Öztan 2007); 5- Hacilar (Hansen 2007); 6, 7- Köşk Hüyük (Özdoğan – Başlegen 2007; Öztan 2007); 8- Anzabegovo (Gimbutas aj. 1999). (2,3,6 bez měřítka.) Sakçe Gözü I-III (6000-5300 BC) (According to Gartang 1937; Balossi-Rastelli 2006).

pozdější a odstupňován. V Egejidě jsou tvary s ostřejší profilací spojeny jen se zbožím Urfirnis v jižní části. V Thesálii a dále na sever se hráněné tvary vyskytují až ve druhé polovině šestého tisíciletí v okruhu Dimini a Vinča. V komplexu lineární keramiky nejsou hráněné tvary běžným výrobkem. Celkový trend ve změně profilace neolitických nádob nastupuje u nás až v průběhu starší vypíchané keramiky. Byl tak zpožděn o 300-500 let oproti Karpatské kotlině a o více než 1000 let ve srovnání s jižní Levantou.

V rámci výzdobných technik se projevil v menší míře na několika místech trend přechodu od ryté výzdoby k vypíchané prováděné střídavým vpichem pomocí vícehrtého kolku. Došlo k tomu již okolo roku 6000 BC na lokalitě Sakçe Gözü, kde rytí bylo nahrazeno vypichováním střídavými vpichy dvou a vícehrtého nástroje (Obr. 21). Technika je natolik shodná s technikou vypíchané keramiky u nás, že výsledný ornament je téměř identický. Liší se ovšem tvary, na kterých je aplikován, protože ty odpovídají lokálnímu vývoji. Technika se projevuje nikoliv však v celkovém množství keramiky, ale jen

v určitém procentu výzdoby. Starší je zde vleštování a vývojem prochází jako hlavní výzdobná technika malování ornamentů.

V jihovýchodním Turecku v oblasti Gaziantep z lokality Sakçe Gözü pochází typologická sekvence keramiky s výzdobou, která je v první fázi rytá s bílou inkrustací na černém leštěném podkladu, ve druhé fázi je aplikován střídavý vpich několikanásobným kolkem a ve třetí fázi tremolový vpich a vleštování (BALOSSI-RESELLI 2002, 262-263). Materiál, který pochází ze starších výzkumů J. Garstanga je jen typologicky přiřazen k posloupnosti Mersinu XXVII-XX (6200-5200 BC). Vedle jemné zdobené keramiky prochází celým vývojem nezdobené zboží organicky lehčené, v poslední fázi již malovaná haláfská keramika. Podobný vývojový trend změny výzdobné techniky sledujeme a na lokalitě Trasano, v jihoitalské oblasti Basilicata, kde je vznik vypíchané techniky ve druhé a třetí fázi doprovázen také vznikem malování (Obr. 22). To se odehrálo v průběhu první poloviny šestého tisíciletí asi mezi lety 6000-5300 BC (RADI 2002b, 695-705; 2002a). Zatímco v první fázi převládá zcela technika impresso s ojedinělým rytím, ve druhé fázi se objevuje malování a řady jednoduchých vpichů, nebo je impresso kombinováno s rytím. V třetí fázi se vedle malované výzdoby nacházejí řady jednoduchých tažených vpichů. V celé oblasti lze vznik vypíchaných linií vysvětlit vývojem z původních otisků mušlí kardiium. Při použití jiného kolkovacího nástroje než mušle je vypichovaná linie přirozeným rozvojem starší výzdobné techniky. V Karpatské kotlině je doložen střídavý dvojpich již v rámci impresso technik v kontextu s bíle malovanou starčevskou keramikou z lokality Mala Vrbica ve Vojvodině (SCHUBERT 1999, Tab. 23,2). Později se v období protolengyelu vyskytne vypíchaná technika v kontextu malované keramiky pozdně lineární tradice na lokalitě Brezovjlany.

Rytá ale především malovaná keramika Předního východu se vyznačovala bohatým rejstříkem výzdobných motivů, které zejména v mladším neolitu a na typické keramice haláfského období malovaném zboží střední Anatólie dosáhla svého vrcholu. Egejská a balkánská keramika staršího období byla ve srovnání s těmito oblastmi motivačně jednotvárnější. Především zde převažovaly rektilineární motivy. Spirála byla vzácná, objevila se znovu až na keramice starčevské, ale tam nedosáhla takového rozšíření. Se základními motivy nejstarší lineární keramiky je srovnatelná jen rytá výzdoba na keramice Ilipinaru ve fázi VA, která spadá ale již na konec předlineárního období ca k roku 5600 BC (THISEN 2001; CANeW 2006). V souboru, kde převažuje nezdobená keramika, je podíl ryté výzdoby velmi nízký. Ojediněle zde však sledujeme přítomnost motivů úsečky a oblouku, které jsou charakteristické pro nejstarší lineární keramiku (Obr. 12:D). Poprvé se

objevuje na keramice typu Bíňa-Bicske.

Typicky symbolické prvky seskelské keramiky jsou věčka a trojúhelníky, spojené s počtem tří. Bývají umístěn a na zvláštních místech nádob, pod uchem nebo jako centrální symbol, již na nádobě z fáze Ia v plastickém provedení. V mladších fázích se spojují v mnohonásobné klikatky. Zvláště charakteristický je motiv pilových zubů připomínající „*bird beak*“, což je vykládáno jako atribut ornitomorfního božstva (GIMBUTAS 1989, 223). Dalším prvkem je šachovnicovitá klikatka odvozená od „*ram horns*“.

V rámci vývoje lineární keramiky se projeví některé dlouhodobé trendy ve vývoji tvarů, techniky zdobení a uspořádání výzdobných motivů v různém časovém odstupu. K větší variabilitě základních tří tvarů došlo až v postlineárním období v rámci vypíchané keramiky. Totéž platí o přechodu od plynule profilovaných tvarů k hráněným profilům.

V Čechách došlo až po roce 5000 BC k přechodu od lineárně zdobené keramiky k výzdobě prováděné technikou vpichů, což navazovalo na změny ve tvarech nádob. Jemně rytá výzdoba byla nahrazena střídavým vpichem prováděným vícehrotými nástroji. Podobný trend jako na výše uvedených místech se zde projevil opět se zpožděním několika staletí a stěží mohou být tyto shodné formální projevy spojovány geneticky nebo jiným způsobem. Zřejmě nebyly vynalézány nezávisle, ale patří spíše ke společnému technologickému základu evropského neolitu, z něhož se určité prvky uplatňovaly nezávisle na daném kulturním kontextu.

Kromě výzdobných technik se v lineární keramice vyvíjí také uspořádání výzdobných motivů. V nejstarší převládají jednotlivé samostatné prvky, které jsou v klasickém období nahrazeny oběžnými ornamenty. V nejmladším období je jisté procento nádob zdobeno oběžným ornamentem pod okrajem. Stejný trend se odehrával v rámci vývoje starčevské keramiky, kdy ve spirálovém období jsou ornamenty vzájemně propojeny, později v lineárním období se tyto prvky objevují pod okrajem nádob. Časově je tento trend vzájemně srovnatelný.

7. Vznik lineární keramiky

Nejstarší horizont lineární keramiky zaznamenáváme zatím převážně v Transdanubii v bezprostředním sousedství starší starčevské keramiky, která v této oblasti je přitom doložena jen na 15 lokalitách na ploše 15 tisíc km² (KALICZ 1993, 87; 1995). Hustota nejstarších lineárních lokalit musela být také velmi malá, takže jsou zachycovány jen náhodně. Projekt, který měl zkoumat jen starolineární osídlení nakonec identifikoval z mnoha zkoumaných jen jednu, za to až na západní hranici rozšíření nejstarší lineární

keramiky (Schwanfeld: LÜNING 2005). Hustější síť osad vznikla až později jakoby ve druhé vlně neolitizace. Tento obraz je založen na typologii nejstarší lineární keramiky v kombinaci s radiokarbonovými daty (LÜNING 2005). Právě typologie zdobených nádob může být klamavá, protože tato výzdoba se vyvíjela velmi pomalu s nízkým gradientem změn (CLADDERS 2001), a to jak v prostoru tak i v čase, přestože celkový obraz může být dán jen současným stavem výzkumu (LENNEIS 2004a, 77). Předpokládáme-li, že po celou dobu nejstarší neolitizace středoevropského prostoru patrně zůstala část původního obyvatelstva žít v oblastech méně vhodných pro zemědělství nebo v zalesněných prostorech mezi ostrůvky neolitické společnosti, získá řada indicií svoje opodstatnění.

Lineární keramika se měla podle původních teorií z poloviny dvacátého století objevit jako projev alochtonního vývoje v Karpatské kotlině paralelně jak na východě jako pozdější alföldská lineární keramika, tak i na západě jako pozdější notová lineární keramika, za hranicemi krišské a starčevské keramiky, a to v období protolineární keramiky. Na východě tento proces představují nálezy Michalovce-Hrádok, na západě Žopy (LICHARDUS 1972, 3). V souboru východní protolineární keramiky převažuje hrubá prstovaná keramika (93%) nad omezeným množstvím jemné (7%) černě malované keramiky, kterou lze odvodit přímo z malované krišské (LICHARDUS 1972, 10). K tomuto procesu mělo dojít, když se určité skupiny obyvatelstva z jižní krišské oblasti přesunuly během vývoje na sever do „...neosídlených sprašových oblastí...“, (LICHARDUS 1972, 12).

Podobně se měla krišská kultura podílet i na vzniku západní lineární keramiky, který se odehrál ale na severu Transdanubie za hranicí Starčevské kultury. Na základě posledních výzkumů však s tímto pojetím nesouhlasí A. Whittle, který podíl krišské keramiky na vzniku západní lineární keramiky zcela vylučuje vzhledem k situaci z výzkumu Ecségfalva 23 (WHITTLE 2007, 752). Západní lineární keramika převzala během existence Starčeva zhruba v době Starčevo spiráloid B1 jeho spirálové ornamenty (LICHARDUS 1972, 15), kdy nositelé této fáze při hledání nových sídelních prostorů dosáhli až do Slovenského krasu. Samostatná západní lineární keramika měla před sebou „volné“ prostory dále na západ, aby převzala hlavní úlohu při neolitizaci střední Evropy (LICHARDUS 1972, 15).

Hlavní argumenty pro zcela opačnou představu autochtonního vývoje lineární keramiky shrnul J. Kind (1998): 1. starčevské prvky v keramice by měly být vzácnější směrem na západ; 2. nejstarší lineární má být všude stejně stará; 3. kamenné nástroje vykazují lokální mesolitickou tradici; 4. neolitické hroty šípů dosvědčují také lokální tradici; 5. lovná zvěř na neolitických

sídlíštích připomíná mesolitické složení; 6. v obsahu domácí zvěře převažuje kráva.

Diskuse k některým uvedeným bodům je nesouhlasná, zejména k bodu 3, protože výroba kamenných nástrojů má přímou vazbu na nejstarší neolit JV Evropy (LICHARDUS-ITTEN - LICHARDUS 2003, 71 podle KACZANOWSKA 2001). Jiná studie, zabývající se čepelovou technologií a surovinovou základnou štípané industrie v nejstarší lineární, však dospěla k odlišnému závěru, že tato technologie není tradicí z časného neolitu Balkánu. Odpovídá spíše modelu, kdy se starčevské ženy provdávaly do lokálního mesolitického prostředí, kde tím nenarušily výrobní tradice dosud užívané muži (MATEICIUCOVÁ 2003, 315; 2004).

K bodu 4 se uvádí námitka, že morfologické podobnosti v obsahu štípané industrie neznamenají genetické spojitosti, ale jsou založeny na všeobecném kulturně historickém vývoji, který také na Předním východě lze vztahovat až k mesolitu. Morfologické tradice jsou silnější v západní oblasti lineární keramiky (GRONENBORN 1997), kde jsou doloženy kontakty s neolitem ve Středomoří (LICHARDUS-ITTEN - LICHARDUS 2003, 72). Podobně to platí i o trapezových šípkách, které se sporadicky objevují ve vývoji neolitu JV Evropy i v pozdější době a které nutno považovat za účelové formy bez genetických souvislostí (LICHARDUS - GATSOV - GUROVA - ILIEV 2000). Na druhé straně jsou ale všeobecně trapezy považovány za charakteristiku mladého mesolitu nejen ve střední Evropě, také u nás v severních Čechách (SVOBODA 2003, 83). Na nejstarších sídlíštích jsou doloženy především ve variantě dlouhých trapezů na sídlíšti Wien - Brunn 2a. Později ve variantě širokých trapezů se nacházejí i na poněkud mladším pohřebišti ve Vedrovicích (MATEICIUCOVÁ 2003, 99). Přestože nevystupují ve velkých množstvích, není jejich mesolitická geneze zpochybňována, jak o tom svědčí i lovecká výbava pohřbu ze Schwanfeldu (LÜNING 2005, 54).

Čepele byly ve střední Evropě odštěpovány převážně pomocí prostředníku, což je technika neznámá ve Středomoří nebo na Blízkém východě (MATEICIUCOVÁ 2003, 305). Z toho autorka odvozuje, že na jihovýchodě Evropy existovaly různé technologické tradice, takže neolitizace střední Evropy nebyla jednotná a lokální mesolitické obyvatelstvo hrálo při tom významnou úlohu. Podílelo se jak na vzniku křišské tak zřejmě i starčevské keramiky. Vztahy s Balkánem byla zprostředkovány výměnou surovin a hotových výrobků a podunajská tradice čepelové technologie má tudíž původ v mladším mesolitu (MATEICIUCOVÁ 2003, 308). Lze předpokládat, že obchod se surovinou se datuje již od předneolitického období (TANGRI 1989).

Podobně jsou mesolitické tradice dokládány v užívání surovin štípané industrie především v oblasti severní Karpatské kotliny, kde je doložitelná tradice obsidiánu na severovýchodě a na severozápadě karpatského radiolaritu typu Szentgál (MATEICIUCOVÁ 2003, 309). Jeho používání pokračuje i ve fázi Wien-Brunn 2a (STADLER 2005). Takto je doloženo kontinuální působení lokálního obyvatelstva v rané etapě formování lineární keramiky. Podobně v okruhu surovin broušené industrie lze již dnes doložit rychlé rozšíření matabazitů z regionu Jizerských hor v celé starolineární oblasti Čech do příhraničních území v okolí (ŠÍDA - PROSTŘEDNÍK 2007). Mechanismus tohoto šíření byl však jiný než v prvním případě, protože mladý mesolit nezná až na výjimky broušené nástroje. Pokud byly zdroje této suroviny známy již v předlineární době, není zatím zcela jasné, k čemu by byla využívána. Nelze také vyloučit, že nálezy ojedinělých broušených nástrojů mimo neolitickou sídelní oblast mohou dokládat kontakty s lokálním mesolitem. Taková situace je doložena na západní hranici v Nizozemí, kde zřejmě broušené sekery hrály roli prestižních předmětů v mesolitickém prostředí (VERHART - WANSLEEBEN 1997). Datování našich nálezů je přijímáno jako neolitické z typologických důvodů, ale pokud bychom přijali podobnou představu, potom by předneolitické datování nebylo možno vyloučit.

Zatímco v oblasti vzniku nejstarší lineární keramiky, tj. v oblasti severní Transdanubie, lze hovořit o kontinuitě štípané industrie, neplatí to o keramických nádobách a pravouhlých domech s kůlovou konstrukcí. To jsou dvě artefaktální charakteristiky nejstarší lineární keramiky, které nemají dosud žádné doložitelné předlohy v okruhu předpokládaného domácího osídlení. Podstatný rozdíl v mobilitě lovecko-sběračských a zemědělských společností omezoval možnou shodu v těchto artefaktech. Dosud se soudilo, že mobilní společnosti nemohou vyrábět keramiku, protože pro to nemají vhodné společenské podmínky a že ji ani nemohou využívat vzhledem k její hmotnosti a rozbitelnosti. Keramika byla však vyráběna již mnohem dříve v předneolitickém období od pozdního paleolitu v rozsáhlé eurasijské oblasti od Číny (po roce 16000 BC) až po Ukrajinu (po roce 8000 BC), ale ve střední Evropě není zatím v tomto pozdněpaleolitickém kontextu doložena.

Keramika z mladšího paleolitu a mesolitu Eurasie se vyznačuje většinou jednoduchými kotlovitými tvary se zúženým dnem. To je dokladem stavění nádob na oheň mezi velké kameny, což svědčí o specifickém způsobu tepelné přípravy stravy. Její výzdoba není dlouho příliš variabilní a omezuje se na otisky různých vícehraných předmětů. Podobná keramika se nachází také v rozsáhlé oblasti subsaharské Afriky, kde je dávana do souvislosti s poměrně

rychlým přechodem tamějších společností od lovu a sběru k pastevectví někdy v průběhu desátého tisíciletí BC.

Předlohy nejstarší lineární keramiky jsou hledány v kontaktní zóně na severní hranici rozšíření starčevského komplexu. Na řadě lokalit se nacházejí keramické soubory, jejichž kulturní příslušnost je přinejmenším diskutovatelná, kromě jiných například Sármeillék (KALICZ 1995). Naposledy označuje autor výzkumu ve Wien-Brunn keramiku z nejstarší fáze 2a jako starčevskou na základě tvarů a absence lineární výzdoby a srovnává ji s obdobím pozdního Starčeva (STADLER 2005, 270). Rozpětí radiokarbonových dat pro tuto fázi sídliště nedovoluje přesnější datování, ale z průměru dat lze je zařadit zhruba k roku 5600 BC. Zástavba sídliště má již stejný charakter jako v lineární keramice, domy jsou umístěny v řadách vedle sebe a byly zřejmě představovány. Půdorysy konstrukcí jsou lemovány stavebními jámami a mají vnější základové žlaby. To jsou znaky doložené také na lokalitě Pityérdomb (BÁNFFY 2004), kde je lineární výzdoba v omezeném počtu i na keramice. Brunn 2a má keramiku i štípanou industrii poněkud odlišného charakteru než v pozdějších fázích. Ale ve tvarech vyskytuje již především široká mísa se zalomeným tělem, což je pro nejstarší lineární (CLADDERS 2001) keramiku typické. Pro kulturní určení je tedy otázka, zda se jedná ještě o starčevskou nebo lineární keramiku. Vzhledem k situaci, která dokládá nově založené sídliště s dlouhodobým trváním, tedy stejným charakterem jako jsou jiná starolineární sídliště, lze soudit, že se jedná již o starolineární sídliště.

Z našeho metodického pohledu očekáváme při vzniku nové kultury stále jakási přechodná období, v tomto případě celého neolitu hledáme nějaké přechodné tvary a výzdobu. Situace na sídlišti Brunn 2a lze však vysvětlit jednoduše tak, že v době konstituování nového kulturního komplexu byla prostě vyráběna keramika dosud používaná jinde. Přechodné období je tedy charakterizováno nikoliv přechodnými tvary a výzdobou podle našeho pojetí typologického vývoje, ale prostě jakýmsi obsahem půl na půl. Kdybychom použili výše citovaný model pro technologii štípané industrie, lze si představit scénář, kdy keramiku vyráběly ženy, které pocházely ze starčevského kulturního komplexu. Pokud se provdávaly do místních předneolitických společností za severní hranicí starčevské kultury, vyráběly v první fázi keramiku, jak byly dosud zvyklé. Teprve postupně vytvářely nový keramický styl nejprve ve výzdobě, kde zřejmě starčevské ornamenty malované před vypálením byly nahrazeny rytými, možná barvenými až po vypálení. Později se změnám přizpůsobily i tvary keramiky.

Na výskytu vnější úpravy hrubé keramiky je založena také podrobná

chronologie nejstaršího stupně lineární keramiky na Slovensku. V nejstarší fázi (Nitra) tato druhotná úprava chybí, v následující fázi (Hurbanovo) jsou typické otisky prstů jak plošně tak i v liniích a ve třetí fázi (Bíňa) je typický *Schlickbewurf* a prstované kanelování. V poslední fázi (Milanovce) opět tyto úpravy mizí, zůstává jen mírné zahlazování povrchu, které vytváří jakoby mělké prstované kanelury (PAVÚK 1980, 42-46). Na základě paralel s výskytem keramiky s prstovými otisky a kanelovaným nátěrem synchronizuje autor stupně Nitra a Hurbanovo se Starčevem Linear B-Spiraloid A a fázi Bíňa se Starčevem Spiraloid B (PAVÚK 1980, 62-63). To všechno za předpokladu, že aplikované techniky, jako je úprava povrchu na hrubé keramice vystupují v různých kulturách v jedné časové rovině, což ale nemusí být vždy splněno. Zejména v geneticky následných kulturách nelze vyloučit, že uvedené technologické trendy mohly být právě časově posunuty. Jestliže se barbotino kvantitativně vyvíjí od stupně Linear A do stupně Spiraloid B, potom je otázkou se kterou fází tohoto vývoje je možno synchronizovat podobný prvek v jiném kulturním prostředí. Kdyby s maximálním podílem výskytu, potom by to bylo se stupněm Spiraloid A, nebo s počátkem, potom se stupněm Linear A. Zřejmě má typologická synchronizace svoje problémy, přestože základní vývojové trendy byly zaznamenány správně.

Při genezi lineárního komplexu je řešena otázka, odkud se vzaly předlohy pro charakteristickou architekturu. Byly hledány v nálezech kúlových staveb v okruhu křišské kultury, které jsou však zcela ojedinělé a jimž podobné v okruhu starčevské kultury zcela chybí. Snahu rekonstruovat stanová obydlí nad půdorysy jámových komplexů (MINICHREITER 2001) je nutno považovat za přinejmenším opožděnou. Staroneolitická architektura v Karpaté kotlině by měla navazovat na architekturu Balkánu, kterou charakterizují většinou menší hliněné stavby s dřevěnou konstrukcí vesměs pravoúhlého půdorysu (LENNEIS 1997). Někde se zachovaly jejich destrukce v případě, že stavby byly spáleny (Ecségfalva 23: WHITTLE 2007, 144), ale podrobnosti o jejich velikosti a tvaru chybí. Zřejmě je jedině, že se liší od staveb lineárního komplexu jak na západě, tak i na východě. Přitom starolineární domy se vyznačují určitými výraznými konstrukčními charakteristikami, mezi které patří především postranní žlábký a slabší kúlová konstrukce než v pozdějším vývoji (PAVLŮ 2000).

Ze starčevské oblasti v Transdanubii nejsou žádné domy známy, soudí se proto, že to byly malé povrchové stavby, které se nedochovaly (KALICZ 1993, 87). Teprve s nejstarší lineární keramikou se objevují typické půdorysy obdélníkových velkých staveb, na jihozápadě v Szentgyörgyvölgy-

Pityerdomb (BÁNFFY 2000a, 176; 2000b) na severozápadě ve Wien-Brunn (LENNEIS 2004b, 151). Zde jsou již domy seřazeny v celé konfiguraci, která odpovídá jejich krátkodobému vývoji a přestavbám a vytváří celkový obraz charakteristický pro pozdější dlouhodobá neolitická sídliště ve střední Evropě. Domy nejstarší lineární keramiky mají svébytné konstrukční charakteristiky, které se liší od domů v klasickém období lineární keramiky. Odlišnosti jsou pozorovány v rozměrech, tvaru, orientaci, vnitřním uspořádání konstrukce, hloubce kúlových jamek, středové konstrukci a především doplněním pětiřadé konstrukční soustavy kúlů o vnější úzké žlábky. Tato rozdíly jsou podstatnější než při srovnávání nejstarších lineárních domů a domů z jihovýchodu Evropy (STÄUBLE 2005, 214).

Předlohy pro další jevy zejména společenskou organizaci a ideologii hledáme mezi archeologicky doložitelnými artefakty ještě obtížněji. Nejstarší lineární keramika nezná až na výjimky lidské pohřby a společenská organizace, kterou můžeme sledovat zčásti podle dispozice domů, můžeme genealogicky hledat obtížně vzhledem k výše uvedenému nedostatku údajů v Karpatské kotlině. Proto je nutno použít geograficky i časově vzdálenějších dat, jejichž aplikace je ovšem méně průkazná. Ideologické poměry může napovídát situace ve figurální plastice, přestože ve středoevropském neolitu to není artefakt masový. Přesto lze ve vývoji sledovat proměnlivé poměry antropomorfní a zoomorfní plastiky, což je považováno za doklad převládajících různých ideologických představ. Vedle toho studium osobních ozdob a vybavení nacházených v hrobech vedlo k závěru, že autochtonní populace dlouho přežívaly (LENNEIS 2007, 136).

Hovoří se o velmi rychlém obsazení velkých prostor ve střední Evropě po prvních projevech lineární keramiky v severní Transdanubii, což bylo jedním z hlavních argumentů kolonizační teorie alochtonního vzniku lineární keramiky. Na druhé straně je prostor jejího rozšíření srovnáván s téměř shodným rozšířením předcházející mesolitické kultury Beuronien (KIND 1998). Není vyloučeno, že archeologicky sledujeme jen závěr dlouhodobějšího procesu, během něhož se rozptýlené osídlení mladomesolitických společností transformovalo ideologicky a nakonec i hospodářsky a kulturně, a to nikoliv ve všech regionech se stejnou intenzitou. Relativní rychlost rozšíření na velkém prostoru může být dána právě tím, že tento prostor se oproti předchozímu osídlení prakticky nezměnil. Jen se v něm jakoby náhle archeologicky projeví všechny nové charakteristické prvky. Nelze také vyloučit, že jen část původního obyvatelstva přešla k zemědělství a usedlému sídlení. Je možno, že již od počátku neolitu některá společenství lovců a sběračů přecházeli postupně

k pastevectví, aniž museli příliš změnit svoje dosavadní zvyky využívání krajiny a sídlení.

Neolit na počátku lineární keramiky

Domy jsou důležitým svědkem společenské organizace a svědčí na počátku nového archeologického komplexu a změnách, k nimž došlo na území střední Evropy na konci starého neolitu v Karpatské kotlině. Stavby vyžadovaly nezbytnou spolupráci všech členů rodiny případně i dalších příbuzných, kteří sdíleli jednu lokalitu. Odpovědnost za konstrukci domu ležela na členech jedné rodiny. Přestože nelze předpokládat, že by to byli specialisté na stavební techniku, doložené konstrukce z nejstarší lineární keramiky svědčí o jisté stavitelské tradici (LENNEIS 2004b). Archeologicky se zatím projevuje jako náhlý jev bez předchozích předloh, a to jak v centrální Evropě, tak v sousedních oblastech. Na druhé straně vznik určitého typu základní konstrukce domu dokládá také intenzivní komunikaci uvnitř společenství v různých regionech. To bylo podmíněno samozřejmě usedlejšími zemědělským hospodářstvím.

Nejstarší sídliště byla zastavěna několika domy, i když nevíme, jak velká byla na samém počátku. Nelze vyloučit samoty s jedním domem, ale doloženy jsou zatím lokality se dvěma domy, které byly přestavěny zřejmě ve více fázích, na příklad Turnov-Maškovy zahrady (BLÁHOVÁ - SKLENÁŘOVÁ - PROSTŘEDNÍK 2007, 22). Sídliště s více domy a mnohonásobnějšími přestavbami jsou spíše výjimkou jako WienBrunn 2a (STADLER 2005). Záviselo to zřejmě od velikosti původního společenství, z kolika rodin se skládalo. Mohlo patrně docházet i k jisté kumulaci rodin, které se předtím pohybovaly v určitém regionu a které byly do určité míry svázány pokrevním příbuzenstvím. Vznik sídlišť je důsledkem přechodu od mobilního způsobu života k usedlému, který ovšem mohl trvat různou dobu. Využívání skalních převisů, například v severních Čechách, patrně pro jiné účely než bylo stabilní obývání, není v nejstarší lineární keramice doloženo. Po mladomesolitické fázi se nálezy v těchto neobvyklých polohách obnoví opět v klasické lineární keramice a více i v pozdějším období s vypíchanou keramikou (SVOBODA 2003).

Z vývoje jednotlivých regionů, pokud v nich můžeme sledovat právě ty počáteční fáze osídlení, se ukazuje, že od počátku byl zaujímán jedním nebo jen několika málo domy nejen prostor v nejbližším okolí, ale zároveň tato malá společenství ovládala celý mikroregion, obvykle povodí menšího toku. Dokládá to velmi nízká hustota nejstaršího lineárního osídlení, která nejspíše kopíruje původní způsob využívání krajiny. Společnost tvoří početně omezené rodiny, které v určitém okruhu vzájemně kooperují a ve vymezeném

prostoru komunikují s podobnými celky. Tímto způsobem, jestliže komunikace navazovala na rozsah a způsob z dřívějšího lovecko-sběračského období, je možno vysvětlit rychlé rozšíření jak keramiky tak stavebních dovedností.

Výše jsme poukázali na vývojové trendy v rámci keramické produkce, které představují tendence k formování hráněných tvarů, přechod od ryté techniky výzdoby k vypíchané a malované, nebo zcela detailně posun motivů hlavního ornamentu do pásu výzdoby pod okrajem. Tyto trendy se projevíly však až v průběhu vývoje lineárního komplexu nebo ještě později v postlineárním vývoji. Podobné trendy se projevíly na jiných místech již dávno předtím nebo ještě i v době předlineárního horizontu. Příčiny jejich opakování během konstituovaného neolitického komplexu ve střední Evropě, můžeme pouze hypoteticky předpokládat. Můžeme ale zároveň pozorovat, že vývoj neolitických společností v oblasti vnitřní neolitizace na Předním východě vytvářel postupně velmi obsáhlý soubor neolitických technologií, které zahrnovaly neustále rozšiřující a vyvíjející se okruh výroby všech artefaktů, jenž je jinde nazýván jako všeobecný předovýchodní základ (PERLÉS 2005). Z něho se inspirovaly jiné společnosti v oblastech vnější neolitizace, a to v průběhu celého vývoje. Tyto technologie tam byly potom aplikovány v různých variantách podle potřeb místního osídlení.

Postupná akumulace neolitických technologií, jejichž počátky spadají do epipaleolitického období, trvala asi do počátku sedmého tisíciletí. Řádově po roce 7000 BC lze sledovat počátky vnější kolonizace, nejprve na ostrovech východního Středomoří (Kypr, Kréta) a potom v Egejidě a dále na evropském kontinentu. Během následujícího tisíciletí byly neolitické technologie přejaty některými společenstvími u nás. Zprostředkující úlohu mohli sehrát i obyvatelé jiných evropských regionů. Celá řada kulturních projevů lineární keramiky je zřejmě původním zpracováním prvků inspirovaných vzdálenějšími předlohami bez jednoznačné bezprostřední souvislosti. K neolitu jednotlivých regionů vždy najdeme dále na jihovýchod určité předlohy. Časový odklad konkrétních projevů například v keramice a její výzdobě nelze vysvětlovat jen určitým konzervatismem neolitických společenství. Museli bychom připustit, že existovaly dlouhodobé tradice, které si tato společenství mezi sebou předávaly a jejich formu uchovávali si dovedeme jen stěží představovat.

Proč v oblastech vzdálených od předovýchodních území postupně docházelo k omezování původního technologického celku zbývá vysvětlit. Jedním z pokusů o vysvětlení byla již dříve formulovaná téze o periferizaci vývoje. Ta předpokládala, že kolonisté přicházející s vyspělejší neolitickou

kulturou postupně z Předního východu do jihovýchodní Evropy a dále až do našich zemí, ztráceli se vzdáleností řadu kulturních prvků a výsledkem byla potom zjednodušená forma neolitické kultury. Prvky především ve výzdobě keramiky pocházející z území, kde byly aktivně rozvíjeny, se dostávají do vzdálených oblastí jako tradice, která je tam stereotypně opakována (SOUDSKÝ 1951, 137). Tato teorie byla založena na tehdejšímu stavu chronologického systému, v němž byly srovnávány prvky, které dnes odděluje více než jedno tisíciletí, jako je Amuq A (7000-6300 BC) v severní Levantě a starolineární horizont (5700-5500 BC). Připustíme-li aktivní úlohu domácího obyvatelstva u nás a ve střední Evropě, lze soudit, že se pouze inspirovalo vzdálenějšími předlohami, ale zpracovávalo je ve vlastním pojetí.

V lokálním prostředí jihovýchodní a centrální Evropy vznikaly v průběhu vnější neolitizace nové varianty neolitických technologií odpovídající úrovni a schopnostem místních obyvatel. Po formální stránce se potom podobaly více staršímu stupni neolitických technologií než současné úrovni. Příkladem může být hrubá keramika s organickým lehčivem v nejstarším lineárním stupni, která byla zřejmě převzata z oblasti Starčeva, ale v době, kdy na Předním východě se již vyráběla dokonalá haláfská keramika, nebo v jižní části Egejidy leštěná keramika s vlešťovanými vzory. Přitom organická příměs má v Levantě místo dávno předtím ve spojitosti s bílým zbožím a krátce na to jen v malém procentu hrubé keramiky.

Řada dalších projevů zejména architektura jsou nejspíše místním projevem individuální aktivity původních obyvatel vytvářejících vlastní společenské prostředí v trvalejších domech případně celých seskupeních těchto domů. Pětiřadé kulové konstrukce dlouhých domů se objevují na východním Balkánu a v Potisí až v mladším neolitu. Jakoby si braly za předlohu stavební techniky ze střední Evropy, tedy z opačného směru, než bylo dosud předpokládáno pro šíření novinek nebo neolitických vynálezů. V nejstarší lineární keramice nenajdeme spolehlivé předlohy v Transdanubii, kde měla lineární keramika vznikat. Může to být dáno i dosavadními technikami terénního výzkumu, které skutečné půdorysy domů zatím neodhalily. Výjimkou je torzo domu ze Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb (BÁNFFY 2000a; 2004). Povědomí vzdálených předloh z počátků keramického neolitu mohlo být předlohou pro model z Bylan (PAVLŮ 2005). Byl by to příklad uchování tradice přes více než jedno a půl tisíciletí. Pokud by se to potvrdilo, museli bychom podobně hodnotit i výskyt jiných artefakturních neolitických předloh.

Zůstaly prvky kultovního prostředí, které nejpřesněji kopírují vzdálené předlohy, což koresponduje s přirozenou konzervativností rituálů

a náboženských představ. V této sféře nás dlouhodobost tradice nepřekvapuje a je našemu současnému myšlení pochopitelná. Za předpokladu, že vše se uchovávalo ústní tradicí, musíme však připustit, že informace mezi generacemi i regiony se přenášely ve značně zkrácené podobě s řadou mylných výkladů ve srovnání s významy, které měly tyto artefakty na původním místě. Proto chápeme celý soubor neolitických technologií jako především funkčně strukturovaný. Jeho přenos ale podléhal velkým změnám v důsledku přirozených omylů a nedorozumění. Takže například to, co mohlo být na počátku konkrétním zobrazením rodového mýtu v Çatal Höyüku se na konci a po několika staletích ve srovnatelné formě stalo třeba nádobou používanou při iniciačních obřadech (SOUDESKÝ-PAVLŮ 1966).

Neolit nelze nyní chápat jako jednotný soubor kulturních prvků počínaje způsobem obživy, přes způsob sídlení až po mytické představy včetně pohřbívání, který by byl převzat nebo přenesen k nám z určité nebo vzdálenější do oblastí jako celek. Mnozíci se informace z Předního východu svěřují o tom, že neolitické technologie vznikaly postupně již v postpaleolitickém období na různých místech v soběstačných společenstvích a rozšiřovaly se různou formou komunikace mezi nimi (ASOUTI 2006). Dlouhodobý vývoj těchto malých a zpočátku izolovaných společenství vedl nejen k jejich dalšímu rozvoji, ale někdy i k regresnímu vývoji (KÖHLER-ROLLEFSON 1992), který je nutit vracet se původnímu způsobu obživy. Podobné situace se opakovaly i dalších oblastech, kde byly neolitické technologie přejímány (BÁNFFY 2006). V centrální Evropě vzniká koncem první poloviny šestého tisíciletí zdánlivě jednotná kultura nejstarší lineární keramiky, v níž ale při podrobnějším pohledu můžeme vysledovat podobná lokální společenství jako kdysi na počátku v Levantě a jihovýchodním Turecku.

Proto lze středoevropský neolit, zastoupený na počátku nejstarší lineární keramikou, považovat jednoznačně za svébytný projev domácího prostředí. Vývoj v předlineárním horizontu na našem území vyústil v jakousi kompilaci vybraných prvků z celého souboru neolitických technologií z území již neolitizovaných. A to nejen z Předního východu, ale i z ostatních oblastí. Nová soustava neolitických technologií se přizpůsobila domácímu prostředí a zůstala potom podmíněna i omezena danými schopnostmi domácího obyvatelstva.

Lze předpokládat, že jen část původního obyvatelstva převzala zemědělský způsob obživy a sídlení, zatím co druhá část se spokojila ještě dlouhou dobu s původní lovecko-sběračskou obživou. Obě mohly kooperovat z různých regionů, například na jedné straně z úrodného Polabí a na druhé

straně z méně pro obilnářství vhodných jižních nebo severovýchodních Čech. Můžeme zatím jen spekulovat do jaké míry již v nejstarším období poloviny šestého tisíciletí došlo u nás i k jiné specializaci některých společenství, jako je pastevectví nebo těžba kamenných surovin. K obojímu nebylo nutno zakládat osady s dlouhými domy, jaké známe s lineární keramikou, a proto se příslušné archeologické doklady nemusí příliš lišit od předcházejícího období. Podobné specializace, kooperace a dokonce i spoluzítí na jednom sídlišti někde v jiných oblastech Předního východu a Evropy již zřejmě existovaly. Odpověď na úvodní otázku je proto mnohem komplikovanější, i když nikoliv konečná.

Literatura

- ABAY, E. 2005: Neolithic settlement at Ulucak and its cultural relations with neighbor regions in Western Anatolia. *BYZAS* 2, 75-84.
- AKKERMANS, P. M. M. G. 1996: Tell Sabi Abyad: The late Neolithic settlement. Report on the excavations of the University of Amsterdam (1988) and the National Museum of Antiquities Leiden (1991-1993) in Syria. Istanbul: Nederlands Inst.
- AKKERMANS, P. M. M. G. - CAPPERS, R. - CAVALLO, C. - NIEUWENHUYSE, O. - NILHAMN, B. - OTTE, I. 2006: Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad. *American Journal of Archeology* 110, 123-156.
- AKKERMANS, P. M. M. G. - SCHWARTZ, G. M. 2009:⁵ The Archaeology of Syria. From Complex Hunter-gatherers to Early Urban Societies (c. 16,000-300 BC). Cambridge: Univ. Press.
- AKSOY, B. 1998: A Brief Survey of the Halaf Culture. In: Arsebuk, G. - Mellink, M. J. - Schirmer, W. (eds.): *Light on Top of the Black Hill. Studies presented to Halet Çambel*, 15-24. Istanbul.
- ALRAM-STERN, E. 1996: Die ägäische Frühzeit 2. Veröffentlichungen der österreichische Akademie der Wissenschaften, 567-580.
- ALT, K. W. 2005: Biomolekulare Archäometrie des Neolithikums. Neue Wege zu alten Zielen - eine Projektbeschreibung. In: Lüning, J. - Frirdrich, Ch. - Zimmermann, A. (eds.), *Die Bandkeramik im 21. Jahrhundert. Symposium Brauweiler 2002*, 217-236. Rahden/Wesfl.: Marie Leidorf.
- ARBUCKLE, B.S. - ÖZKAYA, V. 2006: Animal exploitation at Körtik Tepe: An Early Aceramic Neolithic site in southern Turkey. *Paléorient* 32/2, 113-136.
- ASOUTI, E. 2006: Beyond the Pre-Pottery Neolithic B interaction sphere. *Journal of World prehistory* 20, 87-126.

- AURENCHE, O. - CAUVIN, J. - CAUVIN, M.-C. - COPELAND, L. - HOURS, F. - SANLAVILLE, P. 1981: Chronologie et organisation de l' espace dans le Proche-Orient de 12000 a 5600 avant J.C. In: Cauvin, J. - Sanlaville, P. (eds.) 1981: Préhistoire du Levant. Chronologie et organisation jusqu' au VIe millénaire, 571-602. Paris: CNRS.
- AURENCHE, O. - GALET, P. - RÉGAGNON-CAROLINE, E. - ÉVIN, J. 2001: Proto-Neolithic and Neolithic Cultures in the Middle-east - The Birth of Agriculture, Livestock Raising, and Ceramics: A Calibrated ¹⁴C Chronology 12,500- 5500 cal BC. Radiocarbon 43/3, 1191-1202.
- BALKAN-ATLI, N.- CAUVIN, M. -C. 2007: Das Schwarze Gold der Steinzeit. Obsidian in Anatolien. In: Lichter C. (ed): Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit, 207- 213. Karlsruhe: Badisches Landesmuseum.
- BALOSSI-RESELLI, F. 2006: The Development of „Cultural Regions“ in the Neolithic of the Near East. The „Dark Faced Burnished Ware Horizont“. Oxford. BARi 1482.
- BÁNFFY, E. 2000a: The Late Starčevo and the Earliest Linear Pottery Groups in Western Transdanubia. Documenta Praehistorica 27, 173-185.
- BÁNFFY, E. 2000b: Neue Daten zur Entstehung der Bandkeramik. In: Hiller, S. - Nikolov, V (eds.), Kranovo Bd. III. Beiträge zum Neolithikum in Südost Europa, 375-382. Wien: Phoibos Verlag.
- BÁNFFY, E. 2004: The 6th Millenium BC boundary in Western Transdanubia and its role in the Central European transition (The Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement. Varia Archaeologica Hungarica 15.
- BÁNFFY, E. 2006: Eastern, Central and Western Hungary - variations of Neolithisation models. Documenta Praehistorica XXXIII, 125-141.
- BANNING, E. B. 2007: Wadi Rabah and Related Assemblages in the Southern Levant: Interpreting the Radiocarbon Evidence. Paléorient 33/1,77-101.
- BAR-YOSEF, O. - BELFER-COHEN, A. 1992: From Foraging to Farming in the Mediterranean Levant. In: A. B. Gebauer - T. D. Price (eds), Transition to Agriculture in Prehistory, 21-48. Madison
- BATOVIĆ, Š. 1959: Neolitsko naselje u Smilčiću. Diadora 1, 5-26 (Zadar).
- BENAC, A. 1957a: Crvena stijena (I-IV stratum). Glasnik Zemaljskog Muzea Sarajevo Arh. 12, 19-50.
- BENAC, A. 1957b: Zelena Pečina. Glasnik Zemaljskog Muzea Sarajevo. N.S. 12, 21-64.
- BERNDECK, R. - POLLOCK, S. 2003: The Biography of an Early Halaf village: Fistikli 1999-2000. Ist. Mitteilungen 53, 9-77.
- BIÇAKÇI, E. 2007: Tepecik-Çiftlik. In: Lichter, C. (ed.), Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit, 135-138. Karlsruhe: Badische Museum.
- BIÇAKÇI, E.- ALTINBILEK-ALGÜL, Ç. - BALCI, S. - GODON, M. 2007: Tepecik - Çiftlik. In: Özdoğan, Mehmet - Başlegen, Nezh, Türkiye neolitik dönem.

- Yeni kazilar - yeni bulgular. I. Text, II. Plates. Istanbul: Arkeoloji ve sanat.
- BINDER, D. 1995: Elemente pour la chronologie du Néolithique ancien a céramique imprimé dans le Midi. In: Voruz, J.-L. (ed.), Chronologie Néolithiques: de 6000 a 2000 avant notre ère dans le Bassin Rhodadien, 55-65. Colloque XIe sur le Néolithique, Ambérieu-en-Bugey 1992.
- BIRKENHAGEN, B. 2003: Studien zum Siedlungswesen der westlichen Linearbandkeramik. Bonn: Habelt.
- BJÖRK, C. 1995: Early Pottery in Greece. A technological and functional analysis of the evidence from neolithic Achilleion Thessaly. Jonsered: Paul Astroms Forlag. (Studies in Mediterranean Archeology.)
- BLÁHOVÁ-SKLENÁŘOVÁ, Z. - PROSTŘEDNÍK, J. 2007: Stavby kultury s lineární keramikou v Turnově „Maškových zahradách“. Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Archeologické studie University Hradec Králové 1, 14-24.
- BLOEDOW, E. F. 1991: The „Aceramic“ neolithic Phase in Greece Reconsidered. Mediterranean Archaeology 4, 1-43.
- BLOEDOW, E. F. 1993: The Date of the Earliest Phase at Argissa Magoula in Thessaly and other Neolithic Sites in Greece. Mediterranean Archaeology 5/6, 49-57.
- BRAIDWOOD, R. J. - BRAIDWOOD, L. S. 1960: Excavations in the Plain of Antioch, I. Oriental Institute Publications. Chicago: Univ. Press.
- BRAIDWOOD, L. S. -BRAIDWOOD, R. J. -HOWE, B. - REED, C.A. - WATSON, P.J. (eds.) 1987: Prehistoric Archaeology along the Zagros Flanks. Chicago: Univ. Press
- BUDJA, M. 2005: The process of Neolithisation in South-eastern Europe: from ceramic female figurines and cereal grains to entoptics and human nuclear DNA polymorphic makers. Documenta Preahistorica 32, 53-72.
- BYRD, B. F. 2000: Households in transition: Neolithic social organisation within Southwest Asia. In: I. Kuijt (ed.), Life in Neolithic Farming Communities: Social Organisation, Identity and Differentiation, 63-98. New York and London: Kluwer.
- BYRD, B. F. 2005: Early Village Life at Beidha, Jordan: Neolithic spatial organisation and vernacular architecture. The excavations of Mrs Diana Kirkbride. Oxford: Univ. Press.
- CAMBELL, S. 2007: Rethinking Halaf Chronologies. Paléorient 33-1, 103-136.
- CANEVA, I. 1999: Early Farmers on the Cilician coast: Yumuktepe in the seventh millenium BC. In: Özdoğan, M. - Başlegen, N. (eds.) 1999: Neolithic in Turkey. The cradle of civilisation. New discoveries, 105-114. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- CANeW 2006: <http://www.canew.org/data.html> (12.6.2009)
- CARTER, E.-CAMPBELL, S. - GAULD, S. 2003: Elusive Complexity: New Data from Late Halaf Domuztepe in South central Turkey. Paléorient 29-2, 117-134.

-
- CASSANO, S. M. - MANFREDINI, A. 1987: Nuovi dati sull' insediamento neolitico di Coppa Nevigata. Stti della 26 Riunione Scientifica dell' I I.P.P. 2. Firenze, 743-752.
- CAUVIN, J. 1985: Les cultures villageoises et civilisations préurbaines d' Asie antérieure. In: J. Lichardus - M. Lichardus-Itten, La protohistoire de l' Europe, 156-206. Paris: Presses univ.
- CAUVIN, J. 1998: La Néolithisation de l' Anatolie. In: Arsebük, G. - Mellink, M. J. - Schirmer, W. (eds.): Light on Top of the Black Hill. Studies presented to Halet Çambel, 207-214. Istanbul.
- CAUVIN, J. 2003: The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture. Cambridge: Univ. Press.
- CAUVIN, M.-C. 1988: L' industrie lithique en Turquie orientale au VIIe millénaire. *Anatolica* 15, 25-35.
- CAUVIN, J. - SANLAVILLE, P. (eds.) 1981: Préhistoire du Levant. Chronologie et organisation jusqu' au VIe millénaire. Paris: CNRS.
- ÇILINGIROĞLU, A. - ÇILINGIROĞLU, Ç. 2007: Ulucak. In: Özdoğan, M. - Başlegen, N. (eds.), Türkiye' de neolitik dönem yenikazılar - yenibulgular. II, 344-358. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- CIPOLLONI, M. 2002: Rendina. In: Fugazola Delpino, M. A. - Pessina, A. - Tiné, V. (eds.), *Le ceramiche impresse nel neolitico Antico. Italia e Mediterraneo*, 667- 676. Roma
- CIPOLLONI SAMPO, M.- TOZZI, C.- VEROLA, M. -L. 1994: Le Néolithique ancien dans le sud-est de la péninsule italienne: caractérisation culturelle, économie, structures d' habitat. In: XXIVe Congrès Préhistorique de France (Carcassonne 1994), *Le Néolithique du Nord-Ouest méditerranéen*.
- CLADDERS, M. 2001: Die Tonware der ältesten Bandkeramik. Untersuchung zur zeitlichen und räumlichen Gliederung. Bonn: Habelt (UPA 72).
- COLLET, P. 1996: Figurines. In: Verhoeven, M.- Akkermans P. M.M.G.(eds.) 2000: Tell Sabi Abyad II. The Pre-pottery Neolithic B Settlement. Report on the National Museum of Antiquities Leiden in the Balikh Valley, Syria, 403-414. Istanbul: Nederlands Inst.
- CURCI, A. 2002: Prato Don Michele. In: Fugazola Delpino, M. A. - Pessina, A. - Tiné, V. (eds.) 2002: *Le ceramiche impresse nel neolitico Antico. Italia e Mediterraneo*, 549-557. Roma
- CUTTING, M. V. 2005: The Neolithic and Early Chalcolithic Farmers of Central and Southwest Anatolia. Household, community and the changing use of space. BARI 1435. Oxford: Archaeopress.
- DEMOULE, J.-P. 1989: La colonisation néolithique de la France. In: O. Aurenche-J.Cauvin (eds.), *Néolithisation*, 255-296. BARI 516
- DERIN, Z. 2005: The Neolithic Architecture of Ulucak. *Byzas* 2, 85-94.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1974: Problem stupnevanja starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnopanonskih nalazišta rješavanju ovog problema (Das Problem der Gliederung der Starčevo-Kultur mit besonderer

- Rücksicht auf den Beitrag der Sudpannonischen Fundstellen zur Lösung dieses Problems). In: N. Tasič (ed.), Počeci ranih zemloradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju - Les Débuts des civilisations agricoles en Voivodine et en Serbie danubiennes, 59-122. Materialy 10. Beograd.
- DOMBORÓCZKI, L. 1996: The Excavation at Füzesabony-Gubakút. In: Kertész, Robert - Makkay, János (eds.), From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok.
- DURU, R. 1994: Kuruçay Höyük I. 1978-1988. Ankara.
- DURU, R. 1999: The Neolithic of the Lake District. In: Özdoğan, M. (ed.). Neolithic in Turkey, 165-191.
- DURU, R. 2002: Some observations on the early stages of pottery production in the Lake-District. In: R. Aslan - S. Blum - G. Kastl - F. Schweitzer - D. Thumm (eds.), Mauerschau-Festschrift für Manfred Korfmann, 403-419.
- ERIM-ÖZDOĞAN, A.- YALMAN, N. 2004: Clay vessels and Pottery: Coments on Çayönü pre-pottery and pottery Neolithic Finds. TÜBA-AR VII, 67-92.
- ESIN, U. 1993: Gelveri- Ein Beispiel für die kulturellen Beziehungen zwischen Zentralanatolien und Südosteuropa während des Chalkolithikums. *Anatolica* 19, 47-56.
- EVIN, J. 1995: Possibilité et nécessité de la calibration des datations C-14 de l' archéologie du Proche-Orient. *Paléorient*, I/1, 5-16.
- FLANNERY, K. V. 1972: The origin of the village as a settlement type in Mesoamerica and the Near East. In: P. Ucko - R. Tringham and G. W. Dimbleby (eds.), *Man, Settlement and Urbanism*, 23-53 London: Duckworth.
- FLANNERY, K. V. 2002: The origins of the village revisited: from nuclear to extended households. *American Antiquity* 67, 417-433.
- FRENCH, D. 1998: Canhasan sites 1. Canhasan I: Stratigraphy and structures. London: BIAA.
- FUGAZOLA DELPINO, M. A. - PESSINA, A. - TINÉ, V. (eds.) 2002: *Le ceramiche impresse nel neolitico Antico. Italia e Mediterraneo*. Roma: Inst. Poligrafico e Zecca dello Stato.
- GALANIDOU, N.- PERLÉS, C. (eds.) 2003: *The Greek Mesolithic. Problems and Perspectives*. Athens: BSA (Studies 10).
- GARAŠANIN, D. 1954: *Starčevačka kultura*. Beograd.
- GARAŠANIN, D. 1989: Neue Betrachtungen zur Stačevo und Körös-Gruppe. In: Bökönyi, S: (ed.), *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*, 55-64. Budapest: Arch. Inst. (*Varia Archaeologica Hungarica* 2).
- GARAŠANIN, M. 1979: *Centralnobalkanska zona*. In: Garašanin, M. (ed.), *Prahistorija jugoslovenskikh zemalja II. Neolitsko doba*, 79-145. Sarajevo.
- GARFINKEL, Y. 1999: *Neolithic and Chalcolithic Pottery of the Southern Levant*. Jerusalem: Inst. of Archeology (Qedem 39).

- GARFINKEL, Y. - MILLER, M. A. 2002: Sha' ar Hagolan. I. Neolithic Art in Context. Oxford.
- GARRARD, A. 1999: Charting the Emergence of Cereal and Pulse Domestication in South-west Asia. *Environmental Archaeology* 4, 67-86.
- GARSTANG, J. 1953: Prehistoric Mersin. London.
- GATSOV, I. 2003: The latest results from the technological and typological analysis of chipped stone assemblages from Ilipinar, Pendik, Fikir tepe and Menteşe, NW Turkey. *Documenta Praehistorica* 30, 153-158.
- GIMBUTAS, M. 1972: Excavation at Anza, Macedonia. Further inside into the civilisation of old Europe, 7000-4000 BC. *Archaeology* 25-2, 112-123.
- GIMBUTAS, M. 1974a: Anza, ca 6500-5000B.C.: a cultural yardstick for the study of Neolithic Southeast Europe. *Journal of Field Archaeology* 1, 26-66.
- GIMBUTAS, M. 1974b: Achilleion: A Neolithic mound in Thessaly; preliminary report on 1973 and 1974 excavations. *Journal of Field Archaeology* 1, 277-302.
- GIMBUTAS, M. (ed.) 1976: Neolithic Macedonia. As reflected by excavation at Anza, Southeast Yugoslavia. *Monumenta Archaeologica* 1. Los Angeles.
- GIMBUTAS, M. - WINN, S. - SHIMABUKU, D. 1989: Achilleion: A neolithic settlement in Thessaly, Greece, 6400-5000 BC. Institute of Archaeology: Los Angeles, California.
- GOPHER, A. - GOPHNA, R 1993: Cultures of the Eight and Seventh Millennia BP in the Southern Levant: A Review for the 1990s. *Journal of World Prehistory* 7-3, 297-353.
- GRBIČ, M. 1968: Nalazišta starčevačkog i vinčanskog neolita u Srbiji i Makedonii. In: L. Trifunović (ed.), *Neolit centralnog Balkana. Les régions centrales des Balkans a l' époque néolithique*, 63-76. Beograd: Narodni muzej.
- GRONENBORN, D. 1997: Silexartefakte der ältestbandkeramischen Kultur. UPA 37. Frankfurt a.M.
- GUILAINE, J. 2002: Aspects de la Néolithisation en Méditerranée et en France. In: Ammerman, A.J. - Biagi, P. (eds.), *The Widening Harvest. The Neolithic Transition in Europe: Looping Back, Looping Forward*, 189-206. Boston: Archaeological Inst. of America.
- GUILAINE, J. 2007: Die Ausbreitung der neolithischen Lebensweise im Mittelmeerraum. In: Lichter C. (ed): *Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit*, 166-176. Karlsruhe: Badisches Landesmuseum.
- GÜLÇUR, S. 2004: Guvercin kayası. The Black/Dark Burnished Pottery: A General Overview. *TUBA-AR* 7, 141-164.
- HALSTEAD, P. 1999: Neighbours from Hell? The Household in Neolithic Greece. In: Halstead, P. (ed.), *Neolithic Society in Greece*. Sheffield: Acad. Press, 77-95.
- HANSEN, J. 1992: Franchti Cave and the Beginning of Agriculture in Greece and the Aegean. In: Anderson, P.C. (ed.), *Préhistoire de l' agriculture: nouvelles*

- approches expérimentales et ethnographiques, 156-167. Paris: CNRS (CRA 6).
- HANSEN, S. 2005: Neolithic Figurines - East-West. In: C. Lichter (ed.), How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal. BC. *Byzas* 2, 195-212.
- HANSEN, S. 2007: Kleinkunst und Grossplastik. Menschendarstellungen von Vordeasien-Anatolien bis in den Donauroaum. In: Lichter, Clemens (ed.) 2007: Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit, 192-206. Karlsruhe: Badisches Landesmuseum.
- HANSEN, S. 2007b: Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa. I. Text (539 str.), II. Tafeln (532 Taf.). Mainz: Philips von Zabern.
- HAUPTMANN, H. 1981: Die deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki Magula in Thessalien III. Das späte Neolithikum. Bonn: Habelt (BAM 21).
- HAUPTMANN, H. 1988: Nevali Çori : Architektur. *Anatolica* 15, 99-110.
- HEUN, M.- BORGHI, B.- SALAMINI F. 1998: Einkorn wheat domestication site mapped by DNA fingerprinting. *Documenta Praehistorica* 25, 65-69.
- HILLER, S. - NIKOLOV, V. 2000: Karanovo Bd. III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa. Wien: Phoibos.
- HODDER, I. 1990: The Domestication of Europe. Oxford: Blackwell.
- CHAPMAN, J. C. 1989: The early Balkan village. In: Bökönyi, S: (ed.), Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections, 33-53. Budapest: Arch. Inst. (Varia Archaeologica Hungarica 2).
- CHAPMAN, J. C. - MÜLLER, J. 1990: Early farmers in the Mediterranean Basin: the Dalmatian evidence. *Antiquity* 64, 127-134.
- INGOLD, T. 2000: The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill. London: Routledge.
- JOBLING, M. A. - HURLES, M. G. - TYLER-SMITH, C. 2004: Human Evolutionary Genetics. Origins, People and Disease. New York: Garland Science.
- JOVANOVIČ, B. 1968: Istorijat keramike industrie u neolitu v ranom neolitu centralnog Balkanu.
- KACZANOWSKA, M. 2001: Feuersteinindustrie des westlichen und östlichen Kreises der Linearbandkeramikultur - ein Vergleichversuch. in: Kertész, R. - Makkay, J. (eds.), From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, 215_223. Budapest: Archaeolingua.
- KALICZ, N. 1993: The Early Phases of the Neolithic in Western Hungary (Transdanubia). Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 21, 85-135.
- KALICZ, N. 1995: Die älteste transdanubische (mitteleuropäische)

-
- Linienbankeramik, Aspekte zu Ursprung, Chronologie und Beziehungen. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 47, 23-89.
- KALICZ, N. 1998: Das Frühneolithikum im Karpatenbecken. 1. Die Starčevo-Körös- und Criş-Kultur als Teil des südosteuropäischen Frühneolithikum. In: Preuss, J. (ed.) *Das Neolithikum in Mitteleuropa. Kulturen - Wirtschaft - Umwelt vom 6. bis 3. Jahrtausend v.u.Z.* Band 1-2, 257-262. Weissbach: Beier & Beran.
- KARMANSKI, S. 1979: *Donja Branjevina. Odžaci: Narodni Univerzitet.*
- KARUL, N. 2000: Die vorbronzezeitliche Architektur in Ostthrakien. In: Hiller, S. - Nikolov, V. (eds.), *Karanovo. Bd. III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa*, 131-136. Wien: Phoibos Verlag.
- KARUL, N.- BERTRAM, J. - K. 2005: From Anatolia to Europe: The ceramic sequence of Hoca Çeşme in Turkish Thrace. In: C. Lichter (ed.), *How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal. BC.* *Byzas* 2, 117-129.
- KIND, C. 1998: Komplexe Wildbeuter und Frühe Ackerbauern. Bemerkungen zur Ausbreitung der Linearbandkeramik im südlichen Mitteleuropa. *Germania* 76, 1-23.
- KÖHLER-ROLLEFSON, I. 1992: A model for the Development of Nomadic Pastoralism in the Transjordanian Plateau. In: Bar-Yosef, O. - Khazanov, A. 1992 (eds.), *Pastoralism in the Levant Archaeology. Materials in Anthropological Perspectives*, 11-18. Madison. Wisconsin.
- KOTSAKIS, K. 2003: From the Neolithic side: the Mesolithic/Neolithic interface in Greece. In: Galanidou, N. - Perlés, C. (eds.) , *The Greek Mesolithic. Problems and Perspectives*, 217-222. Athens: BSA (Studies 10).
- KOZŁOWSKI, J. K. - KACZANOWSKA, M. - PAWLIKOWSKI, M. 1996: Chipped-stone industries from Neolithic levels at Lerna. *Hesperia* 65, 295-372.
- KOZŁOWSKI, S. K. 1999: The Eastern Wing of the Fertile Crescent. Late prehistory of Great Mesopotamian lithic industries. *BARi* 760.
- KOZŁOWSKI, S. K. - AURENCHE, O. 2005: Territories, Boundaries and Cultures in the Neolithic Near East. *BARi* 1362. Oxford: Archaeopress.
- KUIJT, I. 2000a: People and space in early agricultural villages: exploring daily lives, community size, and architecture in the Late Pre-Pottery Neolithic. *Journal of Anthropological Archaeology* 19: 75- 102.
- KUIJT, I. 2000b: Near Eastern Neolithic Research. Directions and Trends. In: I. Kuijt, (ed.), *Life in Neolithic Farming Communities. Social Organization, Identity, and Differentiation*, 311-322. New York aj. : Kluwer/Plenum.
- KUIJT, I. (ed.) 2000: *Life in Neolithic Farming Communities. Social Organization, Identity, and Differentiation* New York aj. : Kluwer/Plenum.
- KUIJT, I. - GORRING-MORRIS, N. 2002: Foraging, Farming, and Social complexity in the Pre-Pottery Neolithic of the Southern Levant. In: H. G.

- K. Gebel - B. D. Hermansen - C. H. Jensen (eds.), *Magic Practices and ritual in the near Eastern Neolithic*, 81-90. Berlin: ex oriente.
- KUNA, M. 2004: *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle*. Praha (Academia).
- KUZMIN, J. V. 2002: The earliest center of pottery origins in the Russian Far East and Siberia: review of chronology for the oldest Neolithic cultures. *Documenta Praehistorica* 29, 37-46.
- KYPARISSI-APOSTOLIKA, N.- KOTZAMANI, G. 2005: Worlds in transition: Mesolithic/ Neolithic lifestyles at the cave of Theopetra, Thessaly/ Greece. In: C. Lichter (ed.), *How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal. BC*. *Byzas* 2, 173-182.
- LAKE, M. 1998: Digging for Memes: The Role of Material Objects in cultural Evolution. In: C. Renfrew - Ch. Scarre (eds.), *Cognition and Material Culture: the Archaeology of Symbolic Storage*, 77-88. Camb.: Mc Donald.
- LAZAROVICI, G. 1979: *Neoliticul Banatului*. Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis IV.
- LE BRUN, A. 2001: Khirokitia, village néolithique pré-céramique de Chypre. In: J. Guilaine (ed.), *Communautés villageoises du Proche-Orient à l' Atlantique*, 53-64. Paris: Errance.
- LE MIERE, M. - NIEUWENHUYSE, O. 1996: The prehistoric Pottery. In: Akkermans, P. M. M. G. 1996: *Tell Sabi Abyad: The late Neolithic settlement. Report on the excavations of the University of Amsterdam (1988) and the National Museum of Antiquities Leiden (1991-1993) in Syria*, 119-285. Istanbul: Nederlands Inst.
- LE MIERE, M. - PICON, M. 1998: Les débuts de la céramique au Proche-Orient. *Paléorient* 24/2, 5-26.
- LENNEIS, E. 1997: Houseforms of the central European Linear Pottery culture and the Balkan early neolithic - a comparison. *Documenta Praehistorica* 24, 143-149.
- LENNEIS, E. 2004a: Die „Einheitlichkeit“ der frühen Bandkeramik - Forschungsstand oder Realität? In: In: Lüning, J. - Frirdrich, Ch. - Zimmermann, A. (eds.), *Die Bandkeramik im 21. Jahrhundert. Symposium Brauweiler 2002*, 75 - 81. Rahden/Wesfl.: Marie Leidorf.
- LENNEIS, E. 2004b: Architecture and Settlement Structure of the Early Linear Pottery Culture in East Central Europe. In: Lukes, A. - Zvelebil, M. , *LBK Dialogues. Studies in the formation of the Linear Pottery Culture*, 151-157. Oxford (BARi 1304).
- LENNEIS, E. 2007: Mesolithic Heritage in early Neolithic Burial Rituals and Personal Adornments. *Documenta Praehistorica* 34, 129-137.
- LICHARDUS, J. 1972: Zur Entstehung der Linearbandkeramik. *Germania* 50, 1-15.
- LICHARDUS, J. - GATSOV, I. - GUROVA, M. - ILIEV, I. K. 2000: Geometric Microlithic from the Middle Neolithic Site Drama-Gerena

- (Southaestbulgaria) and the Problem of Mesolithic Tradition in South-East Europe. *Eurasia Antiqua* 6, 13-20.
- LICHARDUS-ITTEN, M. - LICHARDUS, J. 2003: Strukturelle Grundlagen zum Verständnis der Neolithisierungsprozesse in Südost- und Mitteleuropa. In: E. Jerem - P. Racky (eds.), *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa*, 61-82. Budapest: *Archaeolingua*.
- LICHTER, C. 1993: Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums. Buch am Erlbach: Marie L. Leidorf (*Internationale Archäologie* 18).
- LICHTER, C. 2005: Concluding remarks. In: C. Lichter (ed.), *How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal. BC*. *Byzas* 2, 291-294.
- LICHTER, C. (ed.) 2005: *How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal. BC*, 239-253. *Byzas* 2.
- LICHTER, C. (ed.) 2007: *Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit*. Karlsruhe: Badisches Landesmuseum.
- LINK, T. 2008: Das Ende des spätneolithischen Tellsiedlungen im Karpatenbecken - Kulturwandel oder Kulturbruch? In: F. Falkenstein - Schade-Lindig - A. Zeeb-Lanz (eds.), *Kumpf, Kalotte, Pfeilschaftglätter. Zwei Leben für die Archäologie. Gedenkschrift für Annemarie Häußer und Helmut Spatz*, 163-171. Rahden/Westf.: Marie Leidorf (*Studia Honoraria* 27).
- LUKES, A. - PETITT, P. - ZVELEBIL, M. (eds.) 2008: *Biocultural Archaeology and Personal Biographies of the Early LBK Population at Vedrovice: A Catalogue of Individual Burials in the „Široká u lesa“ Cemetery and Bioarchaeological Results on These Skeletons*. Research Report. Sheffield. Dept. of Archaeology.
- LÜNING, J. 2005: Bandkeramische Hofplätze und die absolute Chronologie der Bandkeramik. In: Lüning, J. - Frirdrich, Ch. - Zimmermann, A. (eds.), *Die Bandkeramik im 21. Jahrhundert. Symposium Brauweiler 2002*, 49-79. Rahden/Wesfl.: Marie Leidorf.
- MAKKAY, J. - STARNINI, E. 2008: *The excavations of Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: The final report. Vol.II-III Figures*. Budapest: J. Makkay.
- MANFREDINI, A. 2002: *Coppa Nevigata*. In: Fugazola Delpino, M. A. - Pessina, A. - Tiné, V. (eds.), *Le ceramiche impresse nel neolitico Antico. Italia e Mediterraneo* 589-594. Roma.
- MANSON, J. L. 1995: *Starčevo Pottery and Neolithic Development in the Central Balkans*. In: Barnett, William K. - Hoopes, John W. (eds.), *The Emergence of Pottery. Technology and innovation in Ancient Societies* Washington and London: Smithsonian Institution. Press.
- MARÉCHAL, C. 1982: *Veseilles blanches du Proche-Orient*. El-Kowm (Syrie) et

- l' usage du plâtre au Néolithique. Cahiers de Euphrate 3, 217-281.
- MATEICIUCOVÁ, I. 2003: Mesolithische Traditionen und der Ursprung der Linearbandkeramik. Archäologische Informationen 26/2, 299-320.
- MATEICIUCOVÁ, I. 2004: Mesolithic Traditions and the Origin of the Linear Pottery Culture (LBK). In: Lukes, A. - Zvelebil, M. (eds), LBK Dialogues. Studies in the formation of the Linear Pottery Culture, 91-108. BARi 1304. Oxford.
- MATEICIUCOVÁ, I.- MALECKA-KUKAWKA, J. 2007: Worked Stone: Obsidian and Flint. In: A. Whittle, The Early Neolithic on the Great Hungarian Plain. Investigations of the Körös culture site of Ecségfalva 3, County Békés, 677-726. Budapest: Arch. Inst. (Varia Archaeologica Hungarica 21).
- McPHERRON, AL.- SREJOVIĆ, D. (eds.) 1988: Divostin and the Neolithic of Central Serbia. Kragujevac - Pittsburgh: Univ. Press (Ethnology Monographs 10).
- MEIER-ARENDT, W. 1989: Überlegungen zur Herkunft des linienbandkeramischen Langhauses, In: Bökönyi, S: (ed.), Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections, 183-190. Budapest: Arch. Inst. (Varia Archaeologica Hungarica 2).
- MELLART, J. 1965: Excavations at Çatal Höyük: fourth preliminary report. Anatolian Studies 16, 165-191.
- MELLART, J. 1970: Excavations at Hacilar. Edinburgh: Univ.Press.
- MILOJČIĆ V. ZUMBUSCH, J. - MILOJČIĆ, V. 1971: Die deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki- Magula I. Das frühe Neolithikum. Bonn: Habelt (BAM 10-11).
- MINICHREITER, K. 1992: Starčevačka kultura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Zagreb: Arch. Inst.
- MINICHREITER, K. 2001: The architecture of early and middle Neolithic settlements of the Starčevo culture in Northern Croatia. Documenta Praehistorica 28, 199-214.
- MIYAKE, Y. 2001: Pottery. In: Iwasaki, T. -Tsuneki, A. (eds.) , Archeology of the Rouj Basin, 119-141. Tsukuba: Univ,
- MLEKUŽ, D. 2003: Early herders of the Eastern Adriatic. Documenta Praehistorica 30, 139-151.
- MLEKUŽ, D. 2005: The ethnography of the Cyclops: Neolithic pastoralists in the eastern Adriatic. Documenta Praehistorica 32, 15-52.
- MOTTIER, Y. 1981: Die deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki Magula in Thessalien II. Das Mittlere Neolithikum. Bonn: Habelt (BAM 221).
- MÜLLER, J. 1994: Das Ostadriatische Frühneolithikum. Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adriaumes. Berlin: Volker Spiess (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 9).
- MUNCHAEV, R. M. - MERPERT, N. J. 1981: Earliest agricultural settlements of northern Mesopotamia. The investigations of Soviet Expedition in Iraq. Moskva: Nauka.

- NATALI, E.- TINÉ, S. 2002: Guadone. In: Fugazola Delpino, M.A. - Pessina, A. - Tiné, V. (eds.), *Le ceramiche impresse nel neolitico Antico. Italia e Mediterraneo*, 569-578. Roma
- NELSON, K. and Associates (eds.) 2002: *Holocene Settlement of the Egyptian Sahara. Vol. 2. The Pottery of Nabta Playa*. New York aj.: Kluwer.
- NIEUWENHUSE, O. 2000: Early Pottery: the Ceramics from Level I. In: Verhoeven, M. - Akkermans P. M. M. G. (eds.) 2000: *Tell Sabi Abyad II. The Pre-pottery Neolithic B Settlement. Report on the National Museum of Antiquities Leiden in the Balikh Valley, Syria, 123-135*. Istanbul: Nederlands Inst.
- NIKOLOV, V. (eds.) 2000: *Karanovo. Bd. III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa, 185-191*. Wien: Phoibos Verlag.
- NIKOLOVA, L. 1998: Neolithic sequence: the upper Stryama valley in western Thrace (with an appendix: radiocarbon dating of the Balkan Neolithic). *Documenta Praehistorica* 25, 99- 131.
- OROSS, K. 2004: *Das neolithische Dorf von Balatonszárszó (Forschungen zwischen 2000-2002)*. *Anteus* 27, 61-80.
- OROSS, K. 2007: The Pottery from Ecségfalva 23. In: A. Whittle, *The Early Neolithic on the Great Hungarian Plain. Investigations of the Körös culture site of Ecségfalva 3, County Békés, 491-620*. Budapest: Arch. Inst. (*Varia Archaeologica Hungarica* 21).
- ORRELLE, E.- GOPHER, A. 2000: The Pottery Neolithic Period: Questions about Pottery Decoration, Symbolism, and Meaning. In: I. Kuijt, (ed.), *Life in Neolithic Farming Communities. Social Organization, Identity, and Differentiation*. New York aj. : Kluwer/Plenum.
- OTTO, B. 1985: *Die verzierte Keramik der Sesklo- und Diminikultur Thessaliens*. Mainz a. M.: P. v. Zabern.
- OZBAŞARAN, M. 1998: The Heart of a House: the Hearth Aşıklı, a Pre-pottery Neolithic Site in Central Anatolia. In: Arsebuk, G. - Mellink, M. J. - Schirmer, W. (eds.): *Light on Top of the Black Hill. Studies presented to Halet Çambel, 555-566*. Istanbul.
- ÖZDOĞAN, A. 1999: Çayönü. In: Özdoğan, M. - Başlegen N., *Neolithic in Turkey, 35-63. The Cradle of Civilization*. Istanbul: Archeoloji ve Sanat.
- ÖZDOĞAN, M. 1997: The Beginning of Neolithic Economies in Southeastern Europe: An Anatolian Perspective. *Journal of European Archaeology* 5-2, 1-33.
- ÖZDOĞAN, M. 1998: Hoca Çeşme: An Early Neolithic Aatolian Colony in the Balkans? In: Anreiter, P.- Batosiewicz, L. (eds.), *Man and the animal World (Bökönyi sborník)*, 435-451. Budapest (*Archaeolingua* 8).
- ÖZDOĞAN, M. 2005: The expansion of the neolithic way of life: What we know and What we do not know. *Bytzas* 2, 13-27.
- ÖZDOĞAN, M. 2007: Marmara bölgesi neolit çağ kültürel. In: Özdoğan, M. - Başlegen, N. (eds.) *Türkiye´ de neolitik dönem yenikazılar - yenibulgular*,

- 401-426. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- ÖZDOĞAN, M.- BAŞLEGEN, N. (eds.) 1999: Neolithic in Turkey. The cradle of civilisation. New discoveries. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- ÖZDOĞAN, M.- BAŞLEGEN, N. (eds.) 2007: Türkiye´de neolitik dönem yenikazılar - yenibulgular. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- ÖZDOĞAN, M. - ÖZDOĞAN, A. 1998: Buildings of Cult and the Cult of Buidings. In: Arsebuk, G. - Mellink, M. J. - Schirmer, W. (eds.): Light on Top of the Black Hill. Studies presented to Halet Çambel, 581-593. Istanbul.
- ÖZKAYA, V. - SAN, O. 2007: Körtik Tepe. In: Lichter, C. (ed.), Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit, 78-79, 302-304. Karlsruhe: Badisches Landesmuseum.
- ÖZTAN, A. 2002: Köşk: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar. TÜBA-AR 5, 55-69.
- ÖZTAN, A. 2003: A Neolithic and Chalcolithic Settlement in Anatolia: Köşk. Colloquium Anatolikum II, 69-86.
- ÖZTAN, A. 2007a: Köşk Höyük. In: Lichter, C. (ed.), Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit, 129-134. Karlsruhe: Badische Museum.
- ÖZTAN, A. 2007b: Köşk Höyük. In: Özdoğan, M. - Başlegen, N. (eds.) Türkiye´de neolitik dönem. Yeni kazılar - yeni bulgular, 223-235. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- PAVLŮ, I. 1989: Early neolithic white painted pottery in SE Europe. In: Bökönyi, S: (ed.), Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections, 217-222. Budapest: Arch. Inst. (Varia Archaeologica Hungarica 2).
- PAVLŮ, I. 1998: Kultureller Kontext der neolithischen Gefäßgefäße im Donaubecken. Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde 6/7, 111-131.
- PAVLŮ, I. 2000: Life on the Neolithic Site. Praha: ARŮP.
- PAVLŮ, I. 2003: Neolithic Traditions: Anatolia and the Linear band Ceramic Culture. In: Özdoğan, M. - Hauptmann, H. - Başlegen, N. (eds.), Köyden Kente. From Village to Cities, 141- 146. Istanbul: Arkeoloji ve sanat.
- PAVLŮ, I. 2005: Tvar a idea neolitického domu, Pravěk NS 15, 13-23. (Form und Konzeption des neolithischen Hauses.)
- PAVLŮ, I. - KVĚTINA, P. 2008: Die kulturelle Entwicklung in Böhmen am Ende des 6. Jahrtausends v. Chr. In: A. Zeeb-Lanz (Hrsg.), Krisen - Kulturwandel - Kontinuitäten. Zum Ende der Bandkeramik in Mitteleuropa, 275-294.
- PAVLŮ, I. - RULF, J.- ZÁPOTOCKÁ, M. 1986: Theses on the neolithic site of Bylany, Památky archeologické 77, 288-412.
- PAVŮK, J. 1980: Ältere Linearkeramik in der Slowakei. Slovenská archeológia 28-1, 7-90.
- PELTENBURG, E.- WASE, A. (eds.) 2004: Neolithic Revolution. New Perspectives on Southwest Asia in Light of Recent Discoveries on Cyprus. Oxford: Oxbow.
- PERLÉS, C. 2001: The Early Neolithic in Greece. Cambridge: Univ. Press.

-
- PERLÉS, C. 2005: From the Near East to Greece: Let's reverse the focus Cultural elements that didn't transfer. In: Lichter, Clemens (ed.), How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millenium cal. BC, 275-290. *Byzas* 2.
- PLEINER, R. - A. RYBOVÁ (EDS.) 1978: *Pravěké dějiny Čech*. Praha: Academia.
- RADI, G. 2002a: Colle Santo Stefano. In: Fugazola Delpino, M. A. - Pessina, A. - Tiné, V. (eds.), *Le ceramiche impresse nel neolitico Antico. Italia e Mediterraneo*, 510-523. Roma
- RADI, G. 2002b: Trasano. In: Fugazola Delpino, M. A. - Pessina, A. - Tiné, V. (eds.), *Le ceramiche impresse nel neolitico Antico. Italia e Mediterraneo*, 695-706. Roma
- RADINA, F. 2002: Balsignano. In: Fugazola Delpino, M. A. - Pessina, A. - Tiné, V. (eds.) 2002: *Le ceramiche impresse nel neolitico Antico. Italia e Mediterraneo*, 627-640. Roma: Inst. Poligrafico e Zecca dello Stato.
- RADINA, F. - SARTI, L. 2002: Le strutture di agitato. In: Fugazola Delpino, M. A. - Pessina, A. - Tiné, V. (eds.), *Le ceramiche impresse nel neolitico Antico. Italia e Mediterraneo*, 183-207. Roma: Inst. Poligrafico e Zecca dello Stato.
- REINGRUBER, A. 2005: The Argissa Magoula and the beginning of the Neolithic in Thessaly. In: C. Lichter (ed.), *How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millenium cal. BC*. *Byzas* 2, 155-172.
- RICE, P. M. 1999: On the Origins of Pottery. *Journal of Archaeological Method and Theory* 6-1, 1-54.
- RODDEN, R. J. 1964: Recent discoveries from prehistoric Macedonia: an iterim report. *Balkan Studies* 5, 109-124.
- ROLLEFSON, G. O. 1997: Changes in architecture and social organisation at 'Ain Ghazal. In: H. G. K. Gebel- Z. Zafafi - and G. O. Rollefson (eds.), *The Prehistory of Jordan. II. Perspectives from 1997*. Berlin: Ex Oriente.
- ROLLEFSON, G. O. - KOHLER-ROLLEFSON, I. 1989: The Collapse of early Neolithic Settlements in the Soutern Levant. In: Herskovitz, I. (ed.), *People nand Culture in Change*, 73-89. *BARi* 508.
- ROLLEFSON, G.- SIMMONS, A. H. - KAFAFI, Z. 1992: Neolithic Cultures at 'Ain Ghazal, Jordan. *Journal of Field Archaeology* 19-4, 443-470.
- ROLLEFSON, G. - SIMMONS, A. H. 1985: The Early Neolithic Village of 'Ain Ghazal, Jordan: Preliminary Report on the 1983 Season. *Bulletin of the Americam Schools of Oriental Research Supplemnt No. 23*: 35-52.
- ROODENBERG, J. J.(ed.) 1995: *The Ilıpınar Excavations I. Five seasons of Fieldwork in NW Anatolia, 1987-1991*. Istanbul.
- ROODENBERG, J. J. 1999: Ilıpınar, An early Farming Village in the Iznik Lake Basin. In: Özdoğan, M. - Başlegen, N. (eds.) 1999: *Neolithic in Turkey. The cradle of civilisation. New discoveries, 193-201*. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat.

- ROODENBERG, J. J.- THISSEN, L. C. (eds.) 2001: The Ilipinar Excavations II. Leiden.
- ROSENBERG, D. 2008: Serving Meals making a Home. The PPNA Limestones Vessel Industry of the Southern Levant and its Importance to the Neolithic Revolution. *Paléorient* 34/1, 23-32.
- ROSENSTOCK, E. 2005: Tumba and Mogila: a settlement form in Anatolia and the Balkans and its ecological determination 6500-5500 BC. In: C. Lichter (ed.), *How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millenium cal. BC.* *Byzas* 2, 221-237.
- RUNNELS, C. N. - VAN ANDEL, T. H. 1988: Trade and the origins of agriculture in the eastern Mediterranean. *Journal of Mediterranean archeology* 1, 83-109.
- SAIDEL, B. A. 1993: Round Houses or square? Architectural Form and socioeconomic Organisation in the PPNB. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 6-1, 65-108.
- SCHIER, W. 2009: Extensiver Brandfeldbau und die Ausbreitung der neolithischen Wirtschaftsweise in Mitteleuropa und Südsandinavien am Ende des 5. Jahrhundert v. Chr. *Prähistorische Zeitschrift* 84, 15-43.
- SCHMIDT, K. 2000: Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt. *Istanbuler Mitteilungen* 50, 5-41.
- SCHMIDT, K. 2006: Sie bauten die ersten Tempel. Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger. München: Beck.
- SCHOOP, U.-D. 2005: Das anatolische Chalkolithikum: eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nördlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten (Urgeschichtliche Studien 1). Remshalden: Bernhard Albert Greiner.
- SCHUBERT, H. 1999: Die bemalte Keramik des Frühneolithikums in Südosteuropa, Italien und Westanatolien. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf. (Internationale Archäologie 47.)
- SCHUBERT, H. 2005: Everyone´s Black Box - Where does the European ornamentation come from? In: C. Lichter (ed.), *How did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millenium cal. BC.* *Byzas* 2.
- SICKER-AKMAN, M. 2001: Die Rundhütte als Ursprung zur Entwicklung erster Hütten zum Geregelteten Rechteckbau. In: Boehizer, R. M. - Maran, J. (eds.), *Archäologie zwischen Ägean und Evropa*, 389-394. Rahden/Westf.
- SIMMONS, A. 2000: Villages on the Edge: Regional Settlement Change and the End of the Levantine Pre-Pottery Neolithic. In: I. Kuijt (ed.), *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organisation, Identity and Differentiation*, 211-230. New York and London: Kluwer.
- SIMOSKA, D. - SANEV, V. 1975: The neolithic settlement Veluška Tumba at Botola. A report on the protecting excavations in 1971-1972. *Macedonie Acta*

- Archaeologica 1, 85n.
- SOUDESKÝ, B. 1951: Nejstarší zemědělské civilizace v Přední Asii. Obzor prehistorický XIV-1, 1-162.
- SOUDESKÝ, B. - PAVLŮ, I. 1966: Interpretation historique de l'ornement linéaire. Památky archeologické 67, 91-125.
- SREJOVIČ, D. 1971: Lepenski Vir - Kultur und der Beginn der Jungsteinzeit an der Mittleren Donau. In: Fundamenta Reihe A, Band 3, 1-19.
- STADLER, P. 2005: Settlement of the Early Linear Ceramics Culture at Brunn am Gebirge, Wolfholz site. Documenta Praehistorica 32, 269-278.
- STALIO, B. 1968: Naselje i stan neolitskog perioda. In: L. Trifunović (ed.), Neolit centralnog Balkana. Les regions centrales des Balkans a l'époque néolithique, 77-106. Beograd: Narodni muzej.
- STÄUBLE, H. 2005: Häuser und absolute Datierung der Ältesten Bandkeramik. Bonn: Habelt (UPA 117).
- STEHLI, P. 1994: Chronologie der Bandkeramik im Mezbachtal. In: Lüning, J. - Stehli, P. (eds.), Die Bandkeramik im Merzbachtal auf der Aldenhovener Platte. Beitr. zur neolithischen Besiedlung der Aldenhovener Platte V, 79-191. Bonn: Habelt. (Rhein Ausgrabungen 36)
- SVOBODA, J. 2003: Mesolit severních Čech. Komplexní výzkum skalních převisů na Českolipsku a Děčínsku 1978-2003. Brno: ARÚ.
- SELMECZI, L. 1969: Das Wohnhaus der Körös-Gruppe von Tiszajenő. Neuere Angaben zu den Haustypen des Frühneolithikums. A Móra Ferenc Mus. Évkönyve 2, 17-22.
- ŠÍDA, P. - PROSTŘEDNÍK, J. 2007: Pozdní paleolit a mesolit Českého ráje: perspektivy poznání regionu. Archeologické rozhledy 59, 443-460.
- TANGRI, D. 1989: On Trade and Assimilation in European Agricultural Origins. Journal of Mediterranean Archeology 2-1, 139-148.
- TASIČ, N. N. 1998: Starčevačka kultura. In: Arheološko blago Kosova i Metohije. Beograd.
- TASIČ, N. N. 2003: The White Painted Ornament of the Early and Middle Neolithic in the Central Balkan. In: Nikolova, L. Early Symbolic Systeme for Communication in Southeast Europe 1, 21-24. BARi 1139.
- THISSEN, L.C. 2000: A Chronological Framework for the Neolithisation of the Southern Balkans. In: Hiller, S. - Nikolov, V. (eds.) , Karanovo Band III. Beitrage zum Neolithikum in Südosteuropa, 193-212. Wien: Phoibor Verlag.
- THISSEN, L.C. 2001: The Pottery of Ilıpınar. Phases X to VA. In: Roodenberg, J. J. - Thissen, L. C. (eds.) The Ilıpınar Excavations II, 3-154. Istanbul: Nederlands Inst.
- TINÉ, V. 2002: Le facies a ceramica impressa dell'Italia meridionale e della Sicilia. In: Fugazola Delpino, M. A. - Pessina, A. - Tiné, V. (eds.) 2002: Le ceramiche impresse nel neolitico Antico. Italia e Mediterraneo, 131-165. Roma: Inst. Poligrafico e Zecca dello Stato.

- TORRENCE, R. 1986: Production and Exchange of Stone Tools. Prehistoric Obsidian in the Aegean. Cambridge: Univ. Press.
- TSUTSUMI, T. 2002: Origins of Pottery and Human Strategie for Adaptation During the Termination of the Last-glacial Period in the Japanese Archipelago. In: Yasuda, Y. (ed.), The Origins of Pottery and Agriculture, 241- 262.
- VALLA, F. R. 1991: Les Natoufiens de Mallaha et l' espace. In: Bar-Yosef, O. - Valla, F. R. (eds.), The Natufian Culture in the Levant, 111_122: Ann Arbor
- VAN AS, A. - WIJNEN, M.-H. 1995: The Neolithic and Chalcolithic Pottery from Ilipinar' s Phases X-V: A technological Study. In: Roodenberg, Jacob (ed.): The Ilipinar Excavations I. Five Seasons of Fieldwork in NW Anatolia, 1987-91. Istanbul: Nederlands Instituut.
- Vela 2009: [http:// www.vela-spila.hr](http://www.vela-spila.hr) (20.6.2009)
- VENCL, Sl. 1982: K otázce zániku sběračsko-loveckých kultur. Problematika vztahů mesolitu vůči neolitu a postmesolitických kořistníků vůči mladším pravěkým kulturám. Archeologické rozhledy 34, 648-694.
- VERHART, L. D. M. - WANSLEEBEN, M. 1997: Waste and prestige; the Mesolithic - Neolithic transition in the Netherlands from a social perspective. *Analecta Praehistorica Leidensia* 29, 65-73.
- VERHOEVEN, M. 1999: An archaeological Ethnography of a Neolithic Community. Space, Place and Social Relations in the Burnt Village at Tell Sabi Abyad, Syria. Istanbul: Nederlands Inst.
- VERHOEVEN, M. 2002: Ritual and Ideology in the Pre-Pottery Neolithic B of the Levant and Southeast Anatolia. *Cambridge Archaeological Journal* 12:2, 233-258.
- VERHOEVEN, M. - AKKERMANS P. M. M. G. (eds.) 2000: Tell Sabi Abyad II. The Pre-pottery Neolithic B Settlement. Report on the National Museum of Antiquities Leiden in the Balikh Halley, Syria. Istanbul: Nederlands Inst.
- VERHOEVEN, M. - KRAMENDONK, P. 2000: The Excavations: Stratigraphy and Architecture. In: Verhoeven, M. - Akkermans P.M.M.G.(eds.): Tell Sabi Abyad II. The Pre-pottery Neolithic B Settlement. Report on the National Museum of Antiquities Leiden in the Balikh Halley, Syria, 25-118. Istanbul: Nederlands Inst.
- VETNIČ, S. 1974: Abschliesende Betrachtungen. In: Les debute des civilisations agricoles en Vojvodine et en Serbie danubiennes. Actes 10, 163n. Subotica 1972 (Beograd 1974).
- VITELLI, K. D. 1989: Were Pots Made for fo Food? Doubts from Franchthi. *World Archeology* 21-1, 17-29.
- VITELLI, K. D. 1993: Franchthi Neolithic Potery. Volume I. Classification and ceramic Phases 1 and 2. Bloomington et Indianapolis: Indiana Univ. Press. (Excavations at Franchthi Cave, Greece 8)
- VITELLI, K. D. 1995: Pot, Potters, and the Shaping of Greek Neolithic Society. In: Bornett, W.L. - Hoopes, J. W., Emergence of Pottery: Technology and

- Innovations in Ancient Societies. Washington: Smithsonian Univ. Press.
- VITELLI, K. D. 1999: Franchthi Neolithic Potery. Volume II. The later Neolithic Ceramic Phases 3 to 5. Bloomington et Indianapolis: Indiana Univ. Press. (Excavations at Franchthi Cave, Greece 10)
- WARDLE, K. A. - RODDEN, M. J. (eds.) 1996: Nea Nikomedeia I. The excavations of the Early Neolithic village in Northern Greece 19761-1964 directed by R. J. Rodden. British School at Athens
- WATKINS, R. 2007: Der Naturraum in Anatolien. Ein Zusammenspiel von Klima, Umwelt und Ressourcen. In: Lichten, C. (ed.), Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit, 37-47. Karlsruhe: Badische Museum.
- WENINGER, B. - ALRAM-STERN, E. - BAUER, E. - CLARE, L. - DANZEGLOCKE, U. - JÖRIS, O. - KUBATZKI, C. - ROLLEFSON, G. - TODOROVA, H. 2005: Die Neolithisierung von Südosteuropa als Folge des abrupten Klimawandels um 8200 cal BP. In: Gronenborn, D. (Hrsg.), Klimaveränderungen und Kulturwandel in neolithischen Gesellschaften Mitteleuropas, 6700-2200 v.Chr., 75-117. Mainz: RGZentralmuseums.
- WHITTLE, A. 1996: Europe in the Neolithic. The creation of new worlds. Cambridge: Univ. Press.
- WHITTLE, A. 2004: Connections in the Körös Culture World: Exchange as an organizing Principle. *Anteus* 27, 17-26.
- WHITTLE, A. 2007: The Early Neolithic on the Great Hungarian Plain. Investigations of the Körös Culture Site of Escegfalva 23, County Békés. I, II. Budapest: AI, *Varia Archaeologica Hungarica* XXI.
- WIJNEN, M.-H. 1993: Early Ceramics: Local Manufacture versus Widespread Distribution. *Anatolica* 19, 319-331.
- WIJNEN, M.-H. 1994: Neolithic Pottery from Sesklo - Technological aspects. In: Decourt, J.-C. - Helly, B. - Gallis, K. (eds.), *La Thessalie. Quinze années de recherches archéologiques, 1975-1990. Bilans et perspectives*, 149-154. Athens: Kapon.
- WINN, S. - SHIMABUKU, D. 1989: Potery. In: Yeivin, E. - Mozel, I. 1977: *A fossile directeur figurine of the Potery Neolithic A*. Tel-Aviv 4, 194-200.
- YIOUNI, P. 1996: The early Neolithic Pottery: Typology. In: Wardle, K. A. - Rodden, M. J. (eds.) 1996: *Nea Nikomedeia I. The excavations of the Early Neolithic village in Northern Greece 19761-1964 directed by R. J. Rodden*. British School at Athens.
- ZÁPOTOCKÁ, M. 1998: Die chronologische und geographische Gliederung der postlinearkeramischen Kulturgruppen mit Stichverzierung. In: Preuss, J. (ed.), *Das Neolithikum in Mitteleuropa*, 286-306. Weissbach.
- ZVELEBIL, M. 2001: The agricultural transition and the origins of Neolithic society in Europe. *Documenta Praehistorica* 28, 27-48.

Poděkování

Rád bych poděkoval M. Končelové za pečlivé provedení předloh pro obrázky a pomoc při konečné redakci textu. Také děkuji kolegům, kteří četli rukopis a přispěli svými poznámkami k jeho konečné úpravě. Zejména abych chtěl poděkovat J. Řídkém za jeho věcné připomínky, které mi pomohly uspořádat konečnou redakci. K přípravě této práce velmi přispěly v posledních letech také moje studijní pobyty v knihovnách Německého archeologického ústavu v Istanbulu, Aténách a Frankfurtu, protože většina použité literatury není v domácích knihovnách dostupná. Tyto pobyty byly umožněny také s podporou stipendií Mellon Foundation a Institute for Aegean Prehistory v dřívějších letech. Pracovníci těchto institutů mi byli vždy nápomocní a jim také patří můj dík. Při mých pobytech v Turecku to byli především U. Esin, M. Özdoğan a S. Gülçur, jež v diskusích mě vedli k porozumění dané problematice a jimž patří moje poděkování. Konečné zpracování je ale plně odpovědností autora.

Tato práce byla zpracována s podporou grantu GAAV IAA800020701.

LINEAR POTTERY WITHIN THE NEAR EASTERN AND EUROPEAN CONTEXTS

1. Introduction

Terminology and method

This essay does not aim to solve the question of the genesis of Linear pottery, but rather to construct a framework for further studies. It is intended to serve as a preparatory study for the interpretation of Neolithic settlement social structure in our country. With regard to the long-term development of the neolithic in areas outwith later Linear pottery territory it is necessary to answer the question, which neolithic is actually represented by Linear pottery and its further development in Central Europe. The second intention is then to ascertain which levels were reached by Neolithic society in the surrounding regions during the period when Linear pottery came into existence.

Therefore we wish to briefly summarize here what happened in the different parts of the Old World during the period preceding the genesis of Linear pottery. We can reconstruct the structure of the World from the picture archaeology has of the fifth millenium B.C., when the Neolithization of the European regions had for the most part already been accomplished. In this

sense we term the Near Eastern region as the territory of internal Neolithization, like the so-called Levantine corridor, Upper Mesopotamia including present-day southeastern Turkey, furthermore the Turkish territory including Anatolia proper in the centre and the other fringe areas bordered by the Mediterranean. The remaining territories on the European continent, whose neolithization had been inspired from outside, are termed the region of external neolithization. Internal Neolithization is used because the predecessors of plants and animals domesticated in the Neolithic still exist in the region in question. Epipaleolithic colonisation directly participated in the Neolithization of the Levantine corridor as well as in the remainder of present-day Turkey. This was despite the fact, that during this process different population movements might have occurred. The remaining European regions were gradually neolithized, which has been proved by radiocarbon data analysis in the Balkans (THISSEN 2000), or with certain breaks. These breaks in continuity are presumed in the theory of arytmic Neolithization (GUILLAIN 2002, 199).

The period preceding the beginnings of Linear pottery is roughly epitomized by the first half of the sixth millenium B.C., perhaps even the second quarter of that millenium. We call this whole chronological segment the pre-linear horizon. We are observing areas, which are traditionally assumed to be the territory which ought to have directly or indirectly participated in the start-up of Linear pottery and which are located on the European Neolithic crossways encompassing the Southeast Aegean, the Central Western Balkans and the Carpathian Basin. We also add the Adriatic area of the Eastern Mediterranean, because we reason that the European Neolithic could also have been inspired from this area. On the other hand we do not include the Pontic region, which developed independently, together with the Eastern Balkans, present-day Bulgaria and Romania. An exception is the Potisk region in the East of the Carpathian basin, where the development in the European crossways clearly ran into the development in the Pontic region.

2. Chronology

Chronological questions have already started to disappear slowly from works about Linear pottery, at least in comparison with the situation during the second half of the previous century. More detailed comparisons over the entire territory from the Near East to Western Europe are hindered to a certain extent by continuing chronological problems. The Near Eastern chronology is founded on the comparison of stratified pottery forms and other artefacts

together with the systematic and long-term measuring of radiocarbon data (CANeW 2006). Critically analyzed and completed radiocarbon data from the entire Anatolian and Aegean region have been systematically filed on internet sites. Both the relative chronology as well as the calibrated radiocarbon data of the Near Eastern sequence have been closely examined over a long period of time (see AURENCHE et al. 1981; EVIN 1995). A similar method has been used in the Balkans and the Carpathian basin, although with less reliable results.

The Periodisation of Linear pottery is nowadays based on the quantitative development of decoration techniques on large sites with long-term development (PAVLŮ et al 1986.), or over entire regions (STEHLI 1994; LÜNING 2004). Owing to the dilemma of finds complexes and the so far unsolved questions of formative processes on Neolithic settlements the assignation of settlement phases has to be approached with caution. Nevertheless it seems that the existing chronological schemes reflect the basic developmental tendencies in the chronological changes of linear ornaments, which confirms the comparability of entire systems from different regions.

The united radiocarbon chronology of Linear pottery and the Starčevo-Kriš complex in the Carpathian basin shows that the earliest Linear pottery existed parallel to the younger Starčev stage and classic Linear pottery roughly with the development of the older Vinča-Turdaš-culture stage. A more detailed chronology of classic Linear pottery has been obtained through research into flatland settlements on the one hand, where it is possible to date the individual buildings, and through the study of the wide variation of linear ornamental technique development on the other. In this way it differs from the earliest Linear pottery, which developed very monotonously for a long time and which de facto forms an independent culture group compared to the classic period. The synchronisation of both artefactual complexes enables a comparison of possible genetic contexts in the immediate neighbourhood. On the other hand in the Carpathian basin we can observe the genealogy of the Neolithic in the forms that preceded the onset of Linear pottery in Central Europe.

3. The Near East

Eastern Mediterranean

A complex with Linear pottery has so far been considered to be the best example for the migration of resident farmers to the fertile areas of Central Europe. These farmers regularly moved their settlements to the west without

mixing with the original inhabitants during their progress (DEMOULE 1989). The mixing of the incoming Neolithic people and the remains of incidental original inhabitants was ruled out by the vast difference between the two cultures as is obvious in the archeological finds (VENCL 1981). The Neolithic culture was said to have been derived by gradual transformations from the earliest Neolithic in Greece and implicitly from Near Eastern cultures. There are, however, no points of concurrence detectable in the archeological content of the assumed areas, which might document such a mechanism of spreading the Neolithic and the birth of Linear pottery (CAUVIN 2003, 140). On the other hand though, there is also some scepticism regarding theories of autochthonic development in Central Europe, perhaps even in the Balkans and the Aegean (LICHARDUS-ITTEN – LICHARDUS 2003). The original inhabitants, living from hunting and gathering, did not need to change their lifestyle for a certain time, because they were sufficiently supported by their current one. This is especially valid in the Near East during the Natufien culture period (ca. to the year 10000 BC), as significant changes in the society's symbolic system only occurred afterwards during the Khiamien period (10000-9000 BC). These changes are most perceptible in the figurative sculpture. The previous zoomorphic statues were exchanged or supplemented by mainly female antropomorphic statues. Beside this the existence of a bull cult became obvious through the positioning of a bull's skull into the foundations of houses. These two linked symbols are dominant in near eastern societies until the bronze age (CAUVIN 2003, 29).

During Internal Neolithization, from the PPNA to the middle of the PPNB periods (ca. 9000-7500 BC), an expansion of the Neolithized area took place. This was part of the broader domestication process within the boundaries of the original wild plant and animal species distribution. The next Neolithization stage can be connected to the great exodus, which took place at the turn of the PPNB in the near East. Nowadays this event is described as the sudden and destructive end of the late non-ceramic settlements in the Levant and dated roughly after 7000 BC, but sometimes the whole process of the birth of and transition to the ceramic Neolithic is placed within the longer interval of ca. 7500-6300 BC (CAUVIN 2003, 141).

The chalcolithic culture of Wadi Rabah in the southern and central Levant corresponds with the pre-linear horizon. Its genealogy extends to the older Yarmukien culture, which represents the first ceramic Neolithic in this area. The truly earliest appearance of undecorated pottery has been recorded from middle PPNB layers from around 7500 BC, whereas in the late PPNB and PPNC in Ain Ghazal large storage jars made from unburnt clay

(ROLLEFSON 1992, 459) and indeterminate pottery sherds are common. The pottery shapes of the Wadi Rabah culture (5800-5300 BC, GOPHER-GOPHNA 1993; BANNING 2007) contain a number of variations in several basic forms. The Wadi Rabah pottery represents the earliest chalcolithic ware in the Southern Levant. Its spectrum of forms corresponds with that of the older ceramic Neolithic Yarmukien culture (6600-5800 BC), except for the bowls on legs, which were not present before (GARFINKEL 1999, 150). Red painted or engraved decoration mostly on the upper part of a bottle's bulge, egg-shaped vessels and bowls are typical for this culture and a thin engraved band filled in a fishbone pattern is very characteristic of it

The ceramic Neolithic is characterised by the chosen site of Tepe Sabi Abyad I (6460-5760 BC), Tell el-Kerkh, phase 2c-2d (6300-5500 BC) and Yumuktepe, layers XXVII-XXIV (6400-5500 BC), where we observe the basic ceramic and architectural development.

Anatolia

Though Anatolia northwest of the Taurus Mountains does not belong to the core area of Near Eastern Neolithization, it was Neolithized very soon, roughly at the transition of the PPNA to PPNB (8500 BC). It is assumed that this happened from the Northern Levant by way of southeast Turkey, although other sources have been considered, too: Iran, Cyprus, Crete, Greece (CUTTING 2005, 142). The main example is the site of Aşıklı Hüyük, containing a long-term settlement of an in no sense fully developed agricultural society. The majority of the sheep or goats were still wild, but obviously the flock had been cared for and domesticated grain has been documented there. Further to the west the intensity of non-ceramic colonisation drops and it is mostly situated in the bottom layers of large settlements. The Neolithization of Anatolia obviously took place in various ways at once and in numerous waves, which is testified to by the resulting highly varied picture of the archeological assemblages. Sites which might belong to the earliest Neolithic pastoral nomads already appear on the northwestern plateau at the end of the PPNB (Keçiçayırı: ÖZDOĞAN 2005, 21). The decisive period was the transition from the non-ceramic Neolithic in Mesopotamia to the ceramic Neolithic which is marked by an obviously high degree of social turbulence, which could have been the motive for larger population moveme

Sites

Ceramic and architectural development has been observed at these selected sites: Güvercinkayası (5200-4900 B), Gelveri-Güzelyurt (ca 5800

BC), Kösk Höyük, layers II- V (6300-5600 BC), Çatal Höyük West (6000-5500 BC), Can Hasan I, layer 2A, 2B (5800-5500 BC), Hacilar, layers I and IIA, IIB (6000-5700 BC), Kuruçay, layers 11-7 (6000-5700 BC), Ulucak (6400-5600 BC), Orman Fidanlığı (5800-5500 BC), Ilıpınar, phase X-V (6000-5500 BC), Hoca Çeşme, layers 4-1 (6300-5400 BC)

4. External Neolithization on the European continent

The southern and Central Egeis

The Neolithization of the Aegean and the Balkans was obviously the result of some direct contact with the Neolithic Near East. It has not been possible to prove autochthonic development in Greece, although new finds from Theopetra Cave remain a matter of discussion and at least support the active role of the native population in the whole Neolithization process (KYPARISSI-APOSTOLIKA – KOTZAMANI 2005, 180). A review of the archaeological situation at Argissa magula, which was used to create a non-ceramic Neolithic horizon in Greece, showed the untenability of an absence of pottery at the site (REINGRUBER 2005, 166). The entire period without pottery has nowadays been discarded for the Aegean (LICHTER 2005, 293) and the Balkans (LICHARDUS-ITTEN – LICHARDUS 2003). At the same time early intensive connections of the native preneolithic population in the Aegean sea with Eastern preneolithic territories in the Levant cannot be excluded especially in the context of the export of Melos obsidian (TORRENCE 1986).

Population movement from the Levant in the period towards the end of the PPNB might have reached as far as Greece in its final form. There are several analogies between finds in Greece and Anatolia and perhaps in the Levant. These are, however, commonly distributed artefacts which do not indicate an unambiguous source or chronologically unmatched artefacts and finally artefacts lacking a sufficiently comparable context to other archaeological sites (PERLÉS 2001, 54). There could have been a rapid loss of cultural identity as is assumed with the Neolithisation of Anatolia from the Levant via southeast Turkey. But it seems rather that different groups, which quickly culturally submerged the domestic population and created a completely new tradition with the resulting loss of the the original base, were involved in the Neolithisation process (PERLÉS 2001, 63). Thus we come to the same question as in the case of the pre-linear horizon as to which Neolithic is visible in Greece and in the Balkans, as the first and nearest external Neolithisation areas to the Near East. Even so we cannot pass over or underestimate the role

of the original population here, as has been shown by the settlement of Theopetra cave, although the archaeological manifestations of the Mesolithic population are not apparent at first sight (KOTSAKIS 2003, 218).

Sites

The development of pottery and architecture in the pre-linear horizon is characterised by the sites of: Otzaki magula (6100-5800 BC), Achilleion (6400-5800 BC), Nea Nikomedeia (6400-6100 BC), Franchthi Cave (6600-3700 BC).

The Central West Balkans and the Carpathian Basin

The Neolithisation of the central Balkans and the Carpathian basin expanded from the south to the north with differing intensity. The gradual displacement of the original pre-Neolithic population occurred in the Balkans. This process manifests itself through the commencement of local regional differences from the earliest Neolithic. A consequence of the progressive Neolithisation was the reduction of the material culture from the original Trakian-Anatolian region. North of the Danube progress was slower, the original Mesolithic population was adapted to the local conditions and with increasing distance from the Aegean region the reduction was more evident which can be regarded as proof of a larger component of original populations (JOVANOVIĆ 1968, 127). There was also a dual progress of Neolithisation in the Carpathian basin - especially its eastern part. The south can be regarded as the periphery of the Balkan-Aegean Neolithic, which had been brought here by population movement. North of the Carpathian basin the process was different. Here, as yet unknown Mesolithic groups were prepared to take over the Neolithic way of life. The differing permeation of small population groups from the south manifested itself in the disintegration of the originally uniform early Neolithic basis, thus three cultural groupings arose - Proto-Starčevo, Proto-Körös and Proto-Criş (KALICZ 1998, 257).

The barbotinum, which plays a similar „leading fossil“ role to the kardiaum pottery in the Mediterranean region, is regarded as being the main and most prominent characteristic of Starčev pottery (JOVANOVIĆ 1968, 122). The wall-to-wall coverage of the vessel walls with prints mostly made by fingers or finger pinching is common to all regions. In the Mediterranean and in the Near East this is embodied in the concept of „Impresso“. The difference is in the application, whereas in the Near East and partly in the Mediterranean this technique is applied on thin-walled fine pottery which generally uses mineral inclusions, in the Starčevo-Körös-Criş complex it is applied on thick-walled pottery with organic inclusions.

Barbotinum resulted from a secondary coating of the vessel's surface. There are different sorts of such coating. We distinguish real barbotinum, which is made up of irregular stamps on the surface and false barbotinum which is applied later onto a surface which has been furrowed by fingers. The coat might be applied before or after firing. Continuous fingering or also other ways of coarsening the surface therefore primarily allowed for such secondary coatings thus protecting the vessel from a heat shock. This was the main reason for the rapid wear and tear of vessels made with relatively simple technology. We can therefore assume that at least when this custom started the fingered patterns were not actually visible on the vessel's surface and their classification is, to a great extent, superfluous. The way of roughening the surface is similar to that we still encounter during the several-layered plastering of house walls.

The chronological and geographic classification of the entire impreso pottery range is founded on an ostensibly aesthetic analysis where variability can be entirely accidental. Thus we can explain the persisting difficulty and incompatibility with the typological classification of Kriš and Starčevo pottery. This is, indeed, founded on the decorative style typology of the painted pottery, but we relatively seldom encounter such ware and its share drops significantly further north of the Balkans region. In the Kriš region in the eastern part of the Carpathian basin painted pottery only appears sporadically. In the Szarvas 23 pit for example the share of painted ware made up less than 1%. Therefore we take the large percentage of pottery with barbotinum, predominating in the Starčevo and the pottery with impreso decoration predominating in the Kriš pottery as the main distinguishing criteria for Kriš and Starčevo pottery. At the same time this share can vary within the different stages and its geographic lay-out does not create a coherent border between the regions (Pavlů 1989). Both groups are identical as regards the appearance of the main pottery shapes. They are, however, different in their farming methods and site position. Idols with significant steatopygia and antropomorphic and zoomorphic vessels only appear in the Kriš culture (GARAŠANIN 1989, 55).

Sites

The following sites have been chosen to demonstrate this region's characteristics: Anzabegovo (6100-5300 BC), Drenovac, Veluška Tumba, Donja Branjevina, Ecséfalva 23 (5800-5700 BC).

Adriatic Mediterranean

Neolithisation reached the Mediterranean roughly before the middle of the

7th millenium BC at the island of Corfu in the SW of Greece, where the site of Sidari is located on the west coast. Here a layer with monochrome reddish-brown pottery covered by another layer with Impresso pottery is set on a mesolithic layer. After a certain short interruption in further advance (GUILLAINÉ 2007) of an order of 300 to 400 years the earliest Neolithic sites appear on the east coast of the Italian peninsula in the Puglia region which the Neolithic most probably reached by sea. After the Neolithic arose on the Italian east coast in Apulia, most likely as the result of an autochthonic process on account of its relations with the Eastern Mediterranean, it was transferred in altered form to the eastern adriatic coast (MÜLLER 1994, 273). Here it created the Impresso cultural complex which occupied all coastal regions in the Eastern Mediterranean. It is divided by the Dinar mountains in the northeast from the inland region occupied by the Starčevo complex, which it mainly differs from in decoration techniques. The Impresso is decorated with imprints of Cardium mussel, which is an unknown technique in the Starčevo area, but on the other hand there is an absence of barbotinum which is typical for the Starčevo. Fingernail-ornamentation occurs in both regions as in Presesko in Thessalonica, where there are, however, comb or stamp imprints rather than Cardium mussel ones. In the adriatic Impresso region there is an absence of pear-shaped antropomorphic sculptures typical in Greece and the Central Balkans (MÜLLER 1994, 221). The Impresso complex is chronologically divided into three phases A-C, of which phase B falls into the pre-linear horizon in the first half of the sixth millenium BC. Phase C is characterised by jabbed decoration using tremolo technique as well as by other techniques such as engraving and painting.

Sites

Sites selected from the adriatic region: Guadone (indirectly: 6000-5400 BC), Rendina, phase I-III (phase II: 6200-5700 BC), Coppa Nevigata (6700-5500 BC), Prato don Michele (no radiocarbon data), Trasano phase I(6200-5400 BC), phase II (6000-5200 BC), phase III (6000-5300 BC), Smilčić (no radiocarbon data), Crvena stijena (no radiocarbon data), Zelena Pečina (no radiocarbon data), Jeskyně Vela, Korčula (... BC).

5. Contacts in the pre-linear period

The advance and expansion of the neolithic to Central Europe was doubtlessly conditioned by contacts between the already neolithic and the still pre-neolithic world. From the long-term point of view of antropological development in the postglacial we can say, that both populations were the descendants of late-palaeolithic inhabitants from the Near East, perhaps from

two South European refuges in the Pyrenees and in the Balkans (ALT 2005, 222). The previous idea about two implacable worlds which practically did not meet and where the second was quickly swallowed by the first in the appropriate regions is therefore unsustainable. Similar ideas also resulted from - amongst other things - the evaluation of a later, at least five millenia younger situation, when the advanced Roman civilisation looked down on the European barbarians with disrespect, as is testified by ancient sources (VENCL 1981).

To sum up we can denote the neolithisation of Europe as the result of a complicated interaction between groups of colonists and local inhabitants (PERLÉS 2003 110), which applies to differing extents to the individual regions. According to the arytmic model chronological delays between the individual regions were created. On one hand we observe the development on the territories where the Neolithic economy has already been built up, while at the same time it is just as important to answer the question of what was going on in the meantime in the territories where the Neolithic had yet to expand to. Obviously the intensity of contacts between societies with different views of the world during the entire neolithisation process naturally varied in the individual regions and during different periods. If we count roughly three millenia (10 000 to 7 000 BC) as the inner neolithisation period in the Near Eastern regions and another one and a half millenia (7 000 – 5 500 BC) for the pre-linear period or the outer neolithisation of the other European regions then there were a series of variations of Neolithic and pre-Neolithic economies and societies throughout that whole period which lasted four to five thousand years. Regarding our question as to which Neolithic is represented by Linear pottery, those situations where the advance through the arytmic neolithisation model was disrupted - so to speak - for a certain period are therefore important (GUILAINE 2007, 171).

The resulting archaeological picture of the artefact distribution along the SE – NW axis with further branching out into smaller regions at the same time does not mean, that contacts in the opposite direction could not exist. For the genealogy of the Central European neolithic the notion of relative progress with a multilaterally connected genealogy including feedback is more suitable (INGOLD 2000, 140-151). As soon as we acknowledge this, although there is little archaeological evidence, the established opinion, that the direction of artefact expansion, structural knowledge and social ideas and symbols necessarily also means movement of people, is called into question. The idea of the neolithic gradient being defined from the superior neolithic society to the inferior mesolithic populations is not sustainable any more. The different

populations which met during that process did not have to be contradictory at all. However until now a one-way movement of colonists from southeast to northwest has been assumed. The very distribution of chipped stone industry raw material shows, that a movement in the opposite direction might have been quite common. So the native inhabitants could have quite well gradually brought the knowledge with them when returning to their own territory. It is not surprising, because the hunters' and gatherers' natural mobility was far greater than the later farmers' mobility. An entirely different contact model can be depicted by small objects of personal need, or by objects which were connected with the exchange of some commodities or information about them. This concerns seals, tokens, in some cases cult objects or objects for personal use. When classified in detail in the area between the Balkans and the Aegean they create regional groups which can be identified when studying settlements inside the regions (BUDJA 2003, map 1) and they also demonstrate contacts between the regions (BUDJA 2003, map 2).

Solid evidence for long-range contacts is the distribution of - mainly chipped - stone industry raw material. This raw material surprisingly got into the Kriš culture, which does not have similar sources on its own territory, from several different directions. The majority of the raw material used on the site of Escegfalva 23 originates from the north and is composed of obsidian, quarcite and limnoquarcite. It is quite unique that Szentgál radiolarit from the north, brown flint from the south and Volyňe flint from the east occurred at the site (MATEICIUCOVÁ 2007, 680).

In the outer neolithisation regions starting with the Aegean the raw material was much more often obtained from distant sources than from local ones and their direction of input was often opposite to the direction of the progressing neolithisation. There is more or less a consensus of interpretations of this situation, which is attributed to the domination of pre-Neolithic specialised artisans in various places at the same time as we mentioned before. The outer neolithisation proceeded in places where local conditions practically eliminated an autochthonic neolithic rising independently from the Near Eastern centre. Regional farming varieties sprang up which developed individually with the aid of appropriate additional contacts. The resulting picture of the seemingly fluent expansion of the entire Neolithic artefact, knowledge and society complex is thus created. Archaeologically the similarities increase in the direction of the Near Eastern centre, not only due to the relatively shorter distance but mainly due to the longer-term contacts.

A comparison between the Aegean and Anatolia can serve as an example for outer colonisation in the closest Near East area, which took place in the

first half of the seventh millennium BC. Their comparison reveals a high amount of similarity in the artefact assemblages. These are mostly small objects for everyday use: clay beads, ear plugs, spindles, bone needles, awls, spatulas and sharpened tools. There are also additional objects denoting ownership or a cult animal or human sculptures. There is also similarity in a series of craft techniques from weaving to pottery production and in architecture, especially some construction details like stamped clay floors, clay walls on a wicker framework, ovens and a reliance on grain growing and cattle breeding. These similarities are a mixture of the functional conformity perimeter which can be coincidental without necessitating causality. They are often chronologically incomparable despite a noticeable formal congruency and isolated in context. They should rather be labelled as just a general near-eastern foundation.

In the southern Levant the first pottery appears in the middle PPNB context in 'Ain Ghazal apparently as neutral monochrome ware. The transition from the non-pottery neolithic PPNC to the pottery-containing Yarmukien is characterized here by the appearance of very rough undecorated vessels. The carriers of the ceramic neolithic also used older PPNC houses which they reconstructed. In the northern Levant dark polished ware is a typical category of ceramic production from the beginning besides a series of variations of other pottery types. Indeed it used to be mostly decorated by polishing, but also by delicate engraving and stamped incisions. We can rank them amongst the group of monochrome ware that occurred before painted pottery.

The Impresso pottery in the Mediterranean has been analysed as an entity, therefore its average vessel thickness is 8,7 mm and we can term it as rough ware. The fragments with walls thinner than 6 mm have a different kind of surface finish, which is smoother, even polished, so they can be described as fine ware. Both obviously fulfilled different social tasks, but also served different needs in everyday use.

A component of the pottery technology in different areas in the pre-linear period is organic inclusions alternating with mineral inclusions. Organic inclusions, represented by crushed straw or grass added to the ceramic clay, clearly represent an older older technological procedure in origin because they had already been added in large amounts to lime vessels which otherwise wouldn't have cohered in pre-ceramic times. Later they were only added to rough pottery as fine pottery is always characterized by a minimum of inclusions. Organic inclusions are absent from the Aegean and the Adriatic Mediterranean.

The method of covering the vessel walls with different imprints is therefore an entirely common early neolithic technique connected with the dressing of rough-ware surfaces. Only in the Levant and the eastern Mediterranean does it also occur on finer polished pottery. We can distinguish wall-to-wall coverage of vessels with imprints, sometimes excising a stripe below the rim or the lower part of the body. A second way of applying *impreso* is the putting of imprints into a pattern or lines creating a linear ornamentation. This method is usually more recent in most areas. The *impreso* techniques are classified as technical modifications relating to the usage of the vessels for cooking over an open fire. This technique's initial purpose was to roughen the pottery surface, on which a clay layer was supposed to shield the vessel from heat shock through use over an open fire and it could be secondarily applied. At a certain period and in some regions, the *impreso* techniques which were not restricted to the Mediterranean *impreso* cultural komplex, performed a technical rather than an ornamental function. In such cases their display was not intended for direct visual perception as ornamental motifs and did not fulfil a primarily communicative role. The imprint typology in such cases therefore only had a technical purpose.

Polishing does not occur in the northern Levant until the Rouj 2d phase. It appears in the entire southern Aegean area within the Urfirnis ware complex and in the Thessalonian area as well during the Presesklo III-stage. It is absent from the central-west Balkans area, but occurs on early Linear pottery. We mainly encounter grooving, where the width of the engraved line exceeds 3 mm, in Northwest Anatolia, e.g. at Orman Fidanlığı or Ilıpınar V, but not before the end of the first half of the sixth millennium, which would already fall within the early linear period. The use of this technique at a series of places connected with the incrusting of lines with white paint would thus be almost synchronous with its occurrence on the earliest Linear pottery. Engraving on the vessels' surface and the encasing of ornaments into the pottery is also not a technique that is confined to certain areas. It is necessary to distinguish technical engraving which often accompanies or is part of the *impreso* techniques and engraving as a decorative technique i.e. creating intentional ornaments.

Painted ornamentation is rather exceptional in the earliest ceramic neolithic area in the Levant. Painted ornament also makes up just a certain part of the decorated pottery in the eastern Mediterranean and northern Mesopotamia, where black polished ware predominates. Painting becomes the main decorative technique from the beginning of the Haláf culture, where it creates a specific ware, which is exported as far as the coastal regions in the distant

west. Painting very soon pushes through to Central Anatolia, where it becomes prominent immediately after the monochrome ware phase. Painted pottery is also common in the Aegean after the early ceramic Protosesklo phase. It recedes in the following Preseklo period but in the following Greek high neolithic it becomes the entirely dominant technique of decoration.

In the Carpathian basin on the other hand, although painting is known in the Starčevo as well as in the Körös culture. It creates a small finds group making up 2-3% of all finds at most and to the north its proportion drops further. This however did not prevent the Starčevo chronology for example from being almost entirely founded on painted pottery from the beginning, which means that this ware has assumed an important chronological role as could have been expected. A similar development as in the Eastern Mediterranean took place in Italy. Following an impreso techniques phase painting slowly established itself in some regions only and these tended to be in the South of Italy rather than in the North. Later we find it more often in the more recent areas at old neolithic sites.

The earliest house types in the Levant and the Near East are represented by round buildings, sometimes slightly indented and with a stone substructure. They appear from Israel, at 'Ain Mallaha, to Eastern Turkey at Göbekli Tepe or in the earliest phase at the site of Çayönü in the 10th and the 9th millennium. They also appear sporadically later, already as individual buildings, in settlements with rectangular architecture.

Residential buildings with a round or horseshoe ground plan in the Near East doubtlessly form a continuum with the preneolithic concept of residential space. Their geographic expansion does not extend beyond the borders of inner neolithisation in the Levant and in Upper Mesopotamia. They have not as yet been documented in Anatolia, although their discovery cannot be ruled out. The uncovering of Göbekli Tepe shifted the view of post-palaeolithic architecture in a fundamental way, from the building construction point of view as well as from that of the conceptual background and the decoration of the residential area. It is comparable to the decoration at Çatal Hüyük in its importance and in addition increases our base of knowledge by several millennia.

The development of rectangular architecture is roughly similar in the Aegean and Balkan region, with different variations in the general house plans and in some cases their internal subdivision. Stone and clay are the predominant building materials. The building up of residential mounds - so-called telas - takes place in several places with settlement concentrations. In the Carpathian basin region further to the north the finds situation is very

restricted. It is only assumed on the basis of some finds that houses with a rectangular ground plan and pole construction, which then became the pattern for the typical houses of the earliest neolithic period in Central Europe, were developed here.

In the neolithic groups of houses are referred to as villages or camps or less specifically as settlements. Here we are discussing residential areas, at least in the Linear pottery realm, although the empirical assessment of the individual area type is usually as erratic as settlement demarcation used to be earlier. On the other hand the term settlement is merely perceived as a quantitative definition of a larger artefact presence in the landscape which can have a practically unbroken covering of artefacts.

Agglomerated settlements, where the houses are built tightly next to each other and the built-up area is significantly larger than the unbuilt area, are connected with the extension of tell localities. The tell settlements are located in some regions from the Near East across Anatolia and the Aegean to the Balkans and the eastern part of the Carpathian basin. Their beginnings in the Near East and in Anatolia are connected with the PPNB from the Aegean and later further to the northwest with neolithisation after 6500 BC. Their greatest development is dated after the year 5000 BC and ends in the east of the Carpathian basin in the transition period from the late neolithic to the eneolithic after 4500 BC. They are not mutually exclusive with the plains settlements and many are built on what were originally early neolithic plains settlements - often after a certain hiatus. They come into existence through gradual build-up in places with a strong settlement tradition. The tells do not appear in the impreso complex region and in the western transdanubian part of the Carpathian basin. Lowland settlements represent a different social tradition of separated domestic farmsteads here. Their economic hinterland of intensive cultivation was organized differently from the hinterland around the tells.

6. The Basic Features of Neolithic Society

The pre-pottery development in the Levant is distinguished by two main trends. From the epipalaeolithic roughly to the PPNA the internal dimensions of the houses does not change and is relatively small. From the PPNB this room is on average 2.2 x larger than at the earlier Jordan valley sites, but remains the same in the desert regions. The second development trend in this region is represented by the changes in the inner alignment and equipment of the houses. This already become evident in the PPNA, but is particularly distinctive in the PPNB. Fire places are a standard interior fitting and other

internal conveniences appear. These features permitted various differing interior activities like cooking areas, areas for making various objects or living areas. During the PPNB large settlements emerge from some small ones. They certainly demanded a more effective economic and also a different social organisation. We can assume that some kind of central authority running the lives of these large settlements several thousand inhabitants asserted itself here. Large „social“ spaces and „temples“ appeared in the architecture of ʿAin Ghazal.

This development eventually ends around 7000 BC, when the „great exodus“ is supposed to have taken place, providing the catalyst for another wave of neolithisation in western Anatolia as well as in the Aegean. From this point of view the level pre-pottery neolithic society reached during the inner neolithisation is an important comparative moment for getting to know the early neolithic societies of southeast Europe during the outer colonisation process. The change happened in the PPNC period, which can be denoted as the transitional period to the ceramical neolithic – in this case the Yarmukien culture. The architecture changed as did the economy with an emphasis on sheep or goats and a partial transition to pastoralism and the large neolithic settlement was deserted. Society obviously returned from the large centrally organised focal points back to family-structured smaller groups living at smaller settlements as well.

The early chalcolithic (8000-5500 BC) shows similar signs to the Levant. Localities with

The development in Anatolia from the pre-pottery neolithic to preserved complete house ground-plans were analysed here in a similar way using basic selected attributes. Here the tendencies in architectural development are also moving from small buildings towards big ones. The differences are between Central Anatolia, where houses with an upper floor and an entrance from the roof also gradually started to be built, and southwest Anatolia, where the single-storied houses with one room were replaced by large buildings with a structured inner lay-out. The importance of regionally varying developmental tendencies is emphasised for the development in Anatolia. Apart from the agglomerated settlements which had already existed from the pre-pottery period, like Aşıklı, open area settlement existed in southwest Anatolia. Similar open area settlement developed in the long term and in different varieties of domestic architecture in the pre-pottery settlement of Çayönü. Agglomerated settlement cannot be regarded to be the result of some standard type of model tendency, which has been shown by the discovery of centrally organised architecture at pre-pottery Göbekli Tepe (9000BC) which can be placed at the

beginning of this development.

Within the framework of Linear pottery development we can make out some long-term supra-cultural tendencies in the development of shapes, decorative techniques and the lay-out of decorative motives within varying chronological frameworks. Not until the post-linear period within the stroke-ornamented pottery complex was there greater variability in the three basic shapes. The same applies for the transition from the fluently moulded shapes to the angular profiles. In Bohemia the transition from linear decorated pottery to decoration by stroke technique did not occur until after 5000 BC, following changes in the vessels' shapes. The delicately engraved decoration was replaced by recurrent strokes with multi-pointed tools. A similar tendency like at the above mentioned places manifested itself here again with a delay of some centuries and these concurrent formal displays can hardly be connected genetically or in some other way. Obviously they had not been invented independently, but rather belong to the common technological base of the European neolithic, from which certain elements exerted themselves independently within a given cultural context.

7. The origin of the Linear Pottery

For the time being we register the earliest Linear pottery horizon predominantly in Transdanubia in the immediate neighbourhood of the older Starčevo culture, which in this region has nevertheless only been found at 15 sites over a range of 15 000 km². The density of the earliest linear sites is also presumed to have been very small so they have only been recorded by chance. A project, which specifically aimed to examine early linear colonisation, only identified one out of the many studied sites the end and that was as far away as the Rhineland. A more dense net of settlements did not come into existence until later during the second wave of neolithisation. This picture is based on the typology of the earliest Linear pottery in combination with radiocarbon dates. The very typology of decorated vessels can be misleading, because this decoration developed very slowly with a low change gradient, in space as well as chronologically, although the entire picture can be presented as merely the current state of research. If we assume, that during the entire period of the earliest neolithisation in the Central European territory part of the original population obviously stayed in regions that were less suitable for agriculture or in woodland areas between the islands of neolithic society, a whole class of circumstantial evidence can be seen as having foundation.

While in the region of origin of the earliest Linear pottery, that is in northern Transdanubia, we can speak of continuity in the chipped industry,

this does not apply to ceramic vessels and rectangular houses with pole construction. These are the two artefactual characteristics of the earliest Linear pottery which so far do not have any sustainable antecedents within the presumed area of domestic settlement.

Regarding the genesis of the linear complex the question has been posed as to where the models for the characteristic architecture were taken from. They have been sought in the finds of pole buildings in the Kriš cultural area. They are, however, completely unique and similar ones are entirely missing from the Starčevo cultural complex. The method of constructing tent habitations above the foundations of pit complexes has to be assumed to have been at least belated. The early neolithic architecture in the Carpathian basin should follow on from the architecture of the Balkans, mostly characterised by smaller clay buildings with a wooden construction with a universally rectangular ground-plan.

It is even trickier to look for the models for further features, especially regarding social organisation and ideology, amongst the archaeologically preserved artefacts. The earliest Linear pottery does not usually provide evidence of human burials and the social organisation that is partially discernable from the disposition of the houses is typologically difficult to trace because of the above mentioned lack of dates in the Carpathian basin. Therefore it is necessary to use geographically and chronologically more distant data, whose application is, however, less conclusive. The ideological situation can be discerned from the figural plastic situation, which is somewhat better although these were not mass-produced artefacts in the central European neolithic. Nevertheless in their development we can observe the varying ratios between the anthropomorphic and zoomorphic plastics, which is assumed to be a record of prevailing differing ideological conceptions. Apart from that, studies of personal embroidery and accessories found in graves are conducive to the conclusion, that the autochthonic populations survived for a long time.

If we observe the absolutely initial settlement phases in the development of the different regions, it turns out that not only the area in the immediate vicinity was occupied by one or just a few houses from the beginning, but also that these small communities ruled over an entire microregion, usually the watershed of a small river. This testifies to the very low density of the earliest linear colonisation, which most probably copies the original way of using the landscape. The community is made up of numerically limited families cooperating with each other within a certain radius and communicating with similar entities in an allotted area. This way, if communication occurred to the

same extent and using the same methods as in the earlier hunter-gatherer-period it is possible to explain the rapid expansion of pottery and building craftsmanship.

We can, however, observe that the development of neolithic communities in the inner neolithisation area in the Near East gradually created a very extensive neolithic technology complex, that is all artefact products encompassing the steadily expanding and developing circuit which has elsewhere been termed the general near eastern base. Other communities in the outer neolithisation areas were inspired by this base throughout the entire process. These technologies were then applied there in accordance with the needs of the local colonisation process. The gradual accumulation of neolithic technologies, whose beginnings go back to the epipaleolithic period, continued approximately to the beginning of the seventh millennium. Generally after 7000 BC we can observe the beginnings of the outer colonisation, first on the eastern mediterranean islands (Cyprus, Crete) and then in the Aegean and further on over the European continent. During the following millennium the neolithic technologies were adopted by some communities here. An intermediary role might have been played by the inhabitants of other european regions. A whole series of cultural manifestations of Linear pottery are obviously to be seen as the original construction of technological elements which had been inspired by more distant models without explicit direct contact. We always find certain neolithic models for the specific regions further to the southeast.

The neolithic now cannot be understood as a monolithic complex of cultural elements starting with the method of subsistence, through the route of colonisation up to the spiritual element including burials, which were taken over or transferred to us from near or far as an entity. The increasing information from the Near East testifies that the neolithic technologies already gradually came into existence in the post-paleolithic period at various places in autarchic communities and expanded by different means of communication between them. The long-term evolution of these small and initially isolated communities did not just lead to their further advancement, but also sometimes to a regressive evolution, forcing them to return to their original means of livelihood. Similar situations also occurred in other regions where neolithic technologies were taken over. At the end of the first half of the sixth millennium an apparently homogeneous earliest Linear pottery culture arose in central Europe. However, upon a closer look we can trace similar local communities as was once the case with the onset of the neolithic in the Levant and southeast Turkey.

Hence we can unambiguously class the central European neolithic, represented by the earliest Linear pottery culture at its onset, as a specific manifestation of the local surrounding area. The development in the pre-linear horizon on our territory ended in a kind of compilation of selected elements from the entire complex of neolithic technologies from the already neolithised areas. And this includes not only the Near East but also the other remaining areas. The new neolithic technologies framework adapted to the local surroundings and afterwards remained conditioned and limited by the existing abilities of the local population.

We can assume that only part of the original population adopted the agricultural way of living and settlement, whereas the second part remained content for a long time with the ancestral hunter-gatherer means of subsistence. For the time being we can only speculate as to the extent of the further specialisation of some communities here, as early as the earliest period at the middle of the sixth millennium, in pastoralism or the mining of stone as a raw material. For both these activities it was not necessary to found villages with long houses, which are associated with Linear pottery and so the appropriate archaeological evidence need not differ from the preceding period. Similar specialisations already existed in other areas of the Near East and Europe. The answer to the initial question is therefore much more complicated and by no means final.

This article was written with the support of grant GAAV IAA800020701.

„English by B. Žídková“.

I.Pavlů, pro Pravěk

Abstract: Linear pottery within the Near Eastern and European Contexts

This essay puts the question, which neolithic actually represents the Linear pottery in Central Europe. It is observed here, what happened in the different regions beyond the borders of the future linear oicumene in the period preceding the birth of Linear pottery, the pre-linear horizon. In the Near east it was preceded by a long period of polycentric transition from the late paleolithic communities to agriculture and concurrently to pastoralism. In the Anatolian territory we call this transition the region of inner neolithisation. The remaining areas on the European continent, which had been neolithized gradually or with certain interludes, are called region of outer neolithisation.

The Neolithic in the centre of Europe now cannot be comprehended as a compact set of cultural elements having been taken over or transferred to us from a neighbouring or more distant area to the territory as an entity. From the beginning in the first half of the sixth millennium BC it is represented by the earliest Linear pottery culture as an unambiguously peculiar manifestation of the domestic environs. The development in the pre-linear horizon on our territory ended in a kind of compilation of selected elements from the whole set of neolithic technologies from the territories already neolithised.

Keywords:

Neolithic – Linear pottery – neolithisation – Near East – Central Europe

